T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİŞİM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI BİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇMENLERİN KURDUKLARI STK'LARIN FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ARAZ HÜSEYNOV

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÖNETİŞİM VE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI BİLİM DALI

AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇMENLERİN KURDUKLARI STK'LARIN FAALİYETLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ARAZ HÜSEYNOV

Danışman: PROF. DR. ALAEDDİN YALÇINKAYA

İstanbul, 2020

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim ve tez çalışmam süresince yardımlarını ve desteklerini benden esirgemeyen bölüm başkanımız Prof.Dr. Yüksel DEMİRKAYA ve tez danışmanım değerli hocam Prof.Dr. Alaeddin YALÇINKAYA olmak üzere tüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İsimlerine tek tek yer veremediğim, eğitimim süresince maddi - manevi yardım ve desteklerini benden esirgemeyen, beni kendi evimde hissettiren tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum.

Araz HÜSEYNOV

ÖZET

Bu araştırmanın amacı; 1988 yılından itibaren göçe zorlanan Dağlık Karabağ halkının, mülteci duruma düştükten sonraki sosyoekonomik sorunlarını değerlendirmektir. Araştırmanın konusu, 1980'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkan "mülteci (kaçkın)" ve "zorunlu göç" sorunudur. Ancak, 19. yüzyıldan itibaren tarihi süreç içinde yaşanmış olan zorunlu göçleri anlatmadan geçmek, konunun bütünlüğü açısından bir boşluk oluşturabilirdi. Bu nedenle önce, Azerbaycan'da mülteci (kaçkın) probleminin ortaya çıkmasından başlayarak, sosyoekonomik hayata etki safhaları ana hatlarıyla ele alınmış ve tarihi bir perspektiften incelenmiştir. Daha sonra da, Azerbaycanlıların milli kimliğinden uzaklaştırılması ile Azerbaycan topraklarının parçalanması planlarının Ermeni sorunuyla nasıl sistematik hale getirildiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dağlık Karabağ Göçmenleri, Azerbaycan, Ermenistan, Zorunlu Göç, Göç STK'ları, Mecburi Göçkün, Göçmen.

ABSTRACT

The aim of this research is to analyze the socio-economic problems of the Nagorno Karabakh community after they became refugees by being coerced into emigration. The topic of the research is the problem of “asylum-seeking” and “forced emigration”, which started at the end of the 1980s. This paper first gives an account of the forced emigrations which occurred in the 19th century in order to provide a general framework of the topic. That is why the discussion begins with the refugee problem in Azerbaijan and focuses on and analyzes the effects of the problem on socio-economic life from a historical viewpoint. The paper then attempts to explain how the plans concerning the estrangement of Azerbaijanis from their national identity and the apportionment of Azerbaijani territory were systematized through the Armenian question.

Keywords: Nagorno Karabakh Emigrants, Azerbaijan, Armenia, Forced Migration, Emigration’s NGO, Forced Immigrant, Immigrant.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TEŞEKKÜR ..... **i**
ÖZET ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **vi**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**
GİRİŞ **2**
Kavramsal Çerçeve 4
Yöntem 5
1. 19. YÜZYILDAN DAĞLIK KARABAĞ İŞGALİNE AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇLER **7**
1.1. Göç Eylemlerinin Başlamasına Sebep Olan Hadiseler 7
1.2. Ermeni Devletinin Kurulması İçin Yapılan Göç Eylemleri 7
1.3. Ermenilerin İran ve Osmanlı'dan Azerbaycan'a Göçü 12
1988'e Kadar Yapılan Göç Eylemi 24
1948-1953 Yıllarında Azerbaycanlıların Topraklarından Zorla Çıkartılması 25
1988'den İtibaren Başlayan Sürgünler 29
2. AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇMENLERİN DURUMU **43**
2.1. Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlerin Yaşadığı Sorunlar 43
Geçim ve Su Temini 48
Sağlık ve Eğitim 52
Belgeleme 57
ÜİYOK'ler ve Yerel Topluluklar Arasındaki İlişkiler 60
Yerinden Olma Deneyimi 60
Günümüzde Halkla İlişkiler 61
ÜİYOK'lerin İhtiyaçlarının Algılanması ve Yardım Stratejileri 62
Mülkiyet Sorunları 63
2.2. Azerbaycanda Zorunlu Göçmenlere Yapılan Yardımlar 65
3. AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇMENLERİN SOSYAL FAALİYETLERİ **72**
3.1. Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK'ların) Kavramsal Çerçevesi 72
3.2. Azerbaycan'da Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK'ların) Gelişimi 73
3.3. Zorunlu Göçmenlerin Kurdukları STKlar 74

3.2. Azerbaycandaki STK'ların Faaliyetine Dair Anket ve Analizler 76
SONUÇ 107
KAYNAKÇA 110

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AGİT: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AGİTPA: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Parlamenterler Asamblesi

APC: Armoured Personnel Carrier – Zırhlı Personel Taşıyıcı

BM: Birleşmiş Milletler

BMESK: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi

BSU: Bakü Slavyan Üniversitesi

CPSU: Communist Party of the Soviet Union (CPSU) / Sovyetler Birliği Komünist Partisi

ECOSOC NGO: United Nations Economic and Social Council Non Governmental Organization – Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi Sivil Toplum Kuruluşları

ICRC: International Committee of the Red Cross / Uluslararası Kızılhaç Komitesi

IDP: Internally Displaced Person / Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişi

IPB: International Peace Bureau – Uluslararası Barış Bürosu

IPI: International Press Institute / Uluslararası Basın Kurumu

SSC: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UN ECOSOC: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi

UNDP: United Nations Development Programme Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

USF: Ulusal STK Forumu

ÜİYOK: Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Yerinden Edilen Ermenilerin Yerleştiği Müslüman Köyleri.....16

Tablo 2: 3 Nisan 1831'den Önce Osmanlı'dan Sınır Dışı Edilen Ermeni Aileler…….21

Tablo 3: Anket Katılımcılarının Cinsiyeti……..…...77

Tablo 4: Anket Katılımcılarının Yaş Grubu……..78

Tablo 5: Anket Katılımcılarının Eğitim Seviyesi……..79

Tablo 6: Anket Katılımcılarının Çalışma Oranı……80

Tablo 7: Anket Katılımcılarının Medeni Durumu……81

Tablo 8: Anket Katılımcılarının Aileleri ile Birlikte Yaşama Oranı……82

Tablo 9: Anket Katılımcılarının Ailelerinde Olan Birey Sayısı…….....83

Tablo 10: Anket Katılımcılarının Mülteci veya Zorunlu Göçmen Durumu Oranı……..84

Tablo 11: Anket Katılımcılarının Hangi Şehir veya Ilçeden Mülteci veya Zorunlu Göçmen Olması Oranı……..…..……..……...85

Tablo 12: Mülteci veya Zorunlu Göçmenlerin Sık Sık Karşılaştığı Sorunlar……..……86

Tablo 13: Anket Katılımcılarının Şu An Yaşadığı Yer (Şehir / İlçe Olarak).……..……87

Tablo 14: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu Mülteci veya Zorunlu Göçmenlere Yardım Eden STK'lar……..…..……..……...88

Tablo 15: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'larda Çalışma Süresi……..……90

Tablo 16: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'lardaki Pozisyonu……..……...91

Tablo 17: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'larda Çalışan Profesyonel Çalışan Sayısı.....92

Tablo 18: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'ların Hizmet Ettiği Kitle……....93

Tablo 19: Anket Katılımcılarının STK'ya Katıldıktan Sonra Hayatlarında Yaşanan Değişiklik.....94

Tablo 20: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'ların Faaliyet Gösterdiği Şehir veya Bölgeler.....95

Tablo 21: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu STK'ların Yardım Gösterdiği Alanlar.....96

Tablo 22: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonun Uluslararası İlişkiler Oranı.....97

Tablo 23: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonun Uluslarası İlişkilerinin İstikameti.....98

Tablo 24: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organzasyonun Diğer Organizasyonlarla Ortak Çalışmak İçin Maksatları.....99

Tablo 25: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonların Devlet Desteği Aldığı Alanlar.....100

Tablo 26: Anket Katılımcılarının Azerbaycan'da Mülteci ve Zorunlu Göçmenlere Yardım Amaçlı Faaliyet Gösteren Organizasyonların Çalışmalarını Değerlendirmesi.....101

Tablo 27: Azerbaycan'da Mülteci ve Zorunlu Göçmenlere Destek Amaçlı STK'lara Devlet Desteğinin Seviyesi.....102

Tablo 28: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonların Sosyal Medya Hesapları.....103

Tablo 29: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonun Gelir Kaynağı.....104

Tablo 30: Anket Katılımcılarının Ulusal Arenada Mülteci ve Zorunlu Göçmenlere Yardım Amaçlı Yaptığı İşler.....105

Tablo 31: Anket Katılımcılarının Temsil Ettiği Organizasyonda Katılım Oranı.....106

GİRİŞ

Dağlık Karabağ sorunu genel olarak, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngilizlerin ve özellikle Rusların yürüttüğü politikalar sonucunda ortaya çıkmasına rağmen genellikle Türk-Ermeni çatışmasının bir parçası olmuştur. Sorunun odak noktasını; Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinin Dağlık Karabağ bölgesinde bağımsız bir devletin kurulmasını ve ardından Ermenistan ile birleşmesini öngören Rusya tarafından, daha sonra Karabağ bölgesine yerleştirilen Ermenilerin iddiaları oluşturmaktadır. Bu sorunun uluslararası platformda daha yoğun gündeme gelmesi ve kendisinden bahsettirmeye başlaması, XX. yüzyılın sonunda olmuştur. Sorun, özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılma sürecine girmesiyle 1990'larda daha dramatik bir noktaya ulaşmıştır. XIX. yüzyılda Rusya'nın bu konudaki politikası, XX. yüzyıl Sovyetler Birliği yönetiminin politikalarından çok farklı değildir.

Stalin döneminde Ruslar, Orta Asya ve Kafkasya'daki hâkimiyetlerini daha güçlü bir şekilde tesis etmek için, bu bölgelerde yaşayan toplulukları birbirleriyle karışmış olarak zorunlu yerleşime tabi tuttular. Bu eylem, özellikle aynı dili / lehçeyi kullanan Türk kimliğine sahip topluluklara uygulanmış ve XX. yüzyılın en dramatik örneklerinden biri olmuştur. Ancak 1990'lı yıllarda Sovyetler Birliği'ne dâhil olan cumhuriyetlerdeki bağımsızlık hareketlerinin yayılmasıyla ülkenin birçok bölgesinde iç çatışmalar ve kargaşa ortaya çıkmaya başlamıştır. Gürcüler, Abazalar ve Osetliler, Özbekler ve Ahıska Türkleri, Azeriler ve Ermeniler birdenbire kendilerini etnik çatışmaların içinde buldular (Yerasimos 1995: 427). Bunların sonucunda, 1990'lara gelindiğinde farklı milletleri 15 farklı cumhuriyet adı altında birleştiren Sovyetler Birliği, bu cumhuriyetler arasındaki çeşitli ve çok boyutlu sorunlara çözüm bulmakta zorluklar yaşadı.

ABD ve büyük Avrupa devletlerinin baskıları karşısında, Sovyetler Birliği döneminde uygulanan baskıcı ve işgalci politikaların terk edilmesiyle yeni bir döneme girilmiştir. Böylece küresel ekonomi ve ideolojinin gölgesinde, uzun yıllar Sovyetler Birliği'nin kontrolünde kalan bölgelerde, daha yeni ve güçlü aktörler de rol oynamaya başladılar. Bu süreci istediği gibi yönetemeyen Sovyet yönetimi, Batı devletlerinin baskısıyla farklı bir siyasi sürecin başlamasına izin verdi. Sovyetler Birliği yönetiminin son döneminde Mihail Gorbaçov ile başlayan yeni süreçte; Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki olaylar, bölgedeki

en önemli sorunlardan birini oluşturmuştur. Gorbaçov'un siyasete ve etnik kimliklere / milliyetlere yönelik tutumu (Sovyetler Birliği'ni oluşturan unsurlara açıklık politikasından kaynaklanan hoşgörüler); Dağlık Karabağ bölgesindeki Ermenileri, Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile birleştirmeye teşvik etmiş ve onları bu yönde harekete geçirmiştir. Sovyetler Birliği'nde dağılmadan önce, aslında Dağlık Karabağ sorununun çözümü için bazı girişimler olmuştur. Ancak sorunun doğası doğru algılanmadığı ve daha akılcı ve uzlaşmacı yöntemler kullanılmadığı için çözüm odaklı bir sonuç alınamamıştır. Azerbaycan, 1991'de bağımsızlığını ilan ettikten sonra, uluslararası sorunu çözmek için bazı dış politika araçlarını kullanmaya çalışsa da çözüme ulaşılamamıştır. Sorun giderek karmaşıklaşmış ve Azerbaycan için daha tehlikeli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. AGİT ve BM'nin sorunun çözümüne yönelik çabaları ve bazı devletlerin arabuluculuk girişimleri olumlu sonuç vermemiştir. Sorunun çözümü tamamen AGİT bünyesinde kurulan Minsk Konferansı ve yapısına bırakılmış olmasına rağmen, 1994 yılında imzalanan ateşkes anlaşması sonrasında bugüne kadar olumlu bir gelişme olmamış ve beklenen çözüm biçimi gerçekleşmemiştir. (Yalçınkaya, 2018) Karabağ halkı ise; Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya'nın siyasi mücadele sahasında sadece basit bir rol oynamaya devam etmek zorundaydı.

Bu tez çalışmasında, *Azerbaycan'da zorunlu göçmenlerin kurdukları sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri* ele alınarak incelenecektir.

Tez çalışmasının hipotezi "zorunlu göçmenler tarafından kurulan STK'lar, Azerbaycan'ın demokratikleşmesi, toplumda dayanışma anlayışının ve yönetişim algısının gelişimine katkı sağlamaktadır" şeklinde belirlenmiştir.

Bu tez çalışması kapsamında aşağıdaki araştırma soruları sorulmuştur:

1. Zorunlu göçmenler tarafından kurulan STK'lar zorunlu göçmenlerin sorunlarının çözülmesi konusunda hangi faaliyetlerde bulunmaktadır?

2. Mülteci veya zorunlu göçmenlerin sık sık karşılaştığı sorunlar nelerdir, zorunlu göçmenler tarafından kurulan STK'lar bu sorunlara yönelik faaliyetler gerçekleştirmekte midir?

3. Mülteci veya zorunlu göçmenlere yardım eden STK'lar hangileridir?

4. Zorunlu göçmenler tarafından kurulan STK'ların devlet desteği aldığı alanlar hangileridir?

5. Zorunlu göçmenler tarafından kurulan STK'lar uluslararası STK'lar ile işbirliği yapmakta mıdır?

Tezin ilk bölümünde *19. Yüzyıldan Dağlık Karabağ İşgaline Azerbaycan'da Zorunlu Göçler* incelenmiştir. *Göç Eylemlerinin Başlamasına Sebep Olan Hadiseler* alt başlığı altında Azerbaycan'daki zorunlu göç eylemlerinin tarihsel süreci anlatılmıştır. *Ermeni Devletinin Kurulması İçin Yapılan Göç Eylemleri* alt başlığı altında 1801'den günümüze gelinceye dek gerçekleşen göç eylemleri ve Ermenilerin Azerbaycan'a yerleştirilmesi politikaları konusuna değinilmektedir. Bu bölümde ayrıca *Ermenilerin İran ve Türkiye'den Azerbaycan'a Göçü* alt başlıkları yer almaktadır.

Tezin ikinci bölümünün ana temasını ise *Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlerin Durumu* oluşturmaktadır. Bölümde bu ana başlık altında *Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlerin Yaşadığı Sorunlar* ve *Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlere Yapılan Yardımlar* başlıkları analiz edilmiştir. Bu kapsamda *Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlerin Yaşadığı Sorunlar*; Geçim ve Su Temini, Sağlık ve Eğitim, Belgeleme ve ÜİYOK'ler ve Yerel Topluluklar Arasındaki İlişkiler olarak tespit edilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise *Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlerin Sosyal Faaliyetleri* başlığı ele alınmıştır. Bu başlık bu tez çalışmasının ana evrenini oluşturmaktadır. Bu başlık; *Zorunlu Göçmenlerin Kurdukları STK'lar* ve *Azerbaycan'daki STK'ların Faaliyetine Dair Anket ve Analizler* alt başlıkları ile detaylandırılmaktadır. Azerbaycan'daki STK'ların Faaliyetine Dair Anket ve Analizler tezin hipotezini güçlendirmiş ve bu kapsamda yapılacak analiz için bir model oluşturulmasını sağlamıştır.

Bu tez çalışmasında literatür analizi, içerik analizi mevzuat analizi yapılmış ve niteliksel araştırma metotlarından anket yöntemi kullanılmıştır.

Bu çalışma, demokrasi ve insan hakları tartışmalarının ve beklentilerinin dünyada en çok gündemde olduğu bir dönemde, Karabağ halkının maruz kaldığı sürgün ve göçün odağında; mülteci, göç, zorunlu göç ve zorunlu göçmen kavramlarını da ele almaktadır. Diğer bir deyişle, özellikle 1980'lerin sonlarına doğru ortaya çıkan "mülteci (kaçma)" ve "zorunlu göçmen" sorunu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır.

Bu çalışma, Azerbaycan Türklerine yönelik etnik temizlik politikasını ve Azerbaycanlıların tarihi topraklarından sürülmesini inceleyecektir. Ayrıca araştırma, XXI.

Yüzyılda Karabağ'dan sınır dışı edilen mülteci ve yerinden edilmiş kişilerin yaşamlarını, karşılaştıkları sorunları ve günlük zorlukları yansıtacaktır. Bu amaçla bun alanda birçok yerli ve yabancı yazar tarafından kaleme alınan değerli eserleri incelenecek ve elde edilen bilgiler tez çalışmasına dahil edilecektir. Son olarak, Azerbaycan'dan ÜİYOK'ler tarafından oluşturulan STK'ların faaliyetlerine ilişkin anketlerin bir analizi sağlanacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Bu çalışmada; Azerbaycan'da çalışan sivil toplum örgütlerine, mültecilere ve göçmenlere sağlanan yardım incelenecektir. Bunun için, her şeyden önce, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin göç nedenlerinin tarihsel yönleri incelenecektir. Bu kavramların incelenmesine geçilmeden önce tanımlarına yer verilmesi kavramın daha kolay bir şekilde anlaşılması konusunda katkı sağlayacaktır:

Göç: ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireyler ile toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret (sozluk.gov.tr).

Zorunlu Göç: Doğal ya da insan yapımı nedenlerden dolayı içerisinde yaşama ve refaha yönelik tehditleri de içeren bir zorlama unsuru bulunan göç hareketi (Ör: mültecilerin, ülkesinde yerinden edilmiş kişilerin hareketleri ve doğal, çevresel, kimyasal, nükleer felaketler, açlık ya da kalkınma projeleri nedeniyle gerçekleşen hareketler). (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 103). Siyasal baskılar, savaşlar ve doğal afetler gibi etkenler sebebiyle kişiyi göç etmeye zorlayan ve isteği dışında gerçekleşen göç hareketidir (Tümertekin & Özgüç, 2004: 236).

Göçmen: Birleşmiş Milletler tarafından sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey şeklinde tanımlanmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 37).

Mülteci kavramı 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde kendisine yer bulmuştur. Bu sözleşmeye göre mülteci; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu

önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişidir.

Zorunlu Göçmen: Bir Devletin yetki alanında bulunan kişilerin ya da grupların bir devlet politikasının parçası olarak kendi düzenli ikametlerinden uzaklaştırılmaları ve istekleri dışında nakledilmeleri (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 103).

Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişi (IDP): Özellikle silahlı çatışma, genel şiddet durumları, insan hakları ihlalleri veya doğal veya insan eliyle yaratılmış felaketlerin etkilerinden kurtulmak için mutat olarak ikamet ettikleri yerlerden kaçmaya zorlanmış veya kaçmak zorunda kalmış olan ve Devletlerin uluslararası olarak tanınan sınırlarını aşmamış olan kişi veya gruplar (Uluslararası Göç Örgütü, 2013: 91).

Bu çalışmada yukarıda tanımları verilmiş olan göç, zorunlu göç, göçmen, zorunlu göçmen, mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi kavramları ile ilgili konular geniş çerçevede ele alınacaktır.

Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmanın yaklaşık 30 yıldır devam ettiği dikkate alınmalıdır. Bu sorunun köklerini, oluşum koşullarını ve mevcut durumunu incelemek çok önemlidir. Bu nedenle, farklı zamanlarda, tarihi Azerbaycan topraklarında Ermeni yerleşim politikasının köklerini incelemek zorunludur. Çalışmada, konuyla ilgili birçok yazarın kitapları ve makaleleri incelendi. Bu konu hakkında A. Yalçınkaya, F. Özbay, V. Hatemov, A. Ibadov, V. Muradov ve diğer birçok yazarın eserleri değerlendirilmiş ve referans verilmiştir. Araştırma çalışmasının sonunda konuyla ilgili bir anket yapılmıştır. Anketten elde edilen sonuçlar analiz edilmiş ve çalışmaya eklenmiştir.

Yöntem

Bu çalışmada Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ meselesi ele alınacak, Ermenistan ve Rusya tarafından Azerbaycan'a karşı tarih boyunca uygulanan saldırganlık, savaş ve soykırım baştan sona incelenecektir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı işgal tutumu ve Rusya'nın desteğiyle Ermenilerin Azerbaycan'ın tarihi topraklarına yerleştirilmesinin nedenleri ve sonuçları gösterilecektir. Buna ek olarak, Azerbaycan topraklarında yaşayan yaklaşık 1 milyon mülteci ve yerinden edilmiş göçmenlerin bu yönde mevcut durumu, yaşam koşulları, yardımlar ve STK faaliyetleri incelenecektir.

Anketin sonunda, ÜİYOK'ler tarafından oluşturulan STK'ların faaliyetleri üzerine bir anket yapıldı. Anket Mart 2020'de yapıldı. Pandemi nedeniyle anketler katılımcılara çevrimiçi olarak gönderildi ve ayrıca soruları çevrimiçi olarak cevapladılar. Ankete toplam 60 kişi katıldı. Ankete katılanlara sorulan sorular ağırlıklı olarak üyesi oldukları STK'lar ve faaliyetleri ile ilgiliydi. Anket katılımcılarına toplam 29 soru soruldu.

1. 19. YÜZYILDAN DAĞLIK KARABAĞ İŞGALİNE AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇLER

1.1. Göç Eylemlerinin Başlamasına Sebep Olan Hadiseler

Göç, ekonomik yaşamda hem göçle gelenler ve hem de mukimler için yeni koşullar ortaya çıkarmaktadır. Bu koşullar, bir taraftan ekonomiye dinamizm kazandırmasının yanında diğer taraftan yeni bir egemenlik ve sömürü ilişkisinin oluşumuna da zemin hazırlamaktadır. Toplumsal yapılarda büyük çaplı değişime veya aşınmaya neden olan göç, yeni fırsat ve sorun alanlarını da içinde barındıran sınıfsal geçişkenliği hızlandırmaktadır. Sahip ol(a)mama durumu, sahip olma isteği ile yer bulma çabasının göçle gelenler açısından hayati öneme sahip olması, göçenlerin risk alma düzeyini yükseltmektedir. Risk alma düzeyindeki yükseliş ekonomik alana çoğu zaman olumlu yansırken siyasal ve sosyal alanda bir dizi olumsuzluğu beraberinde getirmektedir.

Tarih boyunca mekânlar, toplumsal ve siyasal aidiyet ve kimliklerin oluşumunda önemli bir etken olmuştur. İnanç, vatan, millet, devlet, etnisite, kavim, kabile ve aile gibi sosyal ve siyasal birlikteliklerin veya ayrışmaların oluşumunda mekân, asli unsurlardan biri olmuştur.

İçinde bulundukları mekânın koşullarına uyum sağlayıp sağlayamaması durumu ile bu tür yapıların hayatta kalma ve gelişim düzeyleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bu kapsamda toplumun en küçük yapı taşı olarak kabul edilen aile başta olmak üzere siyasal sistem veya medeniyetlerin gelişimi, aşınması, çözülüş ve çöküşünde mekânsal koşullara uyum konusunda yaşanan olumsuzlukların önemli bir yeri olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca teknolojik gelişmeler insan ile mekân arasındaki ilişkiyi, birincisinin lehine bozmaya başlamıştır. İlişkideki bu bozulma insan lehine bir durum ortaya çıkartıyor gibi algılansa da orta ve uzun vadede, insan ve insana dair olana yönelik birçok olumsuzluğu beraberinde getirmiştir (Çelik, 2012: 298-299). Büyük çaplı kitlesel göçler, insan ile mekân arasındaki ilişkinin bozulmasına hızlandırıcı ve derinleştirici bir etki yapmıştır.

1.2. Ermeni Devletinin Kurulması İçin Yapılan Göç Eylemleri

Dağlık Karabağ; coğrafi ve idari açıdan Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçası olup, Azerbaycan'ın özerk bir bölgesidir. Bölge 4.400 kilometre karelik bir alan üzerine kurulu

olup, bölgenin nüfusu 1 Ocak 2010 tarihindeki nüfus sayımı verilerine göre 141.400'dür. (Wikipedia, 2020). Dağlık Karabağ bölgesi, 1990'lı yıllarda Ermenistan tarafından işgal edilinceye dek Azerbaycan toprağı olup, Ermenistan ve başka ülkeler ile ortak sınırları bulunmamaktadır. 1990'lı yıllarda başlayan ve günümüzde de devam eden Dağlık Karabağ sorunu yalnızca Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin değil bölgenin diğer devletleri olan Rusya, Gürcistan ve Türkiye ile olan dış politika ilişkilerinin de ana gündemini oluşturmaktadır (Yalçınkaya, 2006: 65)

Bugün Ermenistan toprağı olan Batı Azerbaycan'dan gelen Azerbaycan Türklerinin ilk mülteciliği dönemi, 1801'de Doğu Gürcistan'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi ve daha sonra Şemshadil ve Loru-Pembek bölgelerinin Ruslar tarafından ele geçirilmeye başlanmıştır.

13 Temmuz 1801'de, Tümgeneral Lazerev Kafkas birlikleri komutanı Knorring'e Pembek eyaletinin 14 köyünden yaklaşık 5-6 bin Türk'ün bölgeyi terk ettiğini ve Irak Hanlığı topraklarına sığındığını bildiren bir rapor göndermiştir.

Daha sonra, Pembek eyaletinde bazı Türkler, Rusya'ya teslim olmak istemedikleri için ayaklandı ve Temmuz 1804'te Pembek beyleri Rahim Bey ve Said Bey himayesinde bölgeden kaçtılar ve Kars valisi Mehmet Paşa'ya sığındılar. Prens Sisianov, Kars valisi Mehmet Paşa'ya geri dönmesi için çağrıda bulunmasına rağmen bu çağrı sonuçsuz kalmıştır.

1804 baharında, 2.000 Ermeni gizlice Irak Hanlığı topraklarından kaçtı ve Loru-Pembek bölgesine yerleşen Rusların koruması altına girdi. Aynı yıl Rus birlikleri Şorayel'e girdi. 20 Ekim 1805'te Sultan Budag ve Prens Sisianov, Gence'de Şorayel'in Rusya'ya kalıcı olarak katılması üzerine bir belge imzaladılar. Bundan sonra bölgede yaşayan Türklerin sürgün dönemi başladı. 1807 Rus -Türk savaşının bir sonucu olarak, Karapapak boyundaki Şorayel köyleri nüfusunun bir kısmı topraklarını terk etti ve Irak hanlığı ile Kars bölgesine sığınmıştır.

Karapapak boyları fırsatını bulur bulmaz, eskiden yaşadıkları köylere saldırmak ve Ermenileri kovmak istemiştir. 26 Ağustos 1807'de Kont Gudoviç'e yazdığı bir mektupta General Nesvetayev; Karapapakların Gyumri yakınlarındaki Tapanlı ve Gochgant köylerini işgal ettiğini ve yedi Ermeni'nin başını kopardığını belirtmiştir. 29 Ekim'de gönderilen raporda, Shorayel'in yerel sakinlerinden 26 ailenin Kars'a kaçtığı belirtilmiştir.

Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, Rusların Irak Hanlığı'nı işgal etmesini bekliyordu. Bayazid'da yaşayan Ermeniler, Eylül 1806'da Tiflis'e bir mektup göndererek, Rus birliklerinin Erivan'ı alır almaz, 10.000 Ermeninin geleceğini bildirmişlerdi. Erzurum'dan 200 Ermeni ailesi Rusların Erivan'ı ele geçirdiğini haber alarak yola çıktı. Kars'a vardıklarında haberin yanlış olduğunu ve orada beklemek zorunda olduklarını anladılar. Aynı zamanda mektupta Erivan sakinlerinden (hanlık topraklarından) 500 Azerbaycanlı Tatar ailenin Kars'a taşındığı belirtilmiştir.

Rus birlikleri Şorayel'e girmeden önce bölgede yaklaşık 170 köy vardı. 1805 istatistiklerine göre Sultan Budag'ın emrinde Şorayel'de sadece 524 aile yaşamaktadır. Rusların Türklerle savaşları sonucu, Irak Hanı ve İran Şahı Abbas Mirza'nın saldırıları ile Şorayel köylerinin çoğu yok edildi ve halk mülteci oldu. Daha sonra bölgeye Osmanlı'dan Ermeniler yerleşti. Sultan Budag ve Kaptan Jafar Bey, Aralık 1809'da Tümgeneral Hagverdov'a İran ile yapılan savaş sonucunda köylerin yıkıldığını ve tüm Şorayel eyaletinde sadece 250 evin kaldığını belirten bir mektup yazdı. 12 Ekim 1813'te Rusya ile İran arasında imzalanan Gülistan Anlaşması'na göre Şemshadil, Loru-Pembek ve Şorayel, Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Bakü, Guba, Derbent, Talış hanlıkları ve Dağıstan illeri Rusya'nın kalıcı bir parçası haline geldi. 19. yüzyılın başında, Irak hanlığı 15 bölgeden oluşuyordu; Kırkbulag, Zangibasar, Garnibasar, Vedibasar, Şarur, Surmali, Darakand, Saatli, Talin, Seyidli-Agsaqgalli, Sardarabad, Korpubasar, Abaran, Daraçek ve Gohek. Her ne kadar Ruslar iki kez hanlığın başkenti Erivan'ı ele geçirmeye çalışsa da 1804-1813'te başarılı olamadılar. Gülüstan Anlaşması'nın imzalanmasından 14 yıl sonra yeniden başlayan Rus-İran savaşı sırasında, 26 Haziran 1827'de Ruslar Nahcivan şehrini 20 Eylül'de Sardarabad kalesini ve 1 Ekim'de Irak Kalesi'ni ele geçirdi. Özel Kafkasya Kolordu Komutanı General I. F. Paskevich, Erivan'ın ele geçirilmesindeki özel hizmetleri için "Kont Erivansky" unvanını aldı. Ermeniler, özellikle Iraklı Hanlığı'nın Rus birlikleri tarafından işgalinde aktiflerdi.

Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras Irmakları ve Gökçegöl arasında kalan dağlık yerleşim yerinin ve 18. yüzyılda bu bölgede kurulan ve hüküm süren bağımsız Türk devletinin adıdır. Karabağ Hanlığı'nın hükümdarı olan Mehdi Kulı Han 1822 yılındaki Rus istilasında İran'a sığınmıştır (Yalçınkaya, 2006: 66).

Eçmiyadzin Kilisesi, özellikle Başpiskopos Nerses, arka planda provokasyonlar yaparak Rus birliklerine silahlarla yardım etti. 21 Mayıs 1828'de A. Chavchavadze, Paskevich'e Abbas

Mirza'nın ordusuna içeriden Ermeni saldırıları hakkında şunları yazmıştır: “Abbas Mirza'nın ordusunda topçu olarak görev yaparken 17 Ağustos'taki savaş sırasında, Ermeni Hakan Harutyunov ateş etti. Harutyunov, eylemlerinin dikkat çektiğini duyduğu anda savaş alanından kaçtı, ancak Eçmiyadzin manastırının yakınında yakalandı. İran şefi Huseyin Han gözlerini, burnunu, dudaklarını ve topuklarını kesti” (Yerasimos, 1995: 427). Temmuz 1828'de Ermeni il yönetimine yazılan bir mektupta Paskevich, Astvatsaturova'nın kocasının savaş sırasında hanlığın topraklarında Rus komutanlarından bir mektup taşıdığı için öldürüldüğünü ve Hovhannes Aslia'nın gözlerinin oyulduğunu, burnunun ve dilinin de kesildiğini yazmıştır.

Başpiskopos Nerses'in önerisi üzerine, üç ailenin hepsine 10 altın verildi ve ailelerinin emekli maaşlarının 30 manat azaltılmasına karar verilmiştir. 25 Ocak 1828'de imparatorun emriyle Başpiskopos Nerses, İran'la savaş sırasında sadakati, gayreti ve cesareti için Aziz Alexander Nevsky Nişanı'na layık görülmüştür. 27 Temmuz 1827'de Paskevich, Kont Nesselor'a Müslüman nüfusunun Revan (Erivan) yakınlarındaki Rus ordusunun işgal ettiği bölgelerden atılmasına ilişkin bir mektup yazmıştır. 800 kadar Karapapak aile daha bölgeyi geçip, Hasan Han (İran Hanı Huseyin Han'ın kardeşi) grubuna katılmıştır. Onlarla birlikte Jamedin Kürtleri (700 aile), Birukiler (400 aile), Dovmanlılar (400 aile), Çobankaralılar (200 aile), Zilan Kürtleri (1000 aile) Osmanlı sınırını geçmiştir. Yeni Rus yönetimi, Irak Hanlığı topraklarında hakimiyet kurmak için, 6 Kasım 1827'de Paskevich'in emriyle geçici Irak yönetimini kurmuş ve yerel birliklerin komutanı General Krasovsky başkanlığına atanmış, Başpiskopos Nerses Ashtarakesi yönetim kurulu üyesi olmuştur.

Krasovsky'nin Nerses'e sınırsız yetkiler vermesi sayesinde Ermeniler istediklerini elde ediyorlardı. Savaşın darmadağın ettiği halka verilen 4.500 teneke tahılın çoğu azınlık Ermenilere dağıtılmıştır. Müslümanlar devlet korumasından yoksun bırakılmıştır. Genelkurmay başkanına yazdığı bir mektupta Paskevich şöyle der: “Krasovsky'nin sadece Nerses'in iradesiyle hareket edeceğini, talimatlarımı görmezden geleceğini, yeni ele geçirilen vilayetin yönetimine dikkat edeceğini ve nüfusun dörtte üçünü oluşturan Müslümanları korumayacağını hayal edemezdim. Gerekli fonları tahsis etmeyecektir.” Yerel Müslümanlar arasında artan hoşnutsuzluk, nüfusu sınırın ötesine geçmeye zorladı. Paskevich, sınırın diğer tarafındaki muhaliflerin yoğunluğu konusunda endişeliydi, bu yüzden Nerses'i Erivan'daki görevinden aldı. Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Paskevich, General

Krasovsky'yi görevinden aldı ve Müslümanlara karşı kötü davranışlarından vazgeçmeyen Nerses'i Bessarabia'ya sürgün etmiştir. 1827'nin sonlarında ve 1828'in başlarında Rus birlikleri güney Azerbaycan'daki Tebriz, Hoy, Urmia, Salmas ve Erdebil şehirlerini ele geçirmiştir.

10 Şubat 1828'de Tebriz-Tahran yolu üzerindeki Türkmençay köyünde imzalanan anlaşma, 1826-1828 Rus-İran savaşına son vermiştir. Bu anlaşma ile Irak ve Nahçıvan hanlıkları tamamen Rusya'ya katıldı. 20 Mart'ta Nicholas, anlaşmayı onayladı ve ertesi gün bir Ermeni eyaleti kurulması için kararname çıkarmıştır. Kararnamede şu ibare kullanılmaktadır: "İran'la yapılan anlaşmaya göre, İran'dan Rusya'ya ilhak edilen Revan (Erivan) ve Nahçıvan hanlıkları, bundan böyle Ermeni eyaleti olarak anılacak ve unvanımıza dahil edilecek. Yüksek Senato gerekli kararları zamanında alacak." Ermeni eyaleti Revan (Erivan) ve Nahçıvan eyaletlerine ve Ordubad bölgesine bölünmüştür. Irak eyaletinde eski Irak Hanlığı'nın 15 ilçesi, Nahçıvan eyaletinin 5 ilçesi ve Ordubad bölgesinin 5 ilçesi bulunmaktadır. Yerel birliklerin komutanı Alexander Cavcavadze, bölge başkanlığına atanmıştır.

1829 başında, üniversite asistanı Çopin, I. Kont Paskevich-Erivansky'nin talimatları üzerine Ermeni eyaletinde bir nüfus sayımı yapmış ve 20 cilt el yazmasından oluşan bu nüfus sayımının sonuçları, 1852'de yayınlanan "Ermeni Eyaletinin Rus İmparatorluğu'na İlhak Edilme Döneminin Tarihi Anıtı" adlı eserde verilmiştir. Çopin'e göre Ermeni eyaletinde 752 köy vardı. Bunların 521'i Irak'ta, 179'u Nahçivan eyaletinde, 52'si Ordubad bölgesindedir. Savaş sonucunda, 310'u Irak'ta olmak üzere 359 köy yok edildi ve nüfus, yer değiştirdi. Yani yıkılan köylerle birlikte Ermeni eyaletinde sadece 1111 köy vardı. Çopin'e göre, hanlıkların işgalinden önce, Ermeni ilinde yaklaşık 23.730 aile (Irak eyaletinde 17.000 aile, Nahçivan ilinde 4.600 aile, Ordubad bölgesinde 2.130 aile) yaşıyordu ki bu ortalama 118.650 kişi demekti. Nüfus sayımına göre, ilde 81.749 Müslüman ve 25.131 yerel Ermeni kaydedilmiştir. Bu nüfus sayımının önemi, Erivan ve Osmanlı'dan farklı yerleşim yerlerine taşınanların hangi yerleşim yerlerine yerleştiklerini ve Ermeni ailelerinin sayısını göstermesidir. 1840'ta Ermeni eyaleti kaldırılmış, bunun yerine, Irak bölgesi Gürcü-Imereti eyaletine dâhil edilmiştir. 1849'da Alexandropol, Nahçivan, Ordubad ve Yeni Bayazid bölgelerinden oluşan Irak eyaleti kurulmuş ve 1917'ye kadar bu yapı değişmeden kalmıştır.

1.3. Ermenilerin İran ve Osmanlı'dan Azerbaycan'a Göçü

10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'nın 15. maddesine göre, İran'da yaşayan Ermenilere Rusya'nın koruması altında serbestçe geçiş hakkı verilmiştir. Taşınır mallarını, herhangi bir gümrük ve vergilendirme olmaksızın, hükümetin ve yerel yönetimin engelleri olmadan taşımak ve satmak için bir yıl ve gayrimenkul satış veya keyfi olarak elden çıkarmak için 5 yıl süre belirlenmiştir. Ancak, Ermenilerin yeniden yerleşimi için hazırlıklar Mayıs 1827'de Paskevich'in özel isteği üzerine Ermeniler arasında ün sahibi olan St. Petersburg'dan Albay Lazarev'i (Egiazar Lazaryan) göreve aldığında başlamıştır. Ekim ayının başlarında, Lazarev, zaten Güney Azerbaycan Ermenileri arasında çalışmak üzere kurulmuş bir grubun parçasıydı ve daha sonra Tebriz komutanı olarak atanmıştır.

Rusya'nın İran Büyükelçisi A.S. Griboyedov'un inisiyatifiyle Rus hükümetinin İran sınırı boyunca 80.000 Kazak'ı yeniden yerleştirme projesi, İran Ermenilerinin yeni işgal edilen bölgelere yerleştirilmesinin ardından iptal edilmiştir. Griboyedov ve Paskeviç, Kasım 1827'de Dehgargan'daki müzakereler sırasında bir araya geldiklerinde, Hoy'dan Başpiskopos Nerses tarafından gönderilen temsilciler, onlardan Ermenilerin yeniden yerleşimleri konusunu ele almalarını istemiştir.

Aralık ayında Paskevich, Tiflis askeri valisi Sipyagin'e, Urmiye çevresinde yaşayan 15.000 Rum ve Ermeninin Rus eyaletlerine taşınmak istediklerini belirten bir mektup yazdı. Sipyagin onları Erivan ve Nahçıvan illerine yerleştirmeyi önermiştir. Türkmençay Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra Lazarev, 14 Şubat'ta Paskevich'e bir rapor göndermiş, bu da Ermenilerin savaşı kazanmak için mümkün olan her şeyi yaptığını ve şimdi evlerini terk edip Rus eyaletine gitmek istediklerini ortaya koymuştur.

Ermenilerin hızlı ve kolay bir şekilde yeniden yerleştirilmeleri için Lazarev şunları önermektedir: 1) Paskevich, yeniden yerleşimi denetlemek ve göçmenlere verilen tavizleri göstermek için bir belge vermelidir; 2) Yeniden yerleşimi denetlemek için gerekli personeli ve Ermeni dilini bilen görevlileri atamalıdır; 3) İklim koşulları nedeniyle yeniden yerleşimin ertelenebileceği yerlerde, Rus ordusu, orada beklemeli ve göçmenlere eşlik etmelidir; 4) Göç etmiş yoksul Ermeni'ler için hazineden fon tahsis edilmelidir. Paskevich bu önerileri uygulamak için 26 Şubat'ta Lazarev'e ve 29 Şubat'ta Erivan Geçici İdaresine özel talimatlar göndermiştir.

Lazarev'e verilen 19 maddelik talimat; yerinden edilmiş Hıristiyanlardan ticaret yapanların tekrar ticaret yapmak için şehirlere yerleştirilmeleri, köylülere yeterli verimli toprak tahsis edilmesi ve bunların 6 yıl boyunca vergilerden ve üç yıl boyunca toprak vergisinden muaf tutulması, yer değiştirmeye hazır olan ailelere özel bir yardım şeklinin sağlanması, yerinden edilmiş kişilerin, her bir partide 150 ila 300 aile olacak şekilde kırsal partilere bölünmesi, yerinden edilmiş nüfusun bu bölgelerdeki Hıristiyan nüfusu mümkün olduğunca arttırmak için Erivan ve Nahçivan illerine yönlendirilmesi, Ermenice ve Kazakça konuşan bir subayı her partiye eşlik edecek şekilde ataması; Göç etmiş Ermeni'ler ayrılır ayrılmaz Erivan Geçici İdaresine ailelerin sayısı, yaşadıkları bölgenin iklim koşulları, meslekleri, sahip oldukları sürüler ve sınırda kalacakları yaklaşık süre hakkında bir mesajın gönderilmesini içermektedir. (Babayeva, 2013: 6475)

Anlaşma uyarınca Rus birliklerinin geri çekilmesi 8 Mart'ta Marağa'da başladığı için öncelikle orada yaşayan Ermenileri yeniden yerleştirmeyi amaçlamaktaydı. Karabağ'da ve Karabağ yakınında bulunan Uzumçu köyü ve çevre köylere Ermenilerin yerleşmesine karar verildi. Hazineden yoksul ailelere yardım için 25.000 manat gümüş para ayrıldı. Lazarev ve emrine atanan Ermeni subayların görevlerinin, sınır dışı edilenlerin sınırlara teslim edilmesiyle sona erdiği kabul edildi. Bundan sonra, çalışma yönetimi Erivan Geçici İdaresi altında kurulan Komiteye devredildi. Komite, sınırdaki Göç etmiş Ermeni'lerin partileriyle görüşmek üzere bir heyet göndermek zorunda kaldı. Heyet, yeni yerleşime eşlik etti. Karabağ ile ilgili bu görev, gümrük askeri bölgesi Prens Abhazov'un başkanlığına verildi. Erivan Geçici İdaresine 16 maddelik bir talimatla Paskevich, Komite'nin yerinden edilmiş ailelerin sayısına göre bir arsa tahsis etmesi ve yerleşimlerini belirlenen alanlara yönlendirmesi gerektiğini belirtti. Komite, taşınan köylerin ayrı ayrı ve önceki alanlarda olduğu gibi aynı mahallede yer almasını sağlamak için çalışmalıdır. Dağlarda yaşayanlar dağlara yerleştirilmeli ve ovalarda yaşayanlar mümkün olduğunca hastalık ve ölümden kurtulabilmeleri için ovalara yerleştirilmeli, gelenekleri ve ekonomik alışkanlıkları korunmalıdır. Hıristiyanların, Müslümanların yaşadığı köylere yerleştirilmesinden kaçınmak ve ayrı Hıristiyan illeri ve ilçeleri kurmak gerekir. Müslüman köylerde yaşayan Hristiyanlar diğer bölgelere yerleştirilmelidir. Yeniden yerleşim özel arazilerde değil, devlet arazilerinde olmalıdır. Yeni bir ürün almadan önce, ilk tahıl ekimi için transfer edilenlere eşit miktarda borç vermeli ve çiftliğin canlanması için alınan kredi dört yıl sonra altı yıl boyunca faizsiz olarak geri ödenmelidir.

Yaşamak için yer seçerken sağlık koşulları ve iyi su temini göz önünde bulundurulmalıdır. Her ailenin konaklaması hakkında özel bir rapor ve katlanılan toplam masraflar hakkında bir rapor oluşturulmalıdır. Bununla birlikte, her iki kılavuzun gereklilikleri daha sonra birçok durumda ihlal edilmiştir. Lazarev ve elçileri, Ermenileri Türkmençay Antlaşması'nı ve kendilerine verilen talimatları ihlal ederek gönüllü olarak değil zorla yeniden yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Abbas Mirza, Albay Lazarev'e iki kez Ermenilerin zorla taşınmasına son verilmesi ve Türkmençay Antlaşması şartlarına uyması için çağrıda bulundu. (Babayeva, 2013: 6475) Başpiskopos Nerses, Salmas manastırının piskoposu Kont Paskevich'e Ermenilerin zorla yeniden yerleştirilmesini önlemesini ve Hoy'daki yerel komutandan onu caydırmasını ve cezalandırılmasını emretti. Abbas Mirza, Ermenilerin Rusya ve İran'ın yeni sınırları boyunca kitlesel olarak konuşlandırılmasından korkuyordu. Bu nedenle Ermenilerin toplu olarak yeniden yerleşmesini önlemeye çalıştı.

30 Mart 1828'de yeniden yerleşim sürecinin ertelendiğini ve engellendiğini gören Lazarev, Hristiyanlara yöneldi. Başlangıçta, bazı kötü adamların yanlış bilgi yaydığını ve taşınmak isteyenleri korkuttuğunu, ancak Rusya'nın vaat ettiği tavizleri de listeledi: 'Rusya'da Majestelerinin diğer konuları gibi eşit haklara sahip olduğunuzu göreceksiniz, tüm acıları unutacaksınız, orada Hristiyanların yaşadığı yeni bir vatan bulacaksınız ve kutsal dininizin aşağılanmasını asla görmeyeceksiniz.' Diyerek şöyle devam etti: 'Yakında Rus birlikleri İran'dan ayrılacak ve hareket etmeniz zor olacak ve güvenliğinizden sorumlu olmayacağız. Küçük bir kaybınız olsa bile, kısa sürede, sonsuza kadar başaracaksınız.' Lazarev'in göçe teşvik eden Ermenice metin İran'da yaşayan Ermeniler arasında yayıldı. 9 Mart 1828'de Hoydan Paskevich'e verdiği raporda Lazarev, 4.500 ailenin Aras Nehri'nin diğer tarafına yerleştirildiğini belirtti. (Hasanov, 2002: 64) 27 Mayıs'ta gönderilen bir raporda, yaklaşık 500 Müslüman Kürt ailesinin Kürdistan'dan Erivan eyaletine taşınmayı planladıklarını söyledi. Bununla birlikte, 29 Şubat'ta Lazarev'e gönderilen bir mektupta Müslümanların yeniden yerleşmesine izin vermemesi söylendi. Paskevich'in yerlerinden edilmiş olanları topraklarına yerleştirmeme talimatlarının aksine, Ermenilerin çoğu bu topraklara yerleştirildi. Yazar olduğuna inanılan Griboyedov, 'Ermenilerin İran'dan illerimize yeniden yerleştirilmesinin kayıtlarının Ermenileri özel topraklara yerleştirmenin yanı sıra Müslümanlara da taviz verdiklerini, ancak kaybedenlerin Müslüman olduğunu gösteriyor. Çünkü savaş sırasında komutan onları savaş alanından çıkardı ve en kötü koşullarda yaşıyorlardı.' demektedir.

Ermeniler yeniden yerleştirildiğinde, Müslüman ailelerin çoğu yabancıların evlerinde kaldıklarını bilmiyorlardı. 1 Ekim 1828'de Paskevich'e gönderilen bir mektupta Griboyedov, Nahçıvan eyaletinde Ermenilerin yeniden yerleşimi sonucunda kaos ve sıkıntı yaşandığını belirtti. Tatarların memnuniyetsizliğinin zirveye ulaştığı belirtildi, memnuniyetsizliğin geçerliliğini göstermek için yerinden edilmiş Ermenilerin yeniden yerleştirilmesi için bir program verildi.

	Yerli Ermeniler	Yerli Müslümanlar	Göç Etmiş Ermeniler
Nehrem	-	193	93
Karahanbeyli	-	81	26
Tumbul	9	62	12
Yarınca	13	48	14
Kültepe	-	113	37
Kazancı	10	58	-
Banenyar	-	72	12
Arazın	-	61	7
Küznüt	-	75	19
Nahçivan şehri	114	392	285
Tüm Nahçivan eyaletinde	290	1632	943

Tablo 1: Yerinden Edilen Ermenilerin Yerleştiği Müslüman Köyleri

Tablo, yerlerinden edilmiş Ermenilerin çoğunun Müslüman köylere yerleştiğini göstermektedir. Göç etmiş Ermeni'ler neredeyse hiçbir zaman Ermenilerin yaşadığı köylere yerleştirilmediler. Bu sorunu çözmenin bir yolu olarak Griboyedov, 500 Ermeni aileyi Nahçıvan eyaletinden Daralayaz'a taşımayı önermektedir. Daha sonra bu teklif uygulandı. Kont Paskeviç-Erivansky'ye 24 Aralık 1829'daki son raporunda Albay Lazarev, yeniden yerleşimin 26 Şubat 1828'de başladığını ve 11 Haziran'da sona erdiğini belirterek Rusya'daki Hıristiyanların yeniden yerleştirilmesinin sonuçları hakkında yazdı. Bu dönemde 8.249 Hıristiyan aile (yaklaşık 100'ü Süryani ailesi, geri kalanları Ermenidir) Erivan, Nahçıvan ve Karabağ illerine taşındı.

Hazineden taşınma için 16.000 altın ve 400 gümüş manat harcandı. Taşınmak isteyen 1.500 Ermeni aile İran'da kaldı. Çünkü Lazarev'in onları taşıma şansı yoktu. Ermenilerin yeniden yerleşimi sırasında Lazarev'in emrine gönderilen Ermeni subaylar özellikle seçildi. Prens Melikov, Uzumchi ve çevre köylerin; Prens Argutinsk-Dolgorukov, Tebriz ve çevre köylerin, daha sonra Salmas eyaletinin; kolej asistanı Gamazov, Maragha hanlığının ve Urmia köylerinin; Prens Salikov ise Hoy eyaletinde yaşayan Ermenilerin yeniden yerleşmesine öncülük etti.

Belirttiğimiz gibi, I. Copin, 1829-1832 yıllarında Ermeni eyaletinde bir nüfus sayımı yaptı. İstatistiklerine göre Erivan'daki 366 aileden 1.715 kişi, Nahçıvan'daki 265 aileden 1.110 kişi ve Ordubad'daki 36 aileden 182 kişi yerleştirildi. Yeniden yerleştirilen Ermeniler, Irak eyaletinin 119 köyüne, Nahçıvan eyaletinin 61 köyüne ve Ordubad bölgesinin 11 köyüne yerleştirildi. Genel olarak, Irak bölgesine 4.599 aileden 23.568 kişi, Nahçıvan ilindeki 2.137 aileden 10.652 kişi, Ordubad ilçesindeki 250 aileden 1.340 kişi yerleştirildi.
Sonuç olarak, 35.560 kişi dahil 6.949 aile Ermeni eyaletine taşındı. Yeni kurulan Ermeni eyaletindeki Müslümanların sayısı 81.749 kişi (16.078 aile) ve Ermenilerin sayısı 25.131 kişi (4.428 aile), İran'dan gelen Ermenilerin yeniden yerleştirilmesinden sonra sayıları 60.691 kişiye (11.377 aile) ulaştı. Böylece Ermenilerin sayısı %24'ten % 43'e yükseldi. Genel olarak, İran'dan taşınan 8.249 aileden 6.949'unun Ermeni ilinde bulunduğunu dikkate alırsak, kalan 1.300 ailenin Karabağ ve Zangazur'a taşındığı sonucuna varılabilir (Ruintan, 2008: 41-47).

1826-1828 Rus-İran Savaşı'ndaki zaferden esinlenen Rus ordusu, Paskevich'in komutasında 14 Haziran 1828'de Gumri yakınlarındaki Arpaçay'ı 12.000 askerle geçti ve 23 Haziran'da Kars Kalesi'ni ele geçirdi. Saldırıyı genişleten Ruslar, 24 Temmuz'da Agilkala, 15 Ağustos'ta Akhiska, 22 Ağustos'ta Ardahan ve 28 Ağustos'ta Bayazid'i ele geçirdi. 1829 baharında, savaşın yeniden başlaması sonucunda Rus ordusu önce Erzurum'u, sonra Muş'u, Oltu ve Bayburt'u işgal etti. Ermeni silahlı grupları ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler, Rus ordusunun Türk birlikleri üzerindeki zaferlerini sağlamada büyük rol oynadılar. Savaşın başında yeni kurulan Ermeni eyaletinin topraklarında 2.800 piyade ve süvari müfrezesi düzenlendi (Ruintan, 2008: 57-63). Bu gruplar genellikle Rus birliklerini yönetti. Birinci ve ikinci Rus-İran savaşları sonucunda Irak Hanlığı topraklarından kaçan Azeri Türkleri, Doğu Anadolu'daki Türk bölgelerine sığındı. Daha önce, "Rusya'nın 1801'de Gürcistan'ı işgalinden sonra Karapapak (Borçalı ve Kazah kabileleri) Türkleri kaçarak Çıldır ve Arpaçay'a

yerleştiler." Rusya'nın Doğu Anadolu işgali sırasında öldürülen ve yerlerinden edilenlerin çoğu Azeri Türküydü. Bu kez Osmanlı'ya taşınmak zorunda kaldılar (Aslanlı, 2009: 112-114).

Kemal Beydili, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Yer Değiştiren Ermeniler" adlı çalışmasında, o dönemin mülteci trajedisini resmi kaynaklar temelinde şöyle anlatıyor: Erzurum ve Erzincan'ın çevre köylerine sığınan Kars ve Ahıska halkı Doğu Karahisar'a giderken, binlerce insan yollara düşerek paniğe kapıldı. Tanıkların gözünde durum "korkunç bir şekilde" zulüm gördü ve paniğe kapıldı. Kelkit, Şiran, Gümüşhane, Erzincan, Tercan ve Doğu Garahisar halkı da kıskançtı. Biri bir tarafa geçmeye ve parçalanmaya başladı." Ağustos 1829'da Ruslar Balkan cephesinde İstanbul'a yaklaşırken, Sultan II. Mahmud barış aradı ve 2 Eylül'de Edirne Antlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Akilkalak ve Ahiska bölgeleri Rusya'nın bir parçası haline geldi ve işgal altındaki kalan bölgelerin Osmanlı'ya geri verilmesine karar verildi (Ruintan, 2008: 93-102).

Edirne Antlaşması'nın 13. maddesine göre, Osmanlı'nın işgal altındaki topraklarında kalan Ermenilere mülklerini 18 ay boyunca Rusya'ya teslim etme hakkı verildi. Rusların Kars, Ardahan, Bayazid, Erzurum ve diğer bölgelerden çekilmesi Türklere ihanet eden Ermenileri ümitsiz bir duruma soktu. Ermenileri bu durumdan kurtarmak için, Rus birliklerinin komutası onları yeni işgal edilen bölgelere yerleştirmeye karar vererek, Osmanlı sınırındaki alanlarda Hıristiyanların sayısal avantajını sağlamaya karar verdi. Bu amaçla, 10 Ekim 1829'da Paskeviç, İmparator I. Nicholas'a bir raporda şunları yazdı: "Hıristiyan nüfusun büyük bir kısmı Erzurum'daki dini bayramımızı kutlayan Bayazid'deki askerlerimizin saflarında 2.000 Ermeni savaştı; Bu talihsiz kurbanlara dikkat edin ve Osmanlıların onlardan intikam almalarına izin vermeyin, taşınan her aile için ortalama 50 gümüş ruble yeterli olacaktır." (Aslanlı, 2009: 115-121).

18 Kasım'da Savunma Bakanı Chernyshev, Paskeviç'e imparatorun teklifini onayladığını söyledi. Bundan sonra Paskevich hemen harekete geçti. 3 Aralık'ta Gürcistan sivil valisine, yerel ordu şeflerine Gürcü ve Rus illerine taşınmak isteyen ve mali yardım gerektirmeyen Türk bölgelerinde yaşayan Hıristiyanların ailelerine seyahat etmesine izin verdiğini belirten bir mektup yazdı. Bu imkanı kullanan birçok aile hemen bölgeden ayrıldı. Kars ve çevresindeki yerleşimciler, yaşadıkları bölgenin iklim koşullarına uyarlanmış Alayoz çevresindeki boş köylere yerleştiler. General Pankratyev, Paskevich'e Loru Boğazı'na

yerleşmek için 95 aileye bilet verdiğini bildirdi. Tümgeneral Bereman, Kars'tan Gümrü için ayrılan 400 aileye bilet verdiğini söyledi (Aliyev, Budagov, 2003: 46-50).

Paskevich, yeniden yerleşimi denetlemek için özel bir komite kurdu. Komitenin faaliyetleri için 12 genel kural oluşturmuştur. Bu kurallar aşağıdaki gibidir:

1. Yerinden edilmiş kişiler Rusya topraklarına girer girmez, onların bakımına ilişkin tüm siparişler Göç etmiş Ermeni Komitesi tarafından verilecektir.

2. Komite, yeniden yerleşim süreci tamamlanana, yerinden edilmiş tüm kişiler ikamet yerlerine yerleşene ve köylerdeki yerinden edilmiş kişilerin ekonomik ihtiyaçları çözülene kadar faaliyetlerine devam edecektir. Bunlardan sonra Genel Komutanlık faaliyetlerini rapor etmeli ve konuyu askıya almalıdır.

3. Komite, Gürcistan'daki ve diğer illerdeki boş devlet arazileri hakkında derhal bilgi toplayacaktır.

4. Tüm Göç etmiş Ermeni'ler üç gruba ayrılmalıdır: 1) Tüccarlar, 2) Zanaatkârlar ve her türlü üretime katılanlar, 3) Çiftçiler veya köylüler. Göç etmiş Ermeni'leri yeniden yerleştirilirken, iklim koşulları ve ilk yerleştikleri seviye dikkate alınarak, tüccarları ve zanaatkârları mümkün olan şehirlere ve yerlere ve köylüleri köylülere yerleştirmek gerekir. Yelizavetopol (Gence) ve diğer şehir ve illerde boş kamu evleri vardır, bu nedenle komite zanaatkârları ve tüccarları oraya yerleştirmeyi düşünmelidir.

5. Mülteci Komitesi Osmanlı'da yerinden edilmiş kişilerin bir listesini talep ettiğinde, ordunun nereye yerleştirildikleri ve ne yaptıkları hakkında bilgi vermesi gerekecektir.

6. Komite, eğer mümkün değilse, taşınan tüm köylerin yerini değiştirmek için çalışmalıdır.

7. Komite, yerinden edilmiş kişilere yeterli araziyi sağlamalıdır (her köydeki aile sayısı ve her ailedeki kişi sayısı ile orantılı olarak).

8. Yerinden edilmiş kişiler tamamen devlet arazilerine ve yeterli değilse kilise ve mülk arazilerine yerleştirilecektir.

9. Yerinden edilmiş kişiler 6 yıl süreyle vergiden ve 3 yıl süreyle arazi yükümlülüğünden muaftır.

10. Yeni taşınan Hristiyan köyleri Müslüman köylerle karıştırılmamalı ve ayrı ilçeler ve köyler oluşturulmalıdır.

11. Yerleştirmek için bir yer seçerken, konfor, güzellik ve iyi su gözönünde bulundurulmalıdır.

12. Yer değiştiren her aileye ortalama 25 ruble gümüş verilmelidir (Hasanov, 2002: 112-135).

Bu talimat, göç etmiş Ermeni'lerin yeniden yerleşimi sırasında kesinlikle takip edildi. Günümüz Ermenistan ve Gürcistan'ın yanı sıra Azerbaycan'ın Gencebasar ve Karabağ illerine yerleştirilen Ermeniler, doğal güzellikleri, iyi iklimi ve temiz sularıyla dağların eteklerine ve şehirlere sıkıca yerleştiler. (Bulut, 2007: 142-143) 22 Ocak 1830'da Paskevich, Çernysheva'ya, Kars ve çevresinden gelen 2.500 ailenin, ikamet ettikleri iklim koşullarına göre Alayaz (Pembek civarı) yakınındaki boş köylere yerleştirildiğini belirten bir mesaj gönderdi. Türk hükümeti, topraklarında az sayıda yaşayan Ermenilerin Ruslar tarafından taşınacağından ve sınır boyunca stratejik yerlere yerleştirileceğinden korkuyordu. Bu nedenle, bu transferi engellemek için, Rusların gelişi sırasında Ermeniler tarafından yapılan ihanet ve zulümleri affetmeye ve onları sorumlu tutmamaya karar verildi ve 17 Şubat'ta Ermeniler için "Af" ilan edildi (Aslanlı, 2001: 145-149).

Ancak Erzurum Ermenilerinin "Katolikosları", bu "aflar"a rağmen, suçlarının ciddiyetini fark ettiler ve Rusların geri çekilmelerinden sonra sorumlu tutulacaklarından emin olduklarından hareket etme niyetlerini ifade ettiler.

Ermenilerin yeniden yerleşmesini önlemek için Türk tarafı, işgal edilmiş ancak Edirne anlaşması hükümlerine uygun olarak boşaltılması gereken Erzurum, Kars, Bayazid, Eleşkirt vb. temsilcilerini açıkça veya gizlice bu yerlere göndermişti. İşgal altındaki bölgelerde yeniden yerleşimden sorumlu General Pankratyev, Ermenilerin Erzurum'dan göçünün engellenmesi ve mülklerinin ve topraklarının Türkler tarafından satılmasının engellenmesi hakkında Paskevich'e bir şikayet mektubu gönderdi. (Oğan, 2001: 342)

Paskevich, yerinden edilmiş Ermenilerin bıraktığı mülk ve arazileri satma konusunu çözmek için Binbaşı Vannikov'u Erzurum'a temsilci olarak gönderdi. Ancak Ermenilerin sahip olduğu köylerin çoğu, savaş sırasında Ermenilerin taşınmaya zorlandığı Müslüman köylerdi. Sadece Kars bölgesinde Ermeniler 80 köyü ve 15 köyün yarısını işgal etmişlerdi (Beşiroğlu, 2001: 458-466). Öte yandan Rusya, Rus işgali altındaki topraklardan Osmanlı'ya kaçan Türklerin mülk ve arazilerinin satışının engellenmesiyle ilgilenmiyordu.

29 Şubat 1829'da Paskeviç, Erzurum ve Kars valilerine Rusça ve Türkçe bir mektup göndererek, Osmanlı'dan sürülen Katolik Ermenilerin temsilcilerinin Tatos, Mugdisi Karapet olduğunu bildirdi. Ermenilerin bıraktığı mülkleri, tahıl tarlalarını, vb. incelemek için Erzurum'a Agacan Karapetyan, Franks Ter-Hovanes Matevosov, Agacan Osipov ve Hakop Hanakov temsilci olarak gönderildi. Anlaşmada belirtilen sürenin sona ermesinin arifesinde, yani 3 Nisan 1831'den önce, Türkiye'den sınır dışı edilen Ermeni ailelerinin yaklaşık sayısını ve yerleştikleri alanların adlarını gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Nereden göç etmişler?	Göç eden ailelerin sayı	Nerede yerleşmişler?
Erzurum'dan Ardahan'dan	7288 67	1. 5000 aile Ahıska'da (sultanlığın arazisinde). 2. 1050 aile Borçalı ve Çalqa etrafında 3. 1305 aile Pembek ve Şoreyel'de
Kars'dan	2464	1. 2264 aile Pembek ve Şoreyel'de 2. 200 aile Talın mahallinde
Beyazıt'tan	4215	Ermeni vilayetinde - Göyçe gölü etrafında, Baş Abaran'da
Toplam	14044 aile	

Tablo 2: 3 Nisan 1831'den Önce Osmanlı'dan Sınır Dışı Edilen Ermeni Aileler (Aslanlı, 2009: 74-76)

Bu tablonun eki, diğer yerlerdeki tüm temsilcilerin tam ve doğru bir rapor sunmadığını ve kaçının taşındığını belirtmediğini göstermektedir. Bir aile ortalama altı kişi olarak kabul edilirse, 84.000'den fazla Ermeni ve Rumun yerinden edildiği ortaya çıkar. Bazı Ermeni tarihçiler 90.000'den fazla yerinden edilmiş insan olduğunu tahmin ediyor (Aslanlı, 2009: 80-85). Ermenilerin İran'dan sınır dışı edilmeleri sırasında aktif olan askeri ve dini figürlerin yanı sıra Türkiye'den sınır dışı edilmeleri sırasında görev yapanlara da ödül verildi. 20 Ekim 1830'da Başpiskopos Karapet, Erzurum'dan Ermenilerin yeniden yerleştirilmesinde yaptığı hizmetlerden dolayı 1. derece St. Anne Nişanı ile ödüllendirildi. Daha sonra İmparator Nicholas 1837'de Ahiskaya'ya gitti ve Karapet'le görüşerek kendisine teşekkür etti. İmparatorun kararnamesi ile 24 Nisan 1831'de Ermenilerin Türkiye'den sınır dışı edilmelerinden dört yıl sonra, ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için hazineden 6 yıl boyunca faizsiz 380.000 gümüş ruble tahsis edildi. Genel olarak, 1828-29 Rus-Türk savaşından sonra, I. Çopin'in Ermeni eyaletindeki nüfus sayımına göre (eski adıyla Erivan ve Nahçıvan hanlıkları), 21.666 Ermeni (3.682 aile) ve 324 Yezidi (67 aile) eyalete yerleştirildi. Bugünkü Ermenistan'ın Shorael ve Loru-Pembek bölgeleri, 1801-1805'te Gürcistan'a ilhak edildiği için Ermeni eyaletine dahil edilmedi. (Karaca vd., 2015: 55-58)

1829'a kadar, yani Rus-Türk savaşından sonra, Ermenilerin resmi olarak yeniden yerleştirilmesinden önce 1.536 aile (5.425 erkek) Şorayel-Pembek bölgesine taşındı. Daha sonra 3.148 aile (10.575 erkek) Türkiye'den taşındı. 1832'nin sonunda ve 1833'ün başında Türkiye'den Zalga'ya sürülen 182 Ermeni ailesi (674 erkek) Şorayel-Pembek bölgesine taşındı. Sınır dışı edilenler arasında 169 Rum ve 963 Ermeni Katolik (Franks) vardı (Aslanlı, 2009: 90-96). Türkiye'den yerinden edilmiş Ermeniler Şorayel-Pembek bölgesindeki yaklaşık 100 köye yerleşti. Şorayel bölgesi nüfusunun (Gümrü çevresinde - şimdi Akhuryan bölgesi) bir zamanlar Türkiye'de yaşayan Ermenilerden oluşmasıyla ilgili olarak Z. Balayan, "Öcag" kitabında şöyle yazmaktadır: Talihsiz mültecilerden oluşuyor. Ahuryan bölgesinde (eski adıyla Düzkend bölgesi) Türk yatağanından (kıvrımlı kılıç) kaçan Ermenilerin Ermenistan'ın batısında 80'den fazla yerleşim yerine yerleştikleri tahmin edilmektedir. Bu bölgenin tüm nüfusunun Türkiye'den göçmüş olan Ermenilerden oluştuğunu kaydeden Z. Balayan, bölgede bir zamanlar Türklerin yaşadığını doğrulamaktadır. Ermenilerin günümüz Ermenistan topraklarına kitlesel göçü, 19. yüzyılın başlarında Rusya-İran ve Rusya-Türkiye savaşlarından sonra da devam etti. O zaman, Ermenilerle birlikte, Yezidiler de bugünkü Ermenistan

topraklarına geldi ve yerleşti. 1834'te, Bayazid'den 1.000 Yezidi (yaklaşık 300 aile) Irak eyaletine yerleşti (Aslanlı, 2009: 120-123).

Türkiye'den gelen Yezidiler de Alayaz Dağı'nın eteklerinde boş Türk köylerine yerleşti. Yezidiler 1839'da Mirak, Guruboğaz, Çobangerekmez köylerine ve daha sonra Pembek, Gundaxsaz, Boyuk Camışlı, Küçük Camışlı ve Korbulag köylerine yerleşti. 1871 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ bölgesindeki Gence vilayetinde yaşayan Türkler'in nüfusu 878.000 iken bölgede yaşayan Ermeni nüfus, Rusların teşvikleri ve destekleri ile birlikte ancak 292.000'e ulaşmıştır (Yalçınkaya, 2006: 66). Bölgede yaşayan Ermenilerin nüfusu toplam nüfusun %20-25'lik bir kısmına tekabül etmesine rağmen Ermenilerin bu bölgeye yerleşmesi Rusya tarafından sürekli teşvik edilmiş ve Ruslar tarafından uygulanan bu politika bir süre sonra Türkleri rahatsız etmeye başlamış, iki bölge arasında yaşanan çatışmalar giderek artmıştır. Son olarak, Yezidiler 1877'de Bağdat, Dolu-Taht ve Küçük Jangi köylerine geldi. Daha sonra, Aragats bölgesi Ermeni yetkililer tarafından yeniden adlandırıldı. Türkiye'de yerlerinden edilen Rumlar daha çok Şorayel-Pembek civarındaki Alakilsa, Bayandur, Sisimeden ve Gümrü köylerine yerleşti. Daha sonra Rumlar Ermenistan'da tamamen asimile edildi ve yavaş yavaş Ermeni oldular (Hasanov, 2002: 154-163.

Genel olarak, 1826-1828 Rus-İran savaşları ve 1828-1829 Rus-Türk savaşlarından sonra, İran ve Türkiye'den 57.266 Ermeni (10.631 aile) Ermeni eyaletine (Erivan ve Nahçıvan hanlıklarının toprakları) taşındı. Yeniden yerleşmeden önce bölgede 25.131 Ermeni (4.428 aile) yaşamaktaydı. Savaşlar sonucunda çok sayıda Türk, Irak topraklarından ve Nahçıvan hanlarından kaçarak Müslüman olarak sadece 81.749 kişi (17.078 aile) bölgeyi terk etti. Yeniden yerleşimden sonra Ermeniler 82.397 kişiyi (15.059 aile) yerleştirmiş, bunun sonucunda da Müslümanların sayısını geçmiştir. Bununla birlikte, 19. yüzyılın başlarında, Rusya'daki bazı çevreler, Kafkasya'da Rus ordusunun işgal ettiği bölgelerde Ermenilerin değil, Rus kolonilerinin -Kazaklar, Malakalar, Dukobors vb.- yerleşimlerini tercih etmişlerdi (Aliyev, Budaqov, 2003: 126-133).

Bu amaçla çeşitli projeler hazırlansa da, uygulamaları daha sonra ertelendi. N.N. Shavrov, Rusya'nın Kafkasya'daki sömürge politikası hakkında şöyle yazmaktadır: "Sömürge faaliyetlerimize Rusların değil, Kafkasya'daki yabancı halkların yerleşmesiyle başladık..." (Hatemov, 2005: 154-155). 1826-28 savaşının sona ermesinden sonraki iki yıl içinde 40.000 İranlı Kafkasya'ya girdi. 84.000 Türk Ermenisi yeniden yerleştirildi ve Ermeni nüfusunun az

olduğu Yelizavetpol (Gence) ve Irak'ın en iyi eyaletlerine yerleştirildi. Bunları Tiflis'in Borçali, Ahıska ve Ahilkalak bölgelerine yerleştirdik, yerleşimleri için 200.000'den fazla devlet arazisi tahsis edildi ve 2 milyon rubleden fazla masraf ile Müslümanlardan özel mülk arazileri satın alındı. Yelizavetpol eyaletinin dağlık kısmı (Dağlık Karabağ, Hanlar ve Şemkir ilçeleri) ve Goyça Gölü kıyılarında bu Ermeniler yaşamaktadır. Resmi olarak yerinden edilmiş 124.000 Ermeni ile birlikte, birçok resmi olmayan göçmen olduğu ve genel olarak, yerinden edilmiş insan sayısının 200.000'den fazla olduğu belirtilmelidir. Ermenilerin günümüzdeki Ermenistan'a girişi, 1877-1878 Rus-Türk savaşından sonra yoğunlaştı. 1890'larda Türkiye'deki Ermeni ayaklanmaları sonucunda yaklaşık 400.000 Ermeni tekrar Kafkasya'ya göç etti. Şavrov, 20. yüzyılın başında, Kafkasya'da yaşayan 1.300.000 Ermeni'den bir milyonunun yerli halk tarafından değil, Ruslar tarafından yerleştirildiğini belirtiyor. Daha sonra Sovyet döneminde, yurtdışında yaşayan 100.000'den fazla Ermeni Ermenistan'a taşındı. Yukarıdaki bilgilerden, bugünkü Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin neredeyse hepsinin bir zamanlar güney Azerbaycan'dan ve daha sonra Türkiye'den ve daha yakın zamanda başta Suriye, Yunanistan, Lübnan, Bulgaristan ve Romanya olmak üzere yabancı ülkelerden gelen göçmenler olduğu sonucuna varılabilir (Hasanov, 2002: 85-88).

1988'e Kadar Yapılan Göç Eylemi

1905 yılından önce birçok etnik milletten insanın yaşadığı Bakü'de başlayan Ermeniler ve Azeriler arası çatışmalar zaman içerisinde Azerbaycan'ın diğer bölgelerine, Nahcivan ve Dağlık Karabağ'a da sıçramıştır. 1905 İhtilali döneminde iki millet arasında kanlı mücadeleler yaşanmıştır. Bu dönemde Ermeni çeteleri Azeri halkına karşı olan saldırılarını arttırmış ancak Rusya'nın Ermenilerin tarafını tutması sonucu olaylar giderek büyümüştür (Yalçınkaya, 2006: 66).

1917 İhtilali'nin ardından Ermeniler Karabağ bölgesindeki topraklarda hak iddialarında bulunmaya başladılar. 1918 yılında Osmanlı Devleti devreye girerek bölgedeki asayişi temin etmiştir ancak Ekim 1918'de Mondros Atekes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Osmanlı Devleti bölgeden çekilmiş ve ardından İngilizler Karabağ'ı işgal etmiştir. Ocak 1919 tarihinde İngiliz ordusu 28.1.1919 tarihli bir tebliğ yayınlayarak Karabağ'dan çekilmiş ve bölgeyi Azerbaycan'a bırakmıştır. 1918 ve 1920 yılları arasında 18 ay boyunca hüküm süren Milli Azerbaycan Cumhuriyeti, Karabağ'ı topraklarına dahil etmiştir (Yalçınkaya, 2006: 67).

1918-1920'de Ermenistan'daki Azerbaycanlılara karşı soykırım ve 1930-1938'deki kitlesel baskı ve sürgünlere rağmen, Azerbaycanlılar Ermeni-Türk ve İran sınırlarının yanı sıra Azerbaycan-Gürcistan sınırı boyunca da yaşıyorlardı. Erivan şehrinin çevre bölgeleri en verimli topraklar olarak kabul edildi ve Azerbaycan Türkleri de bu bölgelerde çoğunluğu oluşturdular. Ermeni liderlerin edindikleri temel görev, Erivan ve Türkiye sınırındaki verimli topraklarda yaşayan Azerbaycanlıların yerini değiştirmekti. Bunun için her şeyden önce Moskova'nın rızası alınması gerekiyordu. Yurtdışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan'da yaşamak istedikleri konusunda Stalin'in dikkatini çekmek gerekiyordu, ancak yerleşim yerlerinde azınlık durumundaydılar. Çıkış yolu, Türkleri Azerbaycan'ın alçak bölgelerine yerleştirmekti. Tahran konferansı sırasında ilk olarak 1943'te, Ermenistan'da, yurt dışında yaşayan Ermenilerin yeniden yerleştirilmesi konusunu gündeme getirme fırsatı buldular. Konferans sırasında bazı Ermeni Diasporası temsilcileri SSCB Dışişleri Bakanı Molotov ile temasa geçti ve Sovyet liderlerinden Ermenistan'a transferlerini kabul etmelerini istedi. Molotov, İ. Stalin ile görüştükten sonra yer değiştirmeyi kabul etti. (Aliyev, Budaqov, 2003: 145-162)

1948-1953 Yıllarında Azerbaycanlıların Topraklarından Zorla Çıkartılması

1945 yılında Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ilk sekreteri G. Harutyunov Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesi konusunu tekrar gündeme getirdi. O, sorunun olumlu bir şekilde çözülmesi durumunda, 1920 yılında yıkılan eski Karabağ ve Şuşa merkezinin restorasyonu hakkında Merkezi Hükümet önerilerini hazırlayıp sunacağını söyledi. Stalin mektubu G. Malenkov'a, o da M. Bagirov'a gönderdi. Bagirov, ağırlıklı olarak Azerbaycan Türklerinin yaşadığı Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan bölgelerinin kendisine geri dönmesine itiraz etmediğini söyledi. Bu nedenle, konunun istenmeyen bir yöne gideceğini hisseden Moskova'nın üzerinden geçmesi gerekiyordu. Bundan sonra Ermeni liderler taktiklerini değiştirdiler. Ermenileri yurt dışından getirileceklerini kabul etme bahanesiyle Azerbaycan Türklerini tarihi ve etnik topraklarından sınır dışı etmeye çalışıyorlardı. Kasım 1945'te, Ermeni hükümetinin talebi üzerine, SSCB hükümeti, Sovyet Ermenistanında yurt dışında yaşayan Ermenilerin yeniden yerleşimini düzenlemeye karar verdi. (Dalkılıç, 2015: 133)

Ermeni yönetimi altında, ülkesine geri gönderilenleri kabul etmek ve yerleştirmek için özel bir komite kuruldu ve hükümet Ermenilerin yeniden yerleştirileceği ülkelere temsilciler

gönderdi. Zaten 1946'nın başlarında, 130.000 Ermeni Ermenistan'a taşınmak istediğini ifade etmişti. Hınchak ve Ramkavar partileri ve Tüm Ermenistan Hayır Kurumları tehcirleri düzenlemek için 1 milyon dolar harcamıştır. Sadece 1946'da Suriye, Yunanistan, Lübnan, İran, Bulgaristan ve Romanya'dan 50.900 ve 1947'de Filistin, Suriye, Fransa, ABD, Yunanistan, Mısır, İran ve Lübnan'dan 35.400 Ermeni Ermenistan'a kabul edildi, yerleştirildi (Ruintan, 2008: 123-128). 9 Ocak 1948'de Sovyet Ermenistan gazetesi bir başyazıda şöyle yazdı: "Bolşevik Parti, Sovyet hükümeti ve Stalin Yoldaş sayesinde şahsen vatanlarından, yerinden edilmiş ve yabancı topraklarda sefalet içinde yaşayan yaklaşık 90.000 Ermeni vatanlarına döndü. Sovyetler sayesinde Ermenistan'a dönme fırsatı buldular. Anavatanlarına dönen Ermeniler, kendilerine yeni gelen bu yaşama büyük bir sevinç ve benzeri görülmemiş bir coşku ile katılıyorlar. Sovyet hükümeti geri dönen Ermenileri açlık ve yalvarma girdabından kurtardı ve onlar için yeni yaşam koşulları yarattı." (Aslanlı, 2009: 144-145).

Görünüşe göre, "ulusların babası" Stalin sayesinde Ermenilere "yeni bir hayat" verildi, Azeriler sınır dışı ve sürgün edildi. Ermeni liderler, 1947'de yeniden yerleşimdeki düşüşü 1946'ya kıyasla, yurtdışından gelen Ermenilerin çoğunlukla kentsel sakinler olmaları dolayısıyla dağlık alanlara yerleşememeleri ve yerlerinden edilenlerin sadece Erivan ve çevre bölgelere yerleşmek istekleri ile açıkladılar. Ermeni liderliği, dışarıdan gelen Ermenileri günlerce tren istasyonlarında gözaltına alarak, Erivan ve çevresine yerleştirilmezlerse yurtdışına dönmek için Moskova'ya telgraf gönderecekleri haberini yaydılar. Bütün bunların Sovyet hükümetinin yabancı ülkelerdeki itibarını etkileyeceğini söylediler. Özellikle konuyu Stalin'in dikkatine sundular. Öte yandan yurtdışından Ermenistan'a taşınmak isteyen binlerce Ermeninin listesi her gün Moskova'ya gönderildi. Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri G. Harutyunov, Ermenistan'dan Azerbaycan'a yüz binlerce Azerbaycan Türkünün yeniden yerleştirilmesini " tek çıkış yolu" olarak görmüştü. Stalin'den bunu kabul etmesini istedi. Ermeni hükümeti önceden bir yeniden yerleşim yeri listesi hazırlamıştı. Bu listeye, her şeyden önce, Astara, Zangibasar, Eçmiyadzin, Hoktemberyan, Artaşat (Gamarli) Karabağlar, Vedi, Yegegnadzor, Hrazdan, Azizbeyov ve Erivan ve çevresinde bulunan ilçeler dahil edildi (Beşiroğlu, 2001: 465-468).

Genel olarak, 1949'da 12.306 Türk aile (54.373 kişi) Ermenistan'dan taşındı. Tahliye edilenler çoğunlukla Zardab, Ali-Bayramli, Kurdamir, Goyçay, Mirbashir, Salyan, Imishli, Sabirabad ve Yevlah ilçelerinde bulunmaktadır. Azerbaycan SSC Bakanlar Konseyi 1950'de

2.419 aileyi (14.361 kişi) yeniden yerleştirmeye karar verse de, o yıl 65.000 kişi taşındı. 1948-1950 yıllarında Ermeni SSC'sinden sadece 4.878 aileye barınma sağlanabildi. 1951'in başından itibaren, yerinden edilmiş nüfusun bir kısmı Ermenistan'a, boşaltılan köylere dönmeye zorlandı. Geri dönüşün kitlesel harekete döneceğinden korkan Ermeni liderliği büyük bir karışıklık yaratıyor ve kabul etmeyi reddediyordu. Aslında, Ermenileri yurt dışına yerleştirme kisvesi altında taşınan köyler çoğunlukla boştu (Ruintan, 2008: 156-174). Az sayıda yabancı, kırsal bölgelere gitti. Her türlü vaatlerle yurt dışından getirilen Ermenilerin çoğu kendilerini aldatılmış olarak görüyor ve sosyal kalkınma konusunda terkedilmiş durumda olan Azerbaycan köylerine ayak basmak istemiyorlardı. Ermeniler topluca geldikleri ülkelere dönmeye hevesliydi. 1951 yılında 1.500 ailenin Ermenistan'dan Kur-Araz ovalarına taşınması planlanıyordu. Bunların 400'ü Erivan sakinleriydi. 1952 yılında, Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu'nun 1.200 çiftliğin taşınması için yeniden yerleştirme planına ilişkin kararı açıklandı ve yıl sonuna kadar bu plan yüzde 124,6 oranında uygulandı. (Askerzade, 2009: 7)

Aynı zamanda binden fazla Türk aile gayri resmi olarak Ermenistan'dan Azerbaycan'a taşındı. 1948-1953'te 144.654 Türk Ermenistan'daki evlerinden zorla taşındı. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra yeniden yerleşim durdu ve nüfus geri dönüşü süreci hızlandı (Aslanlı, 2009: 174).

Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'dan sınır dışı edilmesinin yanı sıra, yerleşim yerlerini yeniden adlandırma, eğitim ve kültür kurumlarını kapatma, bölgeleri birleştirme operasyonu gerçekleştirildi. Yalnızca 1947-1953 yıllarında 60'tan fazla yerleşim biriminin adı değiştirildi. Aşağıdaki tren istasyonları, 19 Eylül 1950'de Ermeni SSC Yüksek Sovyeti'nin kararı ile yeniden adlandırıldı: Kolagiren-Tumanyan, Hamamli-Spitak, Ortakilsa-Maisyan, Tomardaş-Vardakar, Arpaçay-Ahuryan, Bugdaşen-Bagravan, Garagula-Gedap, Alayaz-Aragats, Garaburun-Garmraşen, Qamişli-Sovetaşen, Uluhanli-Masis, Imanşahli-Mkhchyan, Gamarli-Artaşat, Şirazli-Aygavan. 19 Mart 1951'de çıkarılan kararname ile Dilican ilçesi, Ijevan, Azizbayov ilçesi, Mikoyan ilçesi, Alayaz ilçesi, Abaran, Garabaghlar ilçesi Vedi, Gukasyan ilçesi Amasya ile birleştirildi. Personel sorunları çözüldükten sonra, yani Azerbaycanlı personelin geri çekilmesinden sonra, bazı bölgeler daha sonra yeniden Ermenilere tahsis edildi (Hasanov, 2002: 145-149).

Ermenilerin zorla yerleştirilmesinden sonra, Türkçe konuşan nüfusun azalmasına dayanarak, ilçedeki Türkçe konuşan kadrolar ve cumhuriyetçilerin yerini Ermeniler almaya

başladı. Karabağ, Vedi, Zangibasar ve Krasnoselo bölgelerinin parti komitelerinin ilk sekreterleri değiştirildi ve diğer 10 ilçenin ikinci ve üçüncü sekreterleri Ermenilerle değiştirildi. Daha sonra, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri Mammad Isgandarov, tarım bakan yardımcısı Rahim Allahverdiyev ve Merkez Komitesi'nin sorumlu organizatörü Cumşud Sultanov, SSC'nin Yüksek Sovyet başkan yardımcısı olan Hüseyn Mammadov ve Mirza Bashirov vardı. Azerilerin Azerbaycan'a akışı arttı. Aynı zamanda 13 bölgede 9 Azerice gazetenin yayınlanması askıya alındı. Yeniden yerleşim yıllarının tüm baskılarına ve zorluklarına rağmen, 1948-1949'da önde gelen Azerbaycanlı sanatçıların sahne aldığı Erivan Tiyatrosu "Maşadi Ibad", "Leyli ve Mecnun", "Aşk ve İntikam", "Şah İsmail" gibi eserleri sahneledi. Tüm bunlara rağmen tiyatro, Ermenilerin tamamen yaşadığı Başarkeçar ilçe merkezine taşındı. (Aslanlı ve Kurban, 2016: 35-39)

Ermenistan'da Azerbaycan yüksek öğreniminin artmasını önlemek için, öncelikle Erivan Pedagoji Enstitüsü'nün Azerbaycan'daki Fakülte Abovyan - dil, edebiyat, tarih, coğrafya, fizik ve matematik fakülteleri, Ermeni Devlet Yazışma Pedagoji Enstitüsü fakülteleri kapatıldı. Azerbaycan bilimine önemli figürler veren Erivan Azerbaycan Pedagoji Koleji kapatıldı ve Hanlar bölgesine taşındı (Hatemov, 2005: 133-142).

Savaşın başlarında, Kafkasya'da Leninakan'da (Gümrü) faaliyet gösteren tek süt endüstrisi kolejinin Azerbaycan şubesi kapatıldı. Ermenileri yurt dışına yerleştirme bahanesiyle, Ermeni liderler Nahçıvan ve Ermenistan arasındaki bölgelerde çok sayıda Ermeniyi yerleştirmeyi başardılar. Erivan şehrinde yerlerinden edilen Azeri yerine Ermeniler yerleşti. Yeniden yerleşim sonucunda, Müslümanlar'ın Aştarak, Karabağ, Gamarlı, Vedi, Zangibasar, Hoktemberyan, Eçmiyadzin ilçeleri ve Erivan çevresindeki Arpa Sevan (Goyça) hattının çevresindeki verimli topraklar Ermenilerin eline geçti. Ermeniler, Türkiye sınırındaki Vedi, Zangibasar ve Hoktemberyan bölgelerinin Azerbaycan nüfusunun yerini değiştirerek kendilerine "güvenli bir sınır bölgesi" sağladılar. Amasya bölgesi bir yandan Türkiye ile diğer yandan Ermenilerin yaşadığı Bogdanovka ve Ahilkalak bölgeleri arasında bulunduğundan, Ermeni liderliği de bu bölgeyi yeniden yerleştirmeye karar verdi (Hatemov, 2005: 149-156).

Amasya bölgesinin "Ermenistan Sibiryası" olarak adlandırılan Garabulag, Gizilkend, Şurabad ve Daşkorpu köyleri Azerbaycan'ın ovalarına taşındı. Ancak Amasya'dan yeniden yerleşim süreci daha sonra durduruldu. Yurtdışından hiçbir Ermeni yeniden yerleşen köylere yerleşmek istemediğinden, köyler boştu. Bunun Ermeni hükümetine ekonomik olarak katkısı

olmadı. Çünkü Amasya bölgesi Ermenistan'a hayvancılık ürünleri tedarikinde özel bir yere sahipti. 1948-1953'te yaklaşık 150.000 kişi Ermenistan'dan Azerbaycan'a sürülmemiş olsaydı ve bu yeniden yerleşim ile birlikte kültür ve eğitim kurumları kapatılmasaydı ve önde gelen kadrolar sınır dışı edilmemiş olsaydı, Ermenistan'daki Azeri sayısı 1980'lerin sonlarında Ermenilerin sayısına yaklaşmış olurdu. Ermeni liderler bu tehdidi öngörüyor ve zamanında harekete geçiyordu. Azerbaycan nüfusunun Ermenistan'da yeniden yerleşimi ile bağlantılı olarak, o dönemde "Sovyet Ermenistan" gazetesi de dahil olmak üzere Ermeni basını hiçbir iz bırakmadı (Hasanov, 2002: 143-147). Ermenistanı" sayfalarında, köylerdeki nüfusun ulusal yapısının kademeli olarak değiştiği, Müslüman köylerin Ermeni köyleri haline geldiği gözlemlenebilir. (İbadov, 2007: 69-125)

Araştırmalar, SSCB hükümetinin 1948-1953 yıllarındaki Ermenistan'daki Azeri Türklerinin tarihi ve etnik topraklarından sınır dışı etme kararının aşırı bir şekilde yürütüldüğünü gösteriyor. Her ne kadar karar Ermenistan'ın 23 bölgesinden 100.000 Azerbaycanlı'nın gönüllü olarak yeniden yerleştirilmesi için verilmiş olsa da, aslında karar şiddet baskısı ile uygulanmış ve yaklaşık 150.000 Azerbaycanlı 24 bölgeden ve Erivan şehrinden sürülmüştür (200 yerleşim bölgesi) (Aliyev, Budaqov, 2003: 145-153).

SSCB hükümeti 1989'da, 1940'larda sınır dışı edilen insanların haklarını geri getirmeye karar vermesine rağmen, 1948-1953'te Ermenistan'dan sürülen Azerbaycanlılar bu halklar listesine dahil edilmedi. 18 Aralık 1997 tarihinde Haydar Aliyev'in "Azerbaycanlıların 1948-1953 yıllarındaki Ermeni SSC'sinin tarihi ve etnik topraklarından kitlesel olarak sınır dışı edilmesi hakkında" kararı, o yıllarda Azerbaycan Türklerine karşı işlenen tarihsel suçlara yasal ve siyasi bir değerlendirme için zemin hazırladı (Ruintan, 2008: 123-137).

1988'den İtibaren Başlayan Sürgünler

Mihail Gorbaçov'un 1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri seçilmesinin ardından Dağlık Karabağ Ermenilerinin kendi kaderini tayin kisvesi altında Azerbaycan'a karşı bir ilhak planı hazırlandı. 20 Şubat 1988'de Dağlık Karabağ Halk Temsilcileri Konseyi'nin sadece Ermeni milletvekillerinin katılımıyla yapılan olağanüstü oturumu, bölgeyi Azerbaycan'dan çıkarmaya ve Ermenistan'ın idari-toprak bölümüne dâhil etmeye karar verdi. Azerbaycan Yüksek Sovyeti SSC, Dağlık Karabağ Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin anayasaya aykırı kararını reddettikten sonra, Ermenistan milliyetçi

liderleri Taşnaktsutyun Partisi'nin "Türk Olmadan Ermenistan" programını uygulamaya başladılar. Kitle mitingleri Erivan'da 19 Şubat 1988'de başladı. Protestocular "Ermenistan Türklerden temizlenmeli!" diye bağırdı. "Ermenistan sadece Ermeniler içindir!" gibi sloganlar attılar. Mitinglerin üçüncü gününde, Erivan'da hayatta kalan tek cami binası (20. yüzyılın başında şehirde 8 cami vardı) ve Azerbaycan ortaokulunun parçası olan Jabbarli Erivan Azerbaycan Dram Tiyatrosu ateşe verildi. Erivan'da bu olayları protesto eden Azerbaycanlıların evleri ateşe verildi. Bütün bunlar Erivan'da olduğunda, Sumgayit trajedisi hala hazırlanmaktaydı. (Kasım, 2009: 33-34).

"Sumgayit Katliamları" programının en aktif yürütücüsü, olaylardan on gün önce öldürülen, 1959 doğumlu Eduard Robertovich Grigoryan adında bir Ermeni idi. Ermeni operatörlerin planlanan olaylar için gizli bir yer seçmeleri, bantları iki gün sonra monte etmeleri ve dünyayı dolaşmaları, Hankendi'de (Stepanakert) "Sumgayit kurbanlarının" anısını "sürdürmeleri" için bir anıt dikmeleri, Ermenileri ve dünya toplumunu Azerbaycan halkına karşı "vahşi" imajını yaratmaya teşvik etmeyi amaçladı (Aslanlı, 2009: 144-156).

1988 yılında gerçekleşen Sumgayıt olayları, Azerbaycan topraklarının işgalini amaçlayan Ermeni politikasının en önemli işaretlerinden birisidir. Yaklaşık 15 farklı millettin birlikte yaşadığı ve başkent Bakü'nün 30 km uzağında bulunan Sumgayıt 1988 yılında önemli bir hadiseye ev sahipliği yapmıştır. 1988 yılında toplam 258000 nüfusu bulunan Sumgayıt yaklaşık 18000 Ermeni kökenli vatandaşın da yaşadığı şehirdir. 1988'in Şubat ayına kadar hiçbir etnik çatışma yaşanmamış olan Sumgayıt şehri, bazı provokatörler ve planlı olduğu düşünülen gösteriler sonucu 26'sı Ermeni ve 6'sı Azerbaycanlı olmak üzere toplam 32 kişinin ölümü ile sonuçlanmış trajik bir olaya şahit olunmuştur. (Tuncerli, 2019).

Sumgayit katliamlarının aktif organizatörleri Ermeni Ohanyan, Samoilov ve Pavlovsky'nin isimleri uzun süre basından gizli tutuldu. Daha sonra L. Ter-Petrosyan röportajlarından birinde Sumgayit'teki olaylardan sonra Azerbaycan halkının şok olduğunu söyledi. Ülkenin liderliği Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ilhak edilmesine karar vermek için bu fırsatı kullansaydı, Azerbaycan halkı protesto edemezdi. Bu sözler, Sumgayit trajedisinin Ermenilerin bölücü eylemlerini gerçekleştirmeleri için gerekli olduğunu açıkça kanıtlamaktadır. Bununla birlikte, Moskova'nın ve Azerbaycan ve Ermenistan'a gönderilen elçilerin ikiyüzlü konumları (Azerbaycan'da Y. Ligaçev, Ermenistan'da A. Yakovlev) Ermeni milliyetçilerinin kötü niyetlerini gerçekleştirme umutlarını artırdı (Aslanlı, 2009: 168-173).

Ermeni milliyetçileri için, Ermenistan'ın en verimli bölgelerinde yaşayan 200.000'den fazla Azeri Türkünü kovmak Karabağ sorununu çözmek kadar önemliydi. 1988'de cumhuriyetin Azerilerin güvenliğini sağlamayan, aralarında panik ve korku yaratan liderliği, Azerileri Ermenistan'dan sınır dışı etmeye başladı. Bazı bölge liderleri, köylere ekmek, yiyecek ve günlük ihtiyaçların sağlanmasını kısıtlamak için Azerbaycanlılara ekonomik baskı uygulamaktaydılar. Şehirlere gitmek zorunda kalan Azerbaycanlılar, bölgesel yemek merkezlerinde hakarete uğruyor, dövülüyor ve soyuluyordu. Mart ayında Gürcistan'ın Bogdanovka ve Akhilkalak bölgelerinde yaşayan Ermeniler, Amasya bölgesinin köylerine tekrar tekrar saldırdılar (Hasanov, 2002: 137-143).

Moskova, Azerbaycanlıların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde iç hizmet birlikleri kurmaya zorlanıyordu. Müteakip gelişmeler, bu birimlerin yalnızca katliamları gözlemlemeye yetkili olduğunu göstermiştir. Böyle bir gelişmenin beklenmedik ve yıkıcı sonuçlara yol açacağı hissedildi. 25 Mart 1988'de, Cumhuriyet Yüksek Sovyeti, Karabağ Komitesini yasadışı kabul etti ve Ermeni SSC Anayasası ve mevcut mevzuatla çeliştiği için faaliyetlerini durdurmaya karar verdi. Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti, sırayla, "Grunk" örgütünün faaliyetlerini askıya almaya ve organizatörlerini kovuşturmaya karar verdi. Bununla birlikte, her iki karar daha sonra kağıt üzerinde kaldı. (Kurt, 2017: 10,16)

Ermeni SSC Yüksek Sovyeti'nin bir organı olan Komünist gazetesi, Bakanlar Konseyi ve Komünist Partisi Merkez Komitesi bu dönemi şöyle tanımlamıştır: “Siyasi maceracılar ortaya çıktı. Hedeflerine ulaşmak için hiçbir şeyi engel görmediler. Bu hedefler iyi biliniyor; açgözlülükle iktidar arıyorlar, insanları ulusal bir trajediyle sonuçlanabilecek aşırılıklara sürüklüyorlar.” (Hatemov, 2005: 167).

15 Haziran 1988'de Ermeni SSC Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'ni Ermenistan'a ilhak etmeye karar verdi ve SSCB'nin Yüksek Sovyetini onu onaylamaya çağırdı. Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti'nin 17 Haziran'da bu yasadışı talebi reddetmesi üzerine Azerbaycanlıların Ermenistan'daki durumu kötüleşti. 17-20 Haziran'da öfkeli Ermeni çeteleri, Erivan'daki tiyatro meydanına Azerbaycanlıların yaşadığı Masis bölgesinin merkezine ve Zangilar, Zahmat, Demirçi, Dostlug, Nizami ve Sarvanlar köylerine otobüslerle baskın düzenledi. On binden fazla savunmasız Azeri sınırda toplandılar ve geceyi orada geçirmek zorunda kaldılar. O günlerde 20’den fazla Azerbaycanlı yaralandı (Aslanlı, 2001: 124-135).

Ararat Bölgesindeki Masis ilçe merkezindeki evlerinden 3.000'den fazla Azerbaycanlı tahliye edildi. Tüm bu ayaklanmalar sırasında, SSCB İçişleri Bakanlığı'nın kuvvetleri sadece gözlemci bir rol oynadı. Dağlık Karabağ anlaşmazlığını tartışan ve cumhuriyetler arasındaki sınırları değiştirmenin kabul edilemez olduğu düşünülen SSCB Yüksek Sovyeti Başkanlığı'nın 18 Temmuz 1988'de yaptığı toplantıdan sonra, Ermeni milliyetçileri her yerde Azerbaycanlıları Ermenistan'dan çıkarmak için mitingler düzenlemeye başladılar. "Karabağ" hareketinin liderlerinden biri olan Ermeni Bilimler Akademisi'nin muhabiri Rafael Kazaryan, 4 Kasım 1988'de Erivan'daki bir mitingde şunları söyledi: “Çetelerin yardımıyla göçün sağlanması gerekiyor. On yıllardır ilk defa Ermenistan'a erişme fırsatı verildi. On aylık mücadelemizin en büyük başarısı olduğunu düşünüyorum.” (Hasanov, 2002: 174-179). Erivan'daki Rusça komünist gazetesi "Felaket Anı, Sorumluluk Anı" başlıklı makalesinde itiraf etmek zorunda kaldı: "Komitenin yerel merkezlerinin ("Karabağ") inisiyatifinde, Azerbaycanlıların evlerinden ayrılmasını talep eden ilçelerde ve köylerde mitingler düzenlendi. En heyecan verici olan şey, çocukların bile Karabağ komitesi tarafından hazırlanan siyasi çatışmalara karışmış olmasıdır. İlçe halk kontrol komitesi başkanının oğlu liderliğindeki 30 okulun Amasya bölgesinin merkezinde bir gösteri düzenledi ve Azerbaycanlıların görevden alınmasını istedi. Amasya Uluslararası Okulu Ermeni öğrencilerinin isteği üzerine okulun Azerbaycan şubesi derhal kapatıldı. Bir hafta içinde, 1 Aralık 1988'e kadar, üst düzey pozisyonlardaki çoğu Azerbaycanlı kovuldu. Öğrencilerin ulusal çatışmaya dahil olmalarına gelince, her Ermeni ailenin Türklerin en kötü düşmanları olduğunu ve bu nedenle onlardan en kısa zamanda intikam almak gerektiğini çocuklarına öğütlediklerini belirtmek gerekir. Kasım 1988 ortasında 80.000'den fazla Türk mülteci Azerbaycan'a sığındı. 17 Kasım'da Bakü'nün Azadlık Meydanı'ndaki miting sırasında Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar için özerklik isteyen bir karar alındı. (Bozkuş, 2016: 153)

Aynı gün, Ermeni televizyonu mitingin haberlerini yayınladı ve kararın taleplerini defalarca dile getirdi. Bu taleplerle ilgili olarak, Ermeni liderliği, 22 Kasım'da Yüksek Sovyet oturumunun yapıldığı Opera Binası'ndaki oturumu askıya aldı ve talepleri üzerine milletvekillerini ve bölge idaresini "düzeni geri" getirmek için bölgeye gönderdi. Aslında, Ermenistan'ı bir hafta içinde, yani 28 Kasım'a kadar kurtarmak için bir kampanya yürütmeleri istendi. Bu yukarıda belirtilen "Afet anı, sorumluluk anı" makalesinde belirtilmiştir. Bazı

bölgelerde insanların kitlesel olarak sınır dışı edilmeleri konusunda yazılar yayınladılar. Bu yazılar; Kirovakan, Stepanavan ve Artashat'ta evden eve yayıldı (Aslanlı, 2009: 184-189).

Tabii ki, Azerbaycan Türklerinin yaşadığı tüm bölgelerde durum benzerdi. Kalinin, Spitak, Gugark, Noyemberyan, Krasnoselo, Vardenis, Yagegnadzor, Azizbayov, Ararat, Masis, Sisyan ve Megri bölgelerinin liderleri, belirlenen süreler içinde sınır dışı etme kampanyasını tamamlamak için özel gayret gösteriyorlardı. 1988'de Ermenistan'dan ayrılan ve Hanlar bölgesine sığınan Rus vatandaşı LV Tolstyak, Azerbaycan Mülteci Cemiyeti'ne yaptığı açıklamada 27 Kasım'da Ermenistan SSC Bakanlar Konseyi Birinci Başkan Yardımcısı (daha sonra Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Sekreteri) Movsesyan'ın, halkın Vardenis bölgesindeki Zod köyünden ayrılması için üç gün verdiğini ve bu süre zarfında köyden ayrılmadıkları takdirde güvenliğinin garanti edilmeyeceğini ilan ettiğini belirtti. (Chicky, 2009: 4)

Ermeniler sınır dışı edilmeyi hızlandırmak için; elektrik hattını kesti, gıda kaynaklarını kesti ve sık sık bölgeyi dağ yollarından terk eden Türklere ateş açtılar. Yukarıda sözü edilen "Felaket Anı, Sorumluluk Anı" makalesine bakalım: "26 Kasım'da Karabağ aktivistlerinin kışkırtıcı konuşmalarıyla öfkeli 500 Kirovakan sakinleri Şamyan köyüne taşındı. Çatışma iki gün sürdü, silahlı bir ateş vardı. Ölüler vardı. Katliamlar ayrıca kayıpların olduğu Kuybishev köyünde de işlendi. "Kendini savunma grupları", hareketin eylemcilerinin yollardaki görevlerinde vahşiliklerin yardımıyla kuruldu. Azerbaycan köylerine yiyecek yardımı sağlayan Ermeniler dövüldü." Ermeni medyasında sadece Şamyan katliamları (eski adı Vartanlı) hakkında "ateş vardı, kayıplar vardı" sözleri yer aldı. Şamyan (Vartanlı) köyü Kirovakan şehrine bitişik olmasına rağmen, idari-bölgesel bölünmesi nedeniyle Gugark bölgesine dahil edildi. Senaryoya göre, Şamyan (Vartanlı) trajedisi, 1918-1920 yıllarında Gümrü-Garakilsa bölgesinde silahsız Azerilerin yaşadığı köylere Ermeni haydutların saldırıları sırasında yapılan zulümlerin bir tekrarıydı (Hatemov, 2005: 176-185).

Ne yazık ki dünya 1918-1920 veya 1988-1989'da Ermenistan'daki katliamların farkında değildi. Ermeniler bu yüzyılda Vartanlı köyünde iki kez Azerbaycanlılara karşı soykırım yaptılar. Azerbaycan halkını "adımı sana ve yan yana koyacağım" ilkesine vahşice göstererek kamuoyu yaratmaya çalıştılar. Sessizlik içinde Vartan katliamlarını geçmek, örtmek ve Sumgayit katliamlarının siyasi olarak değerlendirilmesini talep etmek Ermenilerin utanç

kaynağıydı. Şimdi tanıkların ifadeleri ile Ermeni Savcılığı tarafından gönderilen yanıtlar arasındaki Vartanlı katliamlarının bazı sahnelerine bakalım (Hatemov, 2005: 176-185).

Yüzyılın başında, tamamen Azerbaycanlıların yaşadığı Vartanlı köyünde, 1988'in sonunda Ermeniler çoğunluktaydı. Ermeniler 25-26 Kasım gecesi köye saldırdılar. Türkler köyü terk edip ormana çekilmek zorunda kaldılar. Bazı Türk aileler işkencelerle öldürüldü. Ermenistan Cumhuriyeti Savcılığı tarafından SSCB Savcılığına bu ceza davasıyla ilgili olarak gönderilen cevap şöyledir: "1938 doğumlu İsgandarov Mehrali Hassan oğlu Vartanlı köyünün bir sakini. 1988 yılında uluslararası bir çatışmada öldürüldü ve Vartanlı köyü mezarlığına gömüldü. Cesedi 1989 sonlarında akrabaları tarafından çıkarıldı ve Azerbaycan'da yeniden gömüldü. SSCB Savcılık ceza davası açtı. Suçlu bulunamadı." (Özertem, 2008: 24-25)

Ermeni Savcılığı'nın yanıtı: "1919 doğumlu Şamyan köyünün eski sakini olan Bayramov Garib Ismayil oğlu, 1988 yılında Şamyan köyünün Ermeni nüfusu tarafından öldürüldü, cesedi yarı yakıldı." Komşusu tarafından kafasının arkasından bıçaklanan köyün beyaz yakalı bir çalışanı olan Huseynova Leyli ile ilgili düzenlenen raporda ise şöyle diyor: "Uluslararası çatışmalar nedeniyle Kasım 1988'de öldürülen Huseynova Leyli Hasan kızı, Kasım 1988'de öldürüldü, Mezarlığa gömüldü. 1989 sonunda, cesedi akrabaları tarafından Azerbaycan'a götürüldü ve yeniden gömüldü (Aslanlı, 2001: 175-176).

SSCB Savcılık ceza davası açtı, ancak suçlu bulunmadı. "Yüzlerce Azerbaycan ailesi, Sumgayit trajedisi sırasında Ermeni komşularını öfkeli kalabalıktan kurtarmak için hayatlarını riske attı. Ancak Vartan Ermenileri böyle insani duygulardan uzaktı. Azerbaycanlıların sığındığı evleri hedef alan bir çeteye liderlik ediyorlardı. Saldırgan gruba önderlik eden Shaumyan köy konseyinin başkanı J. Arakelyan'dı. Süleyman Mammadov komşusu Mehaq'ın evinde saklandı. Mehaq onu haydutlara teslim etti ve araba lastikleri ile yakılmasına sebep oldu. Suçlular hala bulunamadı." (Özertem, 2008: 24-25)

Ermeni Savcılığının olay hakkındaki raporu: "1938 doğumlu, Vartanlı köyünde yaşayan Mammadov Süleyman Ganbar oğlu, uluslararası çatışmalar sonucunda Kasım 1988'de öldürüldü ve Vartanlı köyü mezarlığına gömüldü. 1989 sonlarında akrabaları tarafından Azerbaycan'da yeniden gömüldü. SSCB Savcılık ceza davası açtı, ancak suçlu bulunmadı." (Ruintan, 2008: 176-179).

Genel olarak, sadece 26-27 Kasım tarihlerinde Vartanlı köyünde 14 Azeri vahşice öldürüldü ve yakıldı. Köyün hayatta kalanları, günlerce dağlarda ve ormanlarda karlar altında saklandılar, sadece geceleri seyahat ettiler ve 13-14 gün sonra Azerbaycan'a ulaştılar. Dağlarda düzinelerce Vartan sakini kayboldu. Yollardaki yaralanma ve hastalıklardan sonra Azerbaycan'a gelen düzinelerce Vartan sakini de öldü veya birçoğu yaralandı (Aslanlı, 2001: 189-190).

Genel olarak, Gugark bölgesindeki Ermeniler tarafından yapılan katliamlar sonucunda 30'dan fazla Azerbaycan Türkü öldürüldü. Gugark trajedisi Ermeni liderliği tarafından kapatıldı. Daha sonra, 1989'da Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Gugark bölge parti komitesi L. Bağdasaryan ve RCC S. Kazaryan'ın ilk sekreterini görevden aldı. Ancak Vartanlı (Şaumyan) katliamlarının ana organizatörleri ve failleri beraat etti. Komşu Spitak (eski adıyla Hamamlı) bölgesinin liderliği, Azerbaycanlılara karşı işlenen suçlar açısından Gugark bölgesinin liderlerinin gerisinde kalmadı. 28 Kasım'da, Spitak bölge yürütme komitesi başkanı V. Hayjyan, Devlet Dışişleri Komitesi başkanı Sarkisyan ve KGB bölge başkan yardımcısı Mehrabyan, Azerbaycan'ın Saral ve Gusarli köylerini ziyaret ederek güvenliklerini garanti etmediklerini söyledi. İki saat içinde köyden ayrılmazlarsa, silahlı grupların köye saldıracakları tehdidinde bulundular (Aliyev, Budaqov, 2003: 179-183).

Halk bu teklifi reddetti. Bunun üzerine, Spitak ve Gugark bölgelerinin liderleri tekrar geldi ve köylülerin mümkün olan en kısa sürede ayrılmaları konusunda ısrar etti. Yanlarında 34 otobüs ve 40 damperli kamyon getirirler. Onların emrindeki bir grup Ermeni eşyalarını bahçeye çıkarttı ve sahiplerinin önünde ateşe verdi. Otobüsler dolusu silahlı grup, Gugark bölgesindeki Mrgahovit (Hamzachiman) köyü yakınlarındaki bölgede bekliyordu. Spitak bölgesinin liderleri senaryoyu, komşu bölgede kan dökülecek şekilde hazırladılar, böylece sorumluluktan kaçındılar. Gecenin karanlığında, pusu yapan haydutlar otobüslere ateş açtı, 3 kişiyi öldürdü, yedi kişiyi ağır yaraladı. Ermeni Savcılık'ın bu suçla ilgili raporundan: “1. Balacayev Şahin Sayyad oğlu, 1977 doğumlu, Saral Okulu 4. sınıf öğrencisi. Mrgahovit köyü yakınlarındaki Spitak'tan 39-52 ADN numaralı bir PAZ-672 otobüsü, bilinmeyen kişiler tarafından ateşlendi, kafasından vuruldu ve olay yerinde öldü. 01. 12. 1988 2. Balacayev Teymur Masim oglu, 1959 doğumlu, Kirovakan takım tezgahı fabrikası işçisi, PAZ-696, 57-94 ADN numaralı otobüs Mrgahovit köyü yakınındaki ormanda bilinmeyen insanlar tarafından taşlandı, kafaya bir darbe alarak öldü. 3. 1954 doğumlu Balacayeva Surayya

Huseyin kizi, yukarıda bahsedilen olay sırasında yaralandı ve 2 Aralık 1988'de hastanede öldü." Ermeni Savcılığı tarafından sağlanan bilgilere ek olarak, üç Balacayev'in de ateşli silah yaralanmalarıyla öldürüldüğü kaydedildi (Aslanlı, 2009: 194-196).

Suraya'nın hastanede kurtarılması mümkündü. Ancak Kirovakan Hastanesinde hemşireler tarafından öldürüldü. Doktorlar hastaneden 6.000 manatı nakit ve 3.000 manat değerinde mücevher çaldılar. Bölge makamları üç cesedin de Azerbaycan'a getirilmesine izin vermediler ve ordu yardımıyla Gugark ilçesi Vartanlı köyüne gömüldüler (Aslanlı, 2009: 194-196).

Spitak trajedisine bir başka örnek: Gürsu köyünde yaşayan Rahim Daşdamirov, 23 yıl Kirovakan'da polis memuru olarak çalıştı. Emektar bir polis memuruydu. 9 Haziran 1989'da oğlu Mayilla, bazı belgeleri almak ve Kursali'deki depremde yıkılan evinin değerini kurtarmak için özel arabasıyla Spitak'a geldi. Spitak RIC'in önünde, onu tanıyan iki Ermeni ona saldırdı, kafasını bir balyozla ezdi ve olay yerinden kaçtı. Bilincini kaybeden Mayil, babası tarafından bir arabaya konmak ve Gazakh hastanesine götürülmek istendi. Ermeniler onları araba ile takip etti. Adam hastaneye götürülemedi yolda öldü. Dashdamirov 10 Haziran'da Gence'ye gömüldü. Bu bağlamda, Ermeni Savcılığı'nın raporu şöyle diyor: “Daşdamirov Rahim Jabbar oğlu, 1932'de doğdu. Temmuz 1988'de, depremden dolayı tazminat almak için Spitak'a geldiler. Dövüldüler. Hastaneye kaldırılmayı reddetti. Arabasıyla Bakü'ye gitti. 1990'da Ermeni KGB, Bakü'den Dashdamirov'un Spitak'ta dövüldüğünü ve Bakü'de öldüğünü belirten bir telgraf aldı. Bu temelde, suçlu adalete teslim edildi, ancak akıl hastası olduğu belirlendi. " (Özdal, 2016: 203-216)

Stepanavan (Celaloğlu) bölgesi Ermenistan'daki Azeri Türklerine karşı korkunç suçların işlendiği bölgelerden biridir. Kuybişev Köyü Tamraz Yusif oğlu Isgandarov, Gilas Rustam kızı Khalilova, Sharif Jabbar oğlu Halilov vahşice dövüldü ve soğuk bir silahla öldürüldü. Israfil kızı Mustafayeva, Puşkino kollektif çiftliğinde (Gargar köyünün bir sakini) sütçüdür ve canlı olarak yakılıp, cesedi Ermenistan'daki depremden sonra 30 Aralık 1988'de bir çöplükte saklanmıştır. Cesedi daha sonra askerlerin yardımıyla bulunmuştur. Dört ölümden sadece ikisi yargılandı. 1902 doğumlu olan ve Kalinino bölgesinin merkezinde 41 numaralı evde yaşayan Muhammed Nabi oğlu Sadigov'un evi, ilçe merkezindeki bir mitingden ayrılan silahlı bir grup tarafından saldırıya uğradı ve avlusunda demir ve taşlarla öldürüldü. Bu, Pravda Gazetesi’nin 7 Ocak 1989 sayısında ve Sosyalist Sanayi Gazetesi’nin 18 Aralık 1988 sayısında yayınlandı.

Kasım-Aralık 1988'de bir yandan Azeri Türklerinin Ermenistan'da yaşadığı köylerin nüfusu baskı altına alındı, köylere yiyecek gönderilmedi, elektrik hatları kesildi ve silahlı baskınlar gerçekleştirildi. Ermenistan'da ulusal nedenlerle işlenen suçların çoğu, Türk nüfusunun yerleşimlerini terk etmek zorunda kaldığı bir zamanda meydana geldi. Ermenistan'dan Azerbaycan'a kadar tüm yollarda silahlı çeteler birkaç yere yerleştirildi. Haydutların çoğu polis üniforması giydi ve kontrol noktaları kurdu. (Özertem, 2008: 10-32) Tüm arabaları durdurdular, yolcuların belgelerini kontrol ettiler ve arabada Azerilerin olduğunu öğrendikleri anda, onu arabadan çıkardılar, mallarını boşalttılar, yağmaladılar ve acımasızca öldürdüler.

Ermeni Savcılığı, topraklarında işlenen binlerce suçu açıklarken aşağıdaki şablon cevaplarını verdi: "Verilen bilgilere göre, kişi pasaport kayıt tablosuna ve köy konseyinin ekonomik kitabınına geçemedi." "Adresinden kaydı silindi", "Ölüm kaydı bölge kayıt bürosunda değil." "1988'de adresini bırakıp Azerbaycan SSC'sine gitti" vb. Ermeni Savcılığı tarafından Masis yerleşiminin bir sakini olan Safa Novruzali kızı Jafarova hakkında verilen bilgiler şöyle diyor: "Verilen bilgilere göre, kişi Devlet Kayıt Servisi ve Nüfus Dairesi tarafından kaydedilmedi." Böyle bir kişinin Masis'te hiç yaşamamış olduğu ve cinayetinin elbette uydurulmuş olduğu düşünülüyor. Ancak belgeler arasında Masis yerleşim konseyi tarafından verilen Jafarova Safa Novruzali kızının doğum belgesinin bir kopyası bulunmaktadır. Sertifika 2 Nisan 1980 tarihinde verilmiştir ve kayıt numarası 189'dur (Sh-SL № 262478). Tanıklara göre Safa, Masis'te kafasına bir darbe sonucu öldürüldü (Hatemov, 2005: 194-203).

Ermenistan'daki Türklere karşı işlenen suçlar, yerel parti, Sovyet ve kolluk kuvvetlerinin önderliğinde cumhuriyetçi hükümet düzeyinde işlenmişti, Azerbaycanlıların şikayetlerinin ne anlamı olabilirdi? Kim bu şikayete bakar ve kimi cezalandırırdı? Öte yandan, bireysel şikayetçiler sürekli taciz ediliyordu ve şikayetlerinden vazgeçmeleri için zorlanıyorlardı.

Ermeni Savcılığın Amasya bölgesindeki Azerbaycanlılara karşı işlenen suçlarla ilgili yanıtı şöyle: Coğrafi konumu nedeniyle Amasya bölgesi Türkiye'nin batısında, kuzeyde Ermeni nüfuslu Gürcistan bölgeleri tarafından kuşatılmış ve 18.000 kişi rehin olarak kalmıştır. İlçeden ayrılan Azerbaycanlılar dövülerek öldürüldü. Tek umut helikopterlerdi. İlçe polis teşkilatı çalışanı Arif İsgender oglu Mammadov ve Azizbayov köyünde yaşayan Arzu İsfandiyar oğlu Hagverdiyev, Kasım 1988'de ev eşyalarını Azerbaycan'a naklederken,

Azerbaycan'daki Adli Tıp Enstitüsünde kurşunlandı. Askerler ve APC'ler eşliğinde Oxçoğlu köyünden gönderilen 15 ailenin eşyaları arabalardan çıkarıldı, yağmalandı ve Akhuryan bölgesindeki Kaps (Kanlıca) köyünde ateşe verildi. SSCB Savcılık çalışanlarının bu ceza davasında yer almasına rağmen, hiç kimse hakkında dava açılmadı. Ana çıkış yollarının silahlı Ermeni haydutlar tarafından ele geçirilmesi nedeniyle Azerbaycan'a komşu bölgelerin Azerbaycan halkı, Azerbaycan'a araba ile değil, karlı kış günlerinde dağlardan yürüyerek ulaşmayı başardı. Krasnoselo, Vardenis, Sisyan, Gafan, Gorus, Razdan, Azizbayov, Amasya bölgelerinden 48 kişi dağları geçerken fırtınada öldü. 1971 doğumlu Şardengaya köyü Vardenis (Basarkeçar) bölgesinde yaşayan Şahin Gabil oğlu Aliyev, Aralık 1988'de dağları geçerken Gadabay bölgesinde bir fırtınada öldü. Vücudu dört ay sonra dağlardaki kar altında bulundu ve Şemkir bölgesindeki Dag Jayir köyüne gömüldü. (Erkan, 2016: 43-45)

Sisyan bölgesindeki Şeki köyünün bir sakini olan Halisa Amrah kızı Aliyeva, 1925 doğumlu, Aralık 1988'de dağları geçerken fırtınaya kapıldı ve öldü. Ama cesedini bulamadılar. Mayıs 1989'da, karların erimesinden sonra, akrabalar dağda yırtık kıyafetler ve beyaz saçlar buldu. Ermenistan'daki en trajik katliam, Erivan'da Estonakan Caddesi'nde yaşayan Misgarov ailesine yapılandı. 1955 doğumlu Elza Cafer kızı Misgarova ve 1956 doğumlu kardeşi Vidadi, komşularının ve "arkadaşlarının" tatlı sözleriyle kandırılmış ve Erivan'da kalmak ve dairelerini değiştirmek için uygun bir seçenek aramışlardı. Elsa ve Vidadi "sadık arkadaşları" tarafından işkence ile öldürüldüler ve cesetleri Artashat bölgesindeki Azat Rezervuarı'na atıldı (Ruintan, 2008: 183-187).

Azerbaycan Mülteci Derneği tarafından ilgili belgelere ve görgü tanığı hesaplarına dayanarak derlenen bir listeye göre, etnik çatışmalar sonucu 1988 ile 1990 arasında Ermenistan'da 216 Azeri katledildi veya öldürüldü (Ruintan, 2008: 183-184).

Listeye göre, 52 kişi yaralanma sonucu öldü, 34 kişi işkence gördü, 20 kişi ateşli silahlarla öldürüldü, 15 kişi yakıldı, 8 kişiye araba çarptı, 9 kişi trafik kazalarında, 7 kişi komplo sonucu öldü. 9 Ağustos 1990'da Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti SSCB Savcılığı'na 05-1-208 sayılı Ermenistan'daki ulusal çatışmalarda öldürülen Azeriler hakkında bilgi isteyen bir mektup gönderdi. SSCB Başsavcısı V. I. Kvartsov'un 4 Ekim 1990 tarihli 15 1502-90 numaralı yanıt mektubu şöyledir: "Mektubunuzla bağlantılı olarak 1988-1989'da Ermeni SSC'sinde ülkede yaşanan olaylar hakkında 675 ceza davası açıldı, bunların 283'ünün Soruşturma için Azerbaycan'a gönderildi. Aynı zamanda, Ermenistan'da soruşturma için

Azerbaycan SSC'sinden 138 ceza davası alındı. 31 Aralık 1989 itibariyle, Ermeni kolluk kuvvetleri tarafından yürütülen 530 ceza davasından 200'ü çözülmemiştir ve soruşturma askıya alınmıştır. (Kasım, 2009: 95)

Kasım-Aralık 1988'de, Ermenistan'daki millyetçiliğin artması nedeniyle, soygunlar, yangınlar ve diğer kamu düzeni ihlallerinin eşlik ettiği bir dizi bölgesel ayaklanmalar oldu... Sonuç olarak, 21 kişi öldü (20 Türk ve bir Ermeni). 4 kişi ağır yaralandı ve daha sonra ölümle sonuçlandı. Cinayetle ilgili 8 ceza davası ve mağdurların ölümüyle sonuçlanan dört ciddi bedensel yaralanma soruşturması tamamlandı ve mahkemeye gönderildi. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 3) Aliyevler aleyhindeki ceza davası, Mirzoyan'ın cinayetinin savunmanın kapsamı dışında olduğu sonucuna varıldığı için beraat gerekçesiyle reddedilmiştir. Üç benzer cinayet ve iki ciddi bedensel yaralanmanın faili çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı. Daha fazla soruşturma için birkaç ceza davası iade edilmiştir. Ermeni Savcısına, bu davalara ilişkin soruşturmanın eksiksizliğini ve tarafsızlığını kontrol etmesi ve bunu tamamlamak için önlemler alması talimatı verildi. Suçluların tespit edilmemesi nedeniyle, soruşturmaya kapatılan vakaların araştırılması ve soruşturmayı yeniden açma olasılığının araştırılması talimatı verildi. Ulusal uyuşmazlık nedeniyle 91 sanığa karşı toplam 53 ceza davası Ermeni mahkemelerine gönderildi. 48 davada 82 kişi hüküm giymiş, 30'u çeşitli hapis cezalarına çarptırılmıştır. SSCB Savcılığı suçların tespitini izlemekte ve gerekli yardımı sağlamaktadır." (Hasanov, 2002: 175-179).

V. İ. Kvartsov'un cevabı ile ilgili olarak, yalnızca Ermeni kolluk kuvvetleri tarafından soruşturulan 530 ceza davasından 200'ü açılmamış ve soruşturma askıya alınmışsa, eski SSCB Cumhuriyet Savcılığının davayı nasıl desteklediğini ve denetlediğini açıklamaya gerek olmadığını not ediyoruz. Kolluk kuvvetleri tarafından kontrol edilmemesi ve Ermeni milliyetçilerinin ayrılıkçı eylemlerini zamanında ve yasal bir şekilde değerlendirememeleri sonucunda iki hafta içinde 200.000'den fazla Türk, asırlık anavatanlarından ihraç edildi. (Ruintan, 2008: 45) Eski Sovyet yetkilileri Azerbaycanlı Türklerin Ermenistan'dan sınır dışı edilmesinin izleyicileriydi. Neredeyse tüm Azerbaycanlı Türklerin sınır dışı edilmesinden sonra, yani 6 Aralık 1988'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Konseyi, vatandaşların daimi ikametgahtan zorla uzaklaştırılmaları konusunda Azerbaycan SSC ve Ermeni SSC'lerinin yerel yetkililerinin kabul edilemez eylemleri hakkında bir karar aldı. (Aliyev, 2003: 144)

SSCB Bakanlar Konseyi Başkan Yardımcısı B. Sherbina'nın liderliğinde, üç Transkafkasya cumhuriyetinin Bakanlar Konseyleri başkanları ve Birliğin ilgili bakanlıklarının üst düzey yetkilileri de dahil olmak üzere özel bir komisyon kuruldu. Komisyon, mültecilerin güvenli bir şekilde taşınması ve yeniden yerleştirilmesiyle ilgilenecekti (Aslanlı, 2001: 149-157).

Bu Komisyon aslında, Azerbaycanlıların Ermenistan'dan fiilen temizlenmesini sağladı ve 7 Aralık'taki depremden sonra, hiçbir şey yapmadan çalışmalarını tamamladı. Ermenistan'ın depremden kaynaklanan zararını gidermek ve ekonomisini yeniden inşa etmek için çok sayıda işçiye ihtiyacı vardı. Bu amaçla, 4 Ocak 1989'da, Ermeni liderliğinin "talebi"nde, Azerbaycan liderliği mültecilere Komünist Parti Merkez Komiteleri, Yüksek Sovyet Başkanlıkları ve Bakanlar Konseyleri adına daimi ikametgahlarına dönmeleri çağrısında bulundu. (Özdal vd. 2013: 22)

Azerbaycan'dan Ermenistan'a göç eden Ermeniler, dünyanın her yerinden Ermenistan'a yardım etmeye geldiklerinden topluca Azerbaycan'a dönmeye başladılar. 16 Aralık'ta SITA şunları söyledi: "Parti, Sovyet ve Azerbaycan SSC'nin diğer organlarının çabalarıyla, daha önce Azerbaycan'dan ayrılan Ermeni kökenli insanlar geri dönmeye başladı. 2-15 Aralık arasında, 2.300'den fazla Ermeni Ermenistan'dan kalıcı konutlarına (yani Azerbaycan) döndü; bunlardan 1.100'ü Bakü'de, 315'i Şamahı'da, 110'u Zagatala'da ve 54'ü Shamhora'da ikamete başladı. Geri döndüklerinde, emek kolektiflerinde çalışmaya başladılar." (Muradov, 2003: 46) Ermeni liderliğinin kendisini "sigortaladığı" ve Azerbaycanlıların Ermenistan'a dönüşünü sağladıkları yanılsamasını yaratmak için 15 Aralık 1988'de Sovyetler Birliği kuruldu. Yukarıda belirtilen CPSU Merkez Komitesi ve SSCB Bakanlar Kurulu kararının 6 Aralık tarihli kararının uygulanmasını tartıştıktan sonra 13 üye partiden çıkarıldı (daha doğrusu bir konumdan diğerine aktarıldı) ve 68 kişi parti tarafından kınandı (Hatemov, 2005: 187-196).

Masis, Amasya, Noyemberyan ilçeleri vatandaş, şantaj ve isyan haklarını ihlal etti. Ermeni Savcılığı Sevan, Kalinino ve Abovyan bölgelerinin savcılarını kovdu. Ermenistan'da deprem olmasaydı, böyle cezai önlemler alınamazdı. Çünkü Ermenistan'daki hayvansal ve bitkisel ürünlerin çoğu Azerbaycanlılar tarafından üretilmekteydi.

Azerbaycan'dan evlerini değiştirerek gelen Ermeniler, esasen kentsel bir çevrede yaşadıkları için Ermenistan'a mülteci olarak kayıt yaptırdılar, ilk fırsatta insani yardım almak

için Rus şehirlerine gittiler, orada mülteci olarak yeniden kendilerini kaydettirdiler ve başka yardımlar aldılar. Ermenistan'daki korkunç depremden sonra, Azerbaycan halkına yapılan tüm şikayetleri, baskı ve adaletsizlikleri bir kenara bırakarak, Azerbaycan liderliği, çığların altında kalan Ermenilere, deprem bölgesine maddi ve teknik yardım sağlayan ilk ekipti. Kurtarılan Ermeni, aklı başına gelir gelmez tekrar silah alıp Azerbaycan halkına saldırdı, Azerbaycan sınır bölgelerinde veya Dağlık Karabağ Ermeni köylerinden barışçıl Azerbaycanlılara ateş açtılar. Ermeniler Gorbaçov'un Karabağ sorununu kendi lehlerine çözmesini talep ettiler. Çünkü Leninakan (Gümrü) ve Karabağ Komitesi de dahil olmak üzere Spitak, çığların altında inledi. (Özdal vd., 2013: 23)

Azerbaycan tarafından Ermenistan'a gönderilen ilaçlarla dolu tüm ekipman, kıyafet, kamyonlar, kendisine sığınan 200.000 mültecinin endişelerine aldırmadan Irevan'dan iade edildi. 11 Kasım'da, Cumhuriyet Askeri Komiserliği ve Sivil Savunma Karargahı tarafından Leninakan'a gönderilen çeşitli görevlilerin (69 yolcu, 9 mürettebat) olduğu IL-76 uçağı Leninakan yakınlarında düştü. Ancak, kazanın nedenini araştırmak için ne komisyon ne de uzmanlar gerekli görüldü. Ermeniler her yerde, mucizevi bir şekilde kazadan kurtulan Fahraddin Balayev'i tek tanık olarak ortadan kaldırmak için aradılar. Ancak, askeri doktorlar onu hastanede, kadın yatak odasında bir bölümün arkasına sakladılar. Ermeni liderliği uçak kazasında ölenlerin ailelerine ve Azerbaycan halkına başsağlığı diledi. Tüm bunlara rağmen, Azerbaycan'ın her yerinde topluma hizmet sunuldu ve depremden etkilenenlere yardım etmek için milyonlarca manat toplandı (Aslanlı, 2009: 184-189).

Depremden önce Ermenistan'ın Amasya, Spitak, Gugark ve Stepanavan bölgelerinde 20.000'den fazla Azerbaycanlı rehin tutuldu. Depremden bir gün önce Gugark bölgesindeki Haydarlı köyünde Krasnaya Zvezda gazetesinin özel muhabiri Binbaşı O. Vladykin, "Düşman eylemciler" başlıklı bir makalede şöyle yazmıştı: "Memurlar ve silahlı askerlerin Haydarlı'nın girişindeki tanklarla yolu kapattığını gördüm. Teğmen Vitaly Naklonny, görevlerinin Ermeniler ile Türkler arasındaki çatışmaları önlemek olduğunu söyledi. Memur diyor ki: Tüm bunlara bakmak zor. Onlar (yani Azeriler) aslında abluka altındalar. Ulaşım çalışmıyor. Elektrik yok. Ekmek ve diğer gıda maddeleri 20 gündür ithal edilmiyor. Gece gündüz tanka yakınlar. Onlar uzaklaşmaktan korkuyorlar." (Hasanov, 2002: 189-196).

Yetmiş yıldır ulusal bir ayrımcılık politikası izleyen Ermeni liderliği, depremden sonra bile çirkin işlerini sürdürdü. Deprem sırasında ölen, ağır yaralanan ve evleri yıkılan

Azerbaycanlıların akıbetine kayıtsız kaldı. Spitak ve Gugark bölgelerinin liderleri, nüfusun artık orada yaşamadığını iddia ederek Azerbaycan köylerinin isimlerini bu bölgelerin askeri komutanlarına sunulan listeden çıkardı. Tıbbi bakımın yanı sıra yiyecek ve diğer ihtiyaçlardan yoksun bırakıldılar. Deprem Ermenilere tam silahlanma fırsatı verdi. Yardım ve inşaat malzemeleri kisvesi altında, en modern silahlar eski SSCB ve bazı yabancı ülkelerden Ermenistan'a taşındı. Bu silahlarla Ermenistan sınırındaki ve Dağlık Karabağ'ı çevreleyen Azerbaycan bölgelerinin nüfusu öldürüldü, köyler yakıldı. Moskova'nın Ermenilere verdiği destek sonucunda, bugünkü Ermenistan'daki 170 saf ve 94 karma Türk yerleşimi 1988-89'da boşaltıldı. Ermenistan'ın Mehri bölgesindeki son Azerbaycan köyü - Nuvedi köyü (bu köy, Zangilan bölgesinden 18 Şubat 1929'da Zagfederasyon kararı ile parçalandı ve Ermenistan'ın idari-toprak bölümüne dahil edildi) 8 Ağustos 1991'de boşaltıldı. (Ağacan, 2009: 3-10)

Genel olarak, 22 köyden, ilçeden ve 6 Ermenistan şehrinden 200.000'den fazla Türk, tarihi ve etnik topraklarından vahşice kovuldu. Türklerin Ermenistan'da yaşadığı bölge, cumhuriyet topraklarının %25'ini (29.8 bin kilometrekare) oluşturmakta idi. Ermeni makamları, Türkleri temizleme kampanyasını tamamladıktan sonra, yaşadıkları köylerin isimlerini değiştirmeye başladılar. Ermenistan Cumhuriyeti'nin 9 Nisan 1991 tarihli Yüksek Sovyeti kararnamesi ile Türk kökenli 90 yerleşim adı değiştirildi. (Ağacan, 2009: 3-10) Bu, 1920-1988 yıllarında Ermenistan'da gerçekleştirilen yeniden adlandırma operasyonunun devamı olarak kabul edilmektedir. Sadece 1920'den Ağustos 1988'e kadar, Ermenistan'daki 517 Azerbaycan yerleşimi yeniden adlandırıldı (Ruintan, 2008: 194-203).

2. AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇMENLERİN DURUMU

2.1. Azerbaycan'da Zorunlu Göçmenlerin Yaşadığı Sorunlar

Kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan yerinden edilmiş topluluklar, yaşamış oldukları topluluk sakinlerinden daha kötü barınma koşullarına sahip olmaktadır. Ancak, tüm ÜİYOK'ler aynı zorluklarla karşılaşmaz ve ÜİYOK'lerin barınma koşulları önemli ölçüde farklılık göstermektedir.

Yaklaşık 400.000 kişilik büyük bir yerinden edilmiş kişi grubu, Sovyet dönemindeki kamu binalarında - okullar, anaokulları, yurtlar, sanatoryumlar ve ofis binalarında - yaşıyor. Hem kırsal hem de kentsel alanlarda bu tür yerlerde yaşayan ÜİYOK'lerin çoğunluğunun barınma koşulları, ÜİYOK'leri çevredeki yerel topluluklardan hemen ayıran önemli bir faktördür. Dünya Bankası tarafından yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre, yerinden olmuş kişilerin yüzde 42,5'i tek yatak odalı dairelerde yaşıyor, diğer vatandaşlar arasında yüzde 9,1. ÜİYOK ailelerinin ortalama yaşam alanı 36 metrekaredir, bu rakam yerel topluluktaki aileler için 74 metrekaredir. (Ahmedov, 2010: 23)

Ekim 2011 itibariyle, Azerbaycan'ın en büyük ikinci ÜİYOK grubu 21.600 aileden (107.000 kişi) oluşuyordu ve son yıllarda çoğunlukla kırsal alanlarda inşa edilen ve bazıları tarafından uzak veya izole olarak tanımlanan özel amaçlı konutlara taşındı. 2001 yılından bu yana, hükümet konut koşullarının iyileştirilmesine yardımcı olan yaklaşık bir milyon metrekare konut ve ÜİYOK'ler için 70 yerleşim yeri inşa etti. Bu ÜİYOK'ler grubunun barınma koşulları, yerel nüfusun ortalama seviyesine benzer. Ancak, ÜİYOK'ler uzak yerleşimlerdeki bu yeni evlerin banyoları olmadığından şikayet ediyorlar ve ironik bir şekilde, "inşaatı sipariş edenler, ÜİYOK'lerin yıkanması gerekmediğini düşünüyorlar." (Özbay, 2011: 3-7)

ÜİYOK'lerin yeni inşa edilen yerleşimlerde tam ev sahipliği yoktur. Hükümet, ÜİYOK'ler tarafından miras alınmasını ve kendi mülkleri olarak satılmasını engelleyen düzeneme ile, anavatanlarına dönene kadar "geçici kullanım" hakkı sağladı.

Başta Bakü olmak üzere yaklaşık 6.000 ÜİYOK ve mülteci aile, yerinden edildiklerinden beri ele geçirdikleri normal barınma koşullarına sahiptir. ÜİYOK'lerin işgal ettiği bazı evler daha önce çatışma nedeniyle ülkeden kaçan yerel Ermenilere aitken, diğerleri

henüz yerleşim görmemiş yeni apartmanlara yerleşti. Ancak, bu dairelerin bazıları yerel sahiplere aittir ve bu gerçek, burada yaşayan ÜİYOK'lerin mülkiyetinin yasallaştırılmasıyla ilgili endişeleri gündeme getirmektedir. Genel olarak, bu tür konutlarda yaşayan ÜİYOK'lerin barınma koşulları yerel halkınkinden önemli ölçüde farklı değildir. Diğer ÜİYOK'ler ise kendileri için evler inşa ettiler, ancak birçoğu resmi ÜİYOK statülerini ve ikamet ettikleri yerdeki ilgili tüm sosyal faydaları korumak için bu evleri akrabaları adına belgelendirdi. (Hesenov, 2002: 35)

Hükümet, ÜİYOK'lerin çadır kamplarından taşınmasını tamamladıktan sonra, yardımını ülkenin çeşitli bölgelerindeki kamu binalarında yaşayan ÜİYOK'lere odaklıyor. Yetkililer, yeniden yerleşim konusunda karar vermeden önce ÜİYOK'lere danışıldığını söylüyor. Yetkililere göre, "yer değiştirme yeri ile ilgili genel bir anlaşma olmadan ÜİYOK'lerin yerini değiştirmek mümkün değil." Hükümet yetkililerinden biri, Devlet Komitesinin kararını birkaç kez değiştirmek ve ÜİYOK'lerle anlaşma sağlanamaması nedeniyle ÜİYOK'ler için daha tatmin edici bir yeniden yerleşim seçeneği sunmak zorunda olduğu örneklerle görüştü. Tezekend'teki yeni inşa edilen ÜİYOK yerleşiminde görüşülen ÜİYOK'ler, yeniden yerleşim alanları hakkında kendilei ile istişare edilmediğini, ancak yeni evlerinden memnun olduklarını belirttiler.

Memnuniyetleri, yeni barınma koşullarının içinde yaşadıkları ÜİYOK kamplarından daha iyi olmasından kaynaklanmaktadır. Kamu binalarında yaşayan çoğu yerinden edilmiş kişi, hükümetin düşük barınma koşulları nedeniyle yer değiştirme kararını hevesle bekliyor. Ancak Bakü'de yaşayan ÜİYOK'ler şehrin içinde kalmayı tercih ettiklerini söylüyorlar. Onlar “Hükümetin işaret ettiği her yere gideceğiz. Ancak burada zaten çalışmalarımız ve temaslarımız var, bu yüzden hükümetin burada (şehre yakın) evler inşa etmesini istiyoruz” dediler. Aynı topluluktan başka bir ÜİYOK, Bakü dışındaki bölgelere taşınmayı reddetti ve Bakü dışına taşındıklarında orada aynı işi bulamayacaklarını savundu.

Saha araştırması sırasında il ve ilçelerde ziyaret edilen yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı kamu binalarının özellikleri benzerdir. Sovyet döneminde inşa edilen bu binaların çoğu, inşa edildiğinden beri onarılmamıştır. Tabii ki, bu binalarda yaşayan ÜİYOK'ler barınma koşullarından memnun değiller. Bakü'de bir yurtta yaşayan bir ÜİYOK'nin belirttiği gibi, "Burada bir aile hapishanesinde yaşıyoruz ve gidecek başka bir yerimiz yok." (Özbay, 2011: 3-7)

ÜİYOK'ler Bakü ve ve diğer illerde eski ve sıkışık koşullarda yaşıyorlar. Bununla birlikte, kamu binalarında yaşayan ÜİYOK'lerin konut koşullarına ve uzak kırsal alanlarda zanaat kulübelerine daha fazla dikkat edilmesi acil bir ihtiyaçtır. Bu ÜİYOK'lerin çoğu, birkaç ailenin bulunduğu küçük topluluklardaki izole köylerde yaşıyor ve bu da birçok soruna yol açıyor. Bu tür küçük ÜİYOK toplulukları genellikle hem devlet kurumları hem de yardım kurumları tarafından göz ardı edilmektedir. Sonuç olarak, sadece konut açısından değil, aynı zamanda konut ve sosyal hizmetler açısından da en savunmasız grup haline geliyorlar. ICRC temsilcisine göre:

"10-15 aileden oluşan daha küçük kırsal topluluklar en savunmasız ve unutulmuş kesimdir. Bu durumda yaşayan yüzlerce topluluk var. Hükümet ÜİYOK'leri yeni yerleşimlere yerleştirmeyi planladığında, genellikle büyük ve orta ölçekli toplulukları bir araya getiriyorlar ve daha küçük topluluklar göz ardı ediliyor."

Bu raporu hazırlamak için yapılan saha çalışması sırasında, kırsal alanlarda bu tür küçük yerinden edilmiş topluluklara ziyaretler yapılmıştır. Örneğin, Tartar bölgesindeki ön cepheye yakın olan Garağaç köyünde, küçük bir ÜİYOK topluluğu köydeki yerel yönetim ofisine ait bir binada ve bitişik el sanatları binalarında son derece kötü koşullarda yaşıyor. Yaşam alanları çok dar. Altı ila yedi kişi, altı ila on metrekarelik bir odada yaşıyor. Bu odalar aynı anda yatak odası, oturma odası, mutfak ve banyo olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yapıları hiç de sağlam değildir. Bir ÜİYOK'lü kadının şikayet ettiği gibi, "Rüzgar biraz eserse, (çatıdaki) kayrak ve taşlar başımıza düşecek." 30 yerel komşusunun aksine, bu ÜİYOK'ler araziye veya hayvancılığa sahip değil ve bölge dışına seyahat etmek zorunda kalıyorlar. Aynı binayı ÜİYOK'ler ile paylaşan yerel yetkililer, her yıl ÜİYOK'leri Tartar İlçe Yürütme Yetkilisine ve Devlet Komitesine bildirdiklerini ve yer değiştirmelerini talep ettiklerini, ancak henüz daha iyi bir alana yerleştirilmeleri konusunda bir karar verilmediğini belirtiyor.

Tartar bölgesindeki Eskipara köyünün eteklerinde eski bir çiftlik binasında yaşayan bir başka küçük ÜİYOK topluluğu, kendi kerpiç evlerinde ve harap durumda olan eski bir çiftlik binasında yaşıyor. "Bu evlerin sağlam zeminleri ve çatıları yok," diyor ÜİYOK sakini. "Yağmur yağdığında ev çamurlu hale geliyor. Duvarların kalınlığı 10 santimetredir (bu soğuktan korumaz). Tüm çocuklar ve gençler hasta. Burada bir sürü sıçan var."

Akdam bölgesindeki Ahmadagali köyünde, ÜİYOK'ler daha önce Sovyet döneminde köy kulübü olarak kullanılan bir binada sefil koşullarda ve sıkışık durumda yaşıyorlar. Pencereleri rüzgardan ve soğuktan korumak için şeffaf selefon veya plastik torbalarla kaplarlar, bu da evin sıcak kalmasına çok az yardımcı olur. (Dinçer vd., 2010: 368)

Ülke içinde yerinden olmuş kişiler (ÜİYOK'ler) eyalet veya yerel yönetimlerin en üçük ve hayati ihtiyaçlarına bile kayıtsız olduklarından şikayetçiler. Benzer şekilde, Tartar bölgesi Tazakend köyündeki eski bir otobüs istasyonunda yaşayan bir ÜİYOK ailesi, kendilerini yağmurdan korumak için yardım başvurusunda bulundu.

Görüşmeler sırasında en yaygın şikayetlerden biri de ÜİYOK'ler tarafından işgal edilen kamu binalarında yaşam alanı olmamasıydı. İki hatta üç aile, yatak odası ve mutfak olarak kullanılan bir veya iki küçük odada yaşamak zorunda kalıyor. Bu binaların banyoları olmadığından, sakinler odada yıkanmaya zorlanıyor. Bu binaların bazılarında her katta 25 aile tarafından kullanılan sadece iki tuvalet vardır.

Şehirlerde ve ilçelerde yaşayan birçok yerinden edilmiş kişi, bir damadın karısına yaşayacağı bir yer sağlaması kültürel bir norm olduğu için, yer yetersizliği nedeniyle evlenemediklerinden şikayet etmektedir. Bakü'de röportaj yapılan bir ÜİYOK kadın şöyle demektedir: “Bir ailede bir erkeği evlendirmek büyük bir problem. Kızları evlendirmek daha kolaydır, çünkü evden ayrılırlar, bu da biraz alan yaratır. Ama evlenmek isteyen gençlerin işi zor, çünkü evde bir gelin için yer yok.”

Bir diğeri şunları ifade etmektedir: “Oğlumu evlendireceğim, ama gelini nereye yerleştirmeliyim? Yeni evlilere yer açmak için muhtemelen mutfağa (girişteki küçük koridoru gösteriyor) geçmem gerekecek.”

Konut açısından, ÜİYOK'lerin yerel nüfusa göre tek önemli avantajı burada imkanlarının mevcut olmasıdır. Odak grupları sırasında, bazı yerel halk, ÜİYOK'lerin kıskançlığını dile getiriyor. İmkanların mevcudiyetinin ÜİYOK'lerin gelirlerini artırmalarına ve bu parayı diğer uzun vadeli tüketim malları, arabalar ve diğer ekipman satın almak için kullanmasına imkan vereceğine inanıyorlar.

Aynı zamanda, bazı ÜİYOK'lerin hala temel yardım programlarına erişimi olmadığı dikkat çekmektedir. Örneğin, Bakü'deki bir üniversiteye ait dokuz katlı bir yurt binasında

yaşayan ÜİYOK'lere doğal gaz verilmemiş ve özellikle kışın, bazı ÜİYOK'ler de dahil olmak üzere komşu binalarda elektrik ve doğal gaz bulunmasına rağmen, sık sık elektrik kesintilerinden şikayetçiydiler. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 8, 19)

Evlerinde doğal gaz tedariki bulunmayan ÜİYOK'ler, pişirme ve ısıtma gibi ihtiyaçları için sadece elektrik kullanımına zorlanmaktadır. Eski altyapıya sahip kamu binalarında, bu durum insanların kışın odalarını ısıtmak için elektrikli ısıtıcılar kullandıkları zaman elektrik kesintilerine yol açar.

"Biz doğal gaz tedarik etmiyoruz. İnsanlar kışın sadece elektrik kullandığından, elektrik hatları sıklıkla kesilir. Güç kaynağı kesildiğinde, sanki hayat donuyor." diyorlar.

Kırsal alanlarda, ÜİYOK'ler ile ÜİYOK olmayanlar arasındaki fark; elektrik, doğal gaz ve su temini açısından daha az görünmektedir. Kırsal alanlarda, yerel ve ÜİYOK nüfusu aynı elektrik arzına sahiptir ve bunlara göre, son yıllarda düzenli olarak elektrik tedarik edilmektedir. Ağdam ve Tartar bölgelerinde ziyaret edilen köylerin ziyaret sırasında doğal gaz tedariki bulunmamakta, ancak montaj çalışmaları devam etmekte olup, bu çalışmaların tamamlanmasının ardından hem yerel hem de yerinden olmuş kişilere doğal gaz sağlanması planlanmaktadır.

Köylüler ve ÜİYOK'ler kışın evlerini ısıtmak için odun ve kuru saman kullanmaya zorlandıklarını bildirmektedirler. Ne yazık ki, odunların aşırı kullanımı çevre üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Gence'nin, yaz aylarında çoğunlukla eğlence merkezi olarak kullanılan Ağcakend bölgesindeki ormansızlaşma, yerel sakinler arasında memnuniyetsizliğe neden olmaktadır. Eskipara köyü sakinleri de bu durumdan şikayet etmektedir:

"Köye girdiğimizde eskiden orman gibiydi, ama şimdi buradaki ağaçların çoğunu kestik. Ne yapabiliriz? Evlerimizi ısıtmak zorunda kaldık."

Hükümet ÜİYOK'lere her kış kişi başına 40 litre benzin sağlıyor (Ekim'den Şubat'a kadar beş ay). Ancak, ÜİYOK'ler kışın evlerini ısıtmak için odun satın almaları gerektiğini söylüyorlar. Örneğin, Garagaç köyündeki çok fakir bir küçük ÜİYOK topluluğu, kışın odun almak için yaklaşık 70-80 AZN harcadıklarını söylüyor. Ismayilbeyli köyü yakınlarındaki zorlu barınma koşullarında yaşayan ancak arazi ve kendi hayvanlarına sahip olmak için nispeten iyi fırsatlara sahip ÜİYOK'ler, evlerini ısıtmak için her kış yakacak odun için

yaklaşık 200 AZN (250 dolardan fazla) harcıyorlar. ÜİYOK'lerle aynı imkanları olmayan Ismayilbeyli köyündeki yerel halk, doğal gaz arzının eksikliğinin aile bütçelerine büyük zarar verdiğini ve her kış ısıtmaya 400 AZN (500 dolardan fazla) harcadıklarını söylüyor. (Özertem, 2008: 24-25)

Ülke içinde yerinden olmuş kişilerin kötü barınma koşulları, sağlık sorunlarının da bir nedeni olarak belirtilmiştir. Birçok durumda, Bakü'de ve diğer bölgelerde yaşayan ÜİYOK'ler dairelerinin zeminlerinin kışın çok soğuk olduğundan ve romatizmadan muzdarip olduklarından şikayetçi olmaktadır. Bir ÜİYOK şikayetinde:

"Çocuklarımızın böbrekleri hasta. Hepimiz sık sık hastalanırız. Bize verilen az miktarda parayı ilaçlara harcamalıyız." demektedir.

Garagaç köyünde, genç bir ÜİYOK annesi altı aylık bebeği hakkında şikayette bulunuyor ve bebeğinin kötü yaşam koşulları, soğuk ve nem nedeniyle bir hareket bozukluğu olduğunu söylüyor. "Oğlum hasta ve doktorlar temiz ve kuru bir yerde barınması gerektiğini söylüyor. Ama kaldığımız yer soğuk ve nemli. Gidecek başka bir yerimiz yok." Tartar bölgesindeki Sahlabad köyünde yarı müstakil bir okul binasında yaşayan başka bir genç ÜİYOK annesi, geçen ay yedi aylık bebeğini zatürreden kaybettiğini söylüyor. Trajedinin yaşadıkları evin koşullarından kaynaklandığını belirtiyor.

Geçim ve Su Temini

BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) ve Oxfam gibi Azerbaycan'da faaliyet gösteren bağışçılar ve yardım kuruluşları, önceki yıllardan farklı olarak, korunmaya muhtaç hassas grupların belirlenmesine inanmaktadır. Ama bu yeterli bir durum olarak düşünülmemelidir. Ayrıca ÜİYOK'lerin sosyoekonomik durumunun genel nüfustan çok farklı olmadığına inanılmaktadır. Çoğu ÜİYOK'lerin durumu barınma açısından açıkça elverişsiz olsa da, durum daha karmaşıktır ve özel şartlara bağlıdır.

ÜİYOK'lerin çoğu, büyük ölçüde devlet yardımlarına ve Bakü'de ve yurtdışındaki akrabalarından gelen paraya güvenmektedir. Dünya Bankası'na göre, ÜİYOK ailelerinin gelirlerinin yüzde 73'ü, gelir kaynakları çoğunlukla işgücü veya tarımdaki küçük işletmeler olan yerel toplulukların aksine devlet yardımlarına dayanıyor. ÜİYOK'lerin ailelerinin sadece yüzde 15'inin kayıt dışı, kamu veya özel sektörden gelir elde ettiği tahmin edilmektedir.

Aynı zamanda, kırsal alanlardaki küçük gruplarda aşırı derecede savunmasız ve kötü koşullarda yaşayan ÜİYOK'lerin toplulukları dışında, ÜİYOK'lerin durumu yerel yoksullardan önemli ölçüde farklı değildir. Yerel araştırmalar, kırsal alanlardaki yerinden edilmiş kişilerin ve yerlilerin işsizlik, yetersiz sulama ve içme suyu temini, kötü yollar ve doğal gaz temini ve sosyal hizmetlere erişim sorunları ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. (Chicky, 2009: 4)

Bakü'de yaşayan ÜİYOK'ler genel olarak, resmi ve kayıt dışı istihdam üslerine erişim açısından kırsal alanlarda yaşayanlardan daha iyidir. Bakü ve Gence'de ankete katılan ÜİYOK'lerin çoğunluğu kayıt dışı işgücü piyasasında çalıştıklarını bildirmiştir. Birçoğu küçük işletmelerle uğraşıyor veya arabası olanlar lisanssız taksi hizmeti veriyorlar. Diğerleri yaygın olarak "köle piyasası" olarak bilinen kayıt dışı işgücü piyasasında düşük ücretli işçiler olarak çalışmaktadırlar. Ankete katılan ÜİYOK kadınları, erkeklerin aksine, çoğu kadının çalışmadığını ve zamanlarının çoğunu evde geçirdiğini söylemektedir. Az sayıda ÜİYOK statüsünde kadın kamu sektöründe, çoğunlukla öğretmen ve hemşire olarak ya da bazen doktor olarak çalışmakta iken, diğerleri gayri resmi olarak (sözleşmesiz) ev işleri, fırıncılar veya pazarlarda ticaret yapmaktadır. Yarı zamanlı fırıncı olarak çalışan bir ÜİYOK kadın işini şöyle anlatmaktadır:

"Geceleri saat üçte fırına giderim ve ertesi gün öğleden sonra saat dörtte ayrılırım. Her gün 5 AZN [6.30 USD] kazanıyorum. Bu işi diğer iki komşuyla paylaşıyorum (başka bir ÜİYOK kadınla). Bu (düşük ücretli) iş bile bize çok şey yapıyor (ve bunu kendi aramızda paylaşmalıyız)."

ÜİYOK'ler için bu zorluklara rağmen, aynı düzeyde yoksulluk ve işsizlikten muzdarip olan bazı yerli insanlar bu durumdan memnun değiller ve yerinden edilmiş kişilerin özel statülerini kötüye kullandıklarına ve yerel halkın çalışabileceği işleri aldıklarına inanıyorlar:

"Onlar (ÜİYOK'ler) (yerlilerden) daha iyi yaşıyorlar. Hiçbir şeyden utanmıyorlar. (Durumlarını kullanarak) kamu hizmetlerinde, hastanelerde iş istiyorlar ve iş alıyorlar. Her işte çalışırlar. Ama biz (yerliler) utanıyoruz ve onlar kadar talep etmiyoruz." (Bakü'de yaşayan yerel bir bayan)

Aynı zamanda, yerli halk uzun ve zor yaşam tarzlarının ÜİYOK'lere yerel nüfustan daha aktif ve girişimci olmayı öğrettiğine inanıyor, bu da onlara kayıt dışı işgücü piyasasında mevcut olan fırsatlardan daha fazla imkan sağlıyor.

Bakü eteklerinde küçük bir Pirşağı yerleşiminde eski bir sanatoryumda yaşayan ÜİYOK'ler, yirmi yılı aşkın bir süredir yaşamalarına rağmen, eski komşularının aksine bir arsa verilmediklerinden şikayet ediyor. Aynı sanatoryumda yaşayan Ermenistan'dan gelen Azeri mülteciler yeni evlere taşınmış. ÜİYOK'ler geçimlik tarım için küçük araziler verilirse yaşam koşullarını önemli ölçüde iyileştirebileceklerini iddia ediyorlar.

Son yıllarda inşa edilen Ağdam bölgesindeki Tazakend yerleşiminde yaşayan ÜİYOK'ler, yerleşimin koyun otlatmak için kullandıkları arazi üzerine inşa edildiğini söylüyor. Sonuç olarak, geçim kaynakları için kullandıkları arazinin kaybedilmesi nedeniyle konut koşulları iyileşmiştir. (Özertem, 2008: 24-25)

Birçok durumda, ÜİYOK'ler kendileri harekete geçmişler ve boş arazileri işgal etmişler. Yirmi aile Gence'nin eteklerindeki idari binayı işgal etmiş, binaya yakın 3.5 hektarlık araziyi temizlemiş ve daha küçük arazilere ayırmışlar. Şu anda, kendileri için tarımsal ürünler ve kümes hayvanları yetiştiriyorlar. Bu da ekstra gelir elde etmelerine yardımcı oluyor.

Tartar ve Ağdam ilçelerinde ziyaret edilen köylerde sulama ve içme suyu temini, yerinden olmuş kişilerin ve yerel nüfusun temel sorunlarından biri olarak kaydedildi. Tartar bölgesindeki sakinler, Ermeni tarafının Tartar Nehri'nin suyunu engellediğinden ve nehirden akan az miktarda suyun yerel hükümet yetkilileri ile yakın bağları olan birkaç varlıklı yerel çiftçi tarafından kullanıldığından şikayet etmekteler.

Sulama için nehir suyunun bulunmaması nedeniyle, ÜİYOK'ler esas olarak su ihtiyaçlarını karşılamayan ve hızla hizmet dışı bırakılan artezyen kuyuları kullanmaktalar. Kırsal alanlarda bir bütün olarak, artezyen kuyuları tarafından kullanılan elektriğin % 90'ını hükümet ödüyor ve geri kalan %10'u köylüler tarafından karşılanıyor. Ancak hükümet, kaynakların kötüye kullanılmasını ve devlet sübvansiyonlarının aşırı harcanmasını önlemek için artezyen kuyularında kullanılan elektriğe bazı kısıtlamalar getirmiştir. Yüksek kullanımından dolayı, su kuyularında elektrik kullanımı, sulama mevsimi bitmeden yaz

ortasında hükümet tarafından belirlenen kotayı aşmaktadır. Bu da insanların su temini açısından sorunlar oluşturmaktadır.

Halen, insanların içme suyu arzını iyileştirmek için çeşitli projeler uygulanmaktadır. Örneğin ICRC, Fizuli, Aghdam ve Tartar bölgelerindeki yedi köyde içme suyu temini için kuyu açmıştır. (Özdal, 2016: 203, 216)

Bazı kırsal bölgelerde, ÜİYOK'lerin topraklı geçim kaynaklarının yerel yoksullardan daha iyi olduğu düşünülmektedir. Örneğin Aghdam ve Tartar ilçelerinin sınırındaki Dordyol yerleşiminde, ÜİYOK'ler harap çamur evlerinde yaşıyorlar. Ancak komşu köylerde İngiltere merkezli hayır kurumu Oxfam sayesinde büyük toprakları ele geçirmişler ve içme suyu da dahil olmak üzere su kaynaklarını geliştirmişlerdir. Tartar'daki Ismayilbeyli köyü sakinleri ise, onlardan çok da uzak olmayan yerlerde, sınırlı su ve doğal gaz kaynaklarından ve şimdi artezyen ve su kuyularındaki kısıtlamalardan şikayet etmekteler. Bir köylü şöle diyor:

"Köyümüzün 1.200 hektarlık bir alanı var. Bunun dışında 400 hektar dışarıdan ve komşu köylerden insanlar tarafından satın alındı. Başka bir deyişle, kırsal nüfusun üçte birinden fazlası arazilerini çoktan sattı. Gençlerin üçte ikisi Bakü'de inşaatta çalışıyor. Fakat su olsaydı, burada kalırlar ve tarlada çalışırlardı."

İsmayılbeyli köyünde yol kenarındaki ÜİYOK yerleşiminde, bazıları topraklarının ÜİYOK'ler tarafından işgal edildiğini, diğerleri ise topraklarını ÜİYOK'lere kiraladıklarını söylemektedirler. Ismayilbeyli köyündeki yerinden olmuş kişiler her yıl hektar başına yerel sakinlere arazi kullanımı için ödeme yapmaktadırlar.

Komşu Askipara köyü sakinleri de su kıtlığının daha düşük yaşam standartlarına yol açtığından şikayet etmkteler. Onlara göre, köyün 1.200 hektarlık bir arazisi var, ancak su eksikliğinden dolayı yaklaşık 50 hektar ekebiliyorlar. Bir köylü şunları not etmektedir:

"Ailemizin altı hektarlık bir arazisi var, ancak 10 yıldır kullanmıyoruz. Yalnız değiliz, köyün yüzde 80'i aynı durumda."

Bir diğeri şunları ekliyor: "Yedi hektarlık toprağım var, ama kullanamıyorum. İki hektara pamuk, iki hektara buğday ekmiştim, ancak ektiğim pamuk su eksikliğinden yok oldu."

Burada, İsmayılbeyli'de olduğu gibi, köylüler, arazilerinin bir kısmını veya tamamını, zor ekonomik durumları nedeniyle yerel hükümet yetkilileriyle ilişkileri iyi olan zengin işadamlarına veya toprak sahiplerine satmak zorunda kaldıklarını söylemekteler.

Genel olarak, Ismayilbeyli ve Askipara köylerindeki durumu Ismayilbeyli'nin yol kenarındaki ÜİYOK yerleşimleri ile karşılaştırıldığında, ÜİYOK'lerin yaşam koşulları ile yerel nüfus arasında, konut haricinde çok az fark olduğu açıkça görülmektedir. Kamu hizmetlerine erişimin ve daha iyi su temininin yararları göz önüne alındığında, ÜİYOK'lerin yerel köylülerden daha iyi geçim kaynaklarına sahip olduğu da hissedilmektedir.

Sağlık ve Eğitim

Genel olarak, eğitim ve sağlık Azerbaycan'daki herkes için endişe kaynağıdır. Her iki sektöre de yetersiz finansman, kötü yönetim yüzünden kaliteli hizmet sunulmamaktadır. Öğretmenler ve doktorlar düşük maaşlar nedeniyle gayri resmi ödemelere güvenmektedir ve uygun eğitim ve bakımı sağlamak için herhangi bir teşviği bulunmamaktadır.

ÜİYOK'ler ile ÜİYOK olmayanlar arasında sağlık ve eğitim hizmetlerinin sunumunda önemli bir fark yoktur. Dünya Bankası tarafından hazırlanan bir rapora göre, "ÜİYOK'ler ortalama olarak okula, ilçe merkezine ve sağlık merkezlerine gitmek için daha az zaman ve daha az para harcıyor." Aynı rapora göre, ÜİYOK katılımcılarının çoğu, sunulan hizmetlerin kalitesinin yerel nüfusa kıyasla tatmin edici olduğunu belirtmiştir. Odak grup tartışmaları sırasında, ÜİYOK gruplarının aksine, daha fazla yerli tıp ve eğitim kurumlarında sunulan hizmetlerin kalitesinden memnun olmadığını ifade etmiştir. (Özdal, 2016: 203, 216)

Yerel nüfusa hizmet eden topluluklar olarak, çoğu ÜİYOK'ler olan büyük topluluklar, anavatanlarındaki mevcut polikliniklerin ve okulların organizasyon yapısını korumuştur. Bu klinikler ve okullar genellikle yerel polikliniklerde veya okul birimlerinde faaliyet göstermektedir. Diğer durumlarda, onlar için inşa edilmiş ayrı binalara yerleştirilirler. Yeni inşa edilen ÜİYOK yerleşimlerinde hükümet onlara diğer sosyal tesisler gibi yeni binalar sağlamıştır.

Genel olarak, ÜİYOK'lerin ihtiyaçlarını karşılamak için ayrı tesislerin varlığı ÜİYOK'lerin görüşmeleri ve odak grupları sırasında olumlu olarak değerlendirilmiştir. Bu fırsatları topluluk bağlantılarını ve ağlarını sürdürmek için önemli bir araç olarak görüyorlar.

Aynı zamanda, diğer okulların ve hastanelerin hizmetlerini yerel topluluklarla aynı koşullarda kullanan ÜİYOK'lerde herhangi bir kısıtlama yoktur.

Bu kurumlardaki ÜİYOK'lerin büyük çoğunluğu, bir işe başvururken tercihli bir şekilde muamele gördükleri için memnunlar. ÜİYOK'lerin ihtiyaçlarını karşılamak için ayrı eğitim ve sağlık tesislerinin korunması hükümetin ÜİYOK'lerin gelecekte geri dönüşünü kolaylaştırma politikasının bir parçasıdır. Bir hükümet yetkilisi şunları söylemektedir: "Geri dönüşü kolaylaştırmak için işgalden önce var olan yapıyı korumak için çok çalışıyoruz. aksi halde (geri dönüş mümkün olduğunda) her şeyi sıfırdan inşa etmek zorunda kalacağız."

Genel olarak, ülkede kaliteli sağlık hizmetlerine erişim çok düşüktür. 2005 Dünya Bankası araştırmasına göre, nüfusun sadece yarısının hasta olduklarında sağlık hizmetlerine erişimi var, bu da düşük kaliteli hizmetler için ödeme yapamayacaklarını veya istemeyeceklerini gösteriyor.

2010 Dünya Bankası araştırmasına göre, "Yoksul insanların sağlık hizmeti almaları fakir olmayanlara göre daha az olasıdır" denmektedir. Toplam kullanımın üçte biri zenginlere düşerken, yoksulların payı yüzde 10'un biraz üzerindedir. Bu rakamlar mevcut eşitsizliğin ölçeğini yansıtmaktadır, çünkü zenginlerin genel olarak daha iyi sağlık durumları göz önüne alındığında, sağlık hizmetlerinin ihtiyaca bağlı olarak "eşit" kullanımı yoksullar arasında önemli ölçüde daha yüksek bir oran anlamına gelecektir."

1999 Mültecilerin ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin Statüsü Kanunu'nun 6. Maddesine göre, yaşlılar, çocuklar, engelliler, düşük gelirli kişiler ve yaşlı aileler de dahil olmak üzere bazı yerinden edilmiş kişilere ücretsiz tıbbi tedavi ve ücretsiz ilaç sağlanmalıdır. Aslında, kırsal alanlardaki en yoksul ve en savunmasız küçük topluluklar da dahil olmak üzere tüm yerinden edilmiş kişiler, yasanın bu gerekliliğine rağmen, herkes gibi, ilaç ve tıbbi muayeneler için ödeme yapmak zorunda olduklarını ve bu tür ödemelerin genellikle mevcut olmadığını belirtmişlerdir. (Özdal, 2016: 203, 216)

ÜİYOK'lerin ülkedeki diğer sağlık tesislerinin hizmetlerine erişiminde herhangi bir kısıtlama yoktur. Bu bağlamda, ÜİYOK olmayan nüfusla aynı fırsatlara sahipler. ÜİYOK'ler kendilerine tahsis edilen tıbbi tesislerde sunulan hizmetlerin seviyesini yetersiz olarak değerlendirmekteler. Bununla birlikte, birçoğu, hastaneye gitmekten ya da doktor tarafından

reçete edilen tüm ilaçları alamamaktan şikayet etmektedirler. Bazıları daha az ücretli veya ücretsiz hizmet alan ÜİYOK'ler arasında yaşayan doktorlara yönelmektedir. 1997'de işini kaybeden ve şimdi Gence'deki ÜİYOK topluluğunda çalışmaya devam eden bir ÜİYOK doktoru, "Burada yaşamamış olsaydım, sakinlerinin çoğu (yaşadıkları idari binada) ölecekti" diyor.

Kırsal ve kentsel alanlarda yaşayan çoğu ÜİYOK'ler kötü barınma koşulları ve karşılaştıkları duygusal stresden şikayetçidirler. Şikayetlerin çoğu, ÜİYOK'lerin yaşadığı kamu binalarının duvarlarının ve zeminlerinin betondan yapılmış olması, soğuktan ve yağmurdan yeterli korumaya sahip olmaması üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu da ÜİYOK'ler arasında romatizmanın yaygınlaşmasına neden olmaktadır.

Savaş bölgesindeki Ermeni mevzilerinden birkaç yüz metre uzaklıktaki Kapanlı köyü sakinleri, sağlık konusundaki olumsuzlukları şöyle ifade etmektedirler:

"Son 5-10 yılda (köyde) 40-50 kişi kanserden öldü. Daha önce böyle bir hastalığımız yoktu. Bütün bunlar yaşadığımız stres ve korkunun sonucudur. Nevroz köyde çok yaygın."

Görüşme sırasında, ziyaret edilen yurtlarda yaşayan bazı ailelerin özel bakıma ihtiyaç duyan fiziksel engelli aile bireyleri olduğu kaydedilmiştir. Şu anda yaşadıkları yer özel ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. Burada sıkışık odalarda yaşıyorlar ve odadan her ayrıldıklarında, aile üyeleri toplumdan soyutlanmalarına yol açan özel önlemler almak zorunda kalıyorlar. Her iki durumda da, engelli insanlar sosyal yardım almaktalar, ancak aile üyeleri bunun tıbbi ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olmadığını söylemektedir. (Özertem, 2008: 10-32)

Sağlık tesislerine erişim açısından, şehirlerde yaşayan ÜİYOK'ler ve yerel sakinler, köylerde ve küçük ÜİYOK topluluklarında veya diğer uzak bölgelerde yaşayanlardan daha iyidir. Uygun tıbbi tesislerin ve doktorların eksikliği nedeniyle, kırsal alanlarda yaşayan ÜİYOK'ler ve yerliler, sadece doktorlara ve tıbba değil, aynı zamanda Bakü'deki veya diğer şehir merkezlerindeki hastanelere ve kliniklere seyahat etmek için para harcamak zorundadır.

Sovyet döneminde olduğu gibi, dokuz yıllık zorunlu eğitime (6-15 yaş aralığı) kayıt seviyesi yüksektir ve neredeyse herkes okuyabilir ve yazabilir. Ancak, bağımsızlıktan bu yana, eğitim sektöründe ve sağlık sektöründe önemli aksaklıklar yaşanmıştır. Ortaöğretimden

sonra yükseköğretime erişim, yoksulların çocuklarının yükseköğretime erişiminin sağlanması zor olduğundan, giderek zorlaşmaktadır. Buna ek olarak, kaliteli eğitime erişimde eşitsizlik, öğretim materyallerine erişimin düşük olması, öğretmenlerin düşük profesyonelliği ve özellikle kırsal alanlarda okullardaki zayıf fiziksel koşullar nedeniyle genişlemektedir.

Yukarıdakilere ek olarak, çoğu ÜİYOK'lerin çocukları için tatmin edici bir eğitim düzeyini ifade etmeleri dikkat çekicidir. Hatta bazıları okullarındaki eğitim seviyesinin yerel okullardaki eğitim seviyesinden daha iyi olduğunu iddia etmekteler. Örneğin, Sumgayıt'taki Gubadli ilçe yürütme otoritesinden bir yetkili, 2011 yılında Gubadlı okulu mezunları arasındaki kayıt oranının yüzde 41, bir ÜİYOK okulunda kayıt oranının yüzde 80 olduğunu kaydetmiştir. Bir röportajda üniversitelere başvuran ÜİYOK mezunlarının sayısının arttığını ve son yıllarda giriş sınavlarında aldıkları puanların arttığını belirtmiştir.

Yerel okullara giden ÜİYOK'lerde herhangi bir kısıtlama yoktur. Kırsal alanlarda küçük topluluklarda yaşayan ÜİYOK'ler genellikle yerel okullara devam etmektedir, çünkü bu topluluklardaki çocuk sayısı onlar için ayrı okulların kurulmasına izin vermez. Ancak, daha büyük topluluklarda, çoğu ÜİYOK'ler çocuklarını özel okullara göndermektedir. Pirşağı ve Gence'deki odak gruplarının katılımcıları ÜİYOK'lerde çalışan öğretmenlerin yerel okullardaki öğretmenlerden daha fazla dikkat ve özen gösterdiğini belirtmiştir. (Özertem, 2008: 10-32)

Bu örneklere dayanarak, yerinden olmuş kişilerin yerel nüfusa kıyasla eğitim kalitesi hakkında genelleme yapmak ve kesin bir görüş vermek zordur. ÜİYOK'lerdeki öğretmenlerin daha iyi performans gösterdiği algısı, topluluklarının çıkarlarına hizmet etme arzusundan kaynaklanabilir. ÜİYOK'lerin yerel okullara göre kendi okullarını tercih etmelerinin bir başka olası nedeni, belirli bir bölgede yaşayan ÜİYOK'lerin ailelerinin ekonomik durumunun genellikle aynı olması ve bunun da onların okul çocukları için eşit koşullar sağlamasına olanak tanımasıdır. Ebeveyn gelir eşitsizliği yerel okullarda daha yaygındır, bu da bazen psikolojik bozukluklara ve yoksul ailelerden gelen çocuklara karşı ayrımcılığa yol açar. Odak grup katılımcılarının bazıları, yanıtlarını etkileyebilecek öğretmenlerdir. Bununla birlikte, algılar ve bazı kanıtlar, genel olarak, ÜİYOK'ler arasında eğitim fırsatları ve eğitim kalitesinin sağlanmasının nüfusun geri kalanından daha kötü olmadığı görüşünü desteklemektedir.

Küçük yerinden edilmiş toplulukların yaşadığı uzak bölgelerde, eğitime ve diğer sosyal hizmetlere erişim daha sınırlıdır. Örneğin, Eskipara'nın eteklerinde eski devlet çiftliği adı verilen bir bölgede yaşayan ÜİYOK'ler, çocuklarının Eskipara köy okuluna gitmek için yedi kilometreye yakın yürümeleri gerektiğini bildirmişlerdir. Ancak, bu yaygın değildir, istisnai durumlarda gözlenmektedir.

ÜİYOK'ler çocuklarının aldığı eğitim düzeyinden daha az memnun olsalar da, okul binalarının kötü durumundan daha çok şikayet etmektedirler. Çoğu yer değiştirmiş okul, standart altı binalara yerleştirilmiştir ve kış aylarında asıl zorluk okula ısı sağlamaktır. Soğuk aylarda, öğretmenler ve öğrenciler sınıflarında şapkalarını ve ceketlerini çıkarmamakta ve her türlü ısıtıcıyı (elektrikli ve yakıtla çalışan) kullanmamaktadırlar. Pirşağı'daki okul da dahil olmak üzere bazı okul binalarında sınıflar küçüktür. Bu durumda, öğretmenler sınıfları gruplara ayırmaya ve öğrenme ortamını etkileyen vardiyalar halinde çalışmaya zorlanmaktadırlar.

ÜİYOK'lerin ebeveynlerini endişelendiren bir başka konu, okul çocuklarının ödevlerini bağımsız olarak yapmaları için evde ayrı bir oda bulunmamasıdır:

"8 kişilik ailemiz iki küçük odada yaşıyor. Evde tek bir masamız var. Kızlarımdan ikisi bu masanın etrafında oturup ödevlerini yaparlar, kocam geldiğinde yemek için masayı boşaltmasını isterim. Sonra yeğenim gelir, sonra ütü işim olur. Sonra birisi televizyon izliyor ve her zaman odada biri var. Bu durumda çocuklar ders çalışamazlar"

Yerel halk, içinde yaşadıkları toplumların eğitim kalitesinden çok memnun değildir: Öğretmenler mesleki sorumluluklarını yerine getirmemektedirler; öğretmenlerin çoğu mesleki becerilere sahip değildir; sınıfta öğrencilere öğretmekle ilgilenmezler. İyi bir not almak için okul bütçesine herhangi bir şekilde bağış yapmak yaygındır. Okul gereçleri çok pahalıdır ve bazı yoksul aileler çocuklarını okula göndermeyi göze alamazlar. Sınıfların kışın ısıtılması yerel okullarda da bir sorundur ve bu genellikle ebeveynlerin katkısıyla çözülür. Her iki grup da -ÜİYOK'ler ve yerel topluluklar- modern eğitim kurumlarının eksikliğini çocuk eğitiminin kalitesini olumsuz etkileyen ciddi bir sorun olarak görmektedir. (Özertem, 2008: 10-32)

Sınırlı kaynaklarla rekabet, üniversite girişlerinde de belirgindir. Yüksek öğrenim kamu kurumlarında okuyan ÜİYOK'ler ücretten muaftır. Bu da diğer öğrencilerin kamu

kurumlarında sınırlı sayıda yer için daha yüksek puanlarla ücretten muafiyet için savaşmaları gerektiği anlamına gelir. Özel yüksek öğretim kurumları ÜİYOK'ler için öğrenim ücretlerinde bir indirim yapmamaktadır.

Belgeleme

ÜİYOK'lerin yanı sıra yerel toplulukların belgelere karşı tepkileri karışıktır. Bakü ve Gence'de görüşülen ÜİYOK'ler, ÜİYOK'lerin statülerini kanıtlayan kimlik belgeleri aldıklarını belirtmişlerdir. Ancak, ÜİYOK kimlik kartlarının eksikliği Akdam ve Tartar bölgelerinde daha yaygındır.

Belirli bir bölgedeki şartlar bile duruma göre değişir. Örneğin, Pirshagi ve Ismayilbeyli köylerinde yol kenarında yaşayan ÜİYOK'ler yürütme makamlarının kendilerinin Devlet Komitesine başvurmak için başvuru formları topladıklarını ve daha sonra ÜİYOK'lere kimlikler verdiklerini bildirmişlerdir. Bakü'de, Elm, Ahmedağali ve Tazakend köylerinde yaşayan diğer yerinden olmuş kişiler, bu alandaki bürokratik sorunlara ve hatta ÜİYOK kartlarının ve doğum belgelerinin alınmasında yolsuzluğa dikkat çekmiştir. Hüseynli köyünde röportaj yapılan bir ÜİYOK şunları kaydetmiştir:

"Doğum belgesi için akrabamdan 20 AZN (25 USD) talep ettiler. Çocuğu altı ya da yedi ay önce doğdu, ama hala ekmek parasını alamıyor."

Aynı zamanda, ÜİYOK'ler yenidoğanlara doğum tarihinden veya çocuğun kayıt tarihinden itibaren "ekmek parasının" hesaplanması konusundan emin değiller.

Yakın zamana kadar, Devlet Komitesi tarafından verilen ÜİYOK kartlarının pratik bir önemi yoktu. ÜİYOK'lere göre, hükümet 2011 yılında "ekmek parası" için herhangi bir yeni başvuruya ÜİYOK kartı eklenmesi gerektiğini belirten yeni bir kural kabul etti. Bu tür kuralların önemli bir etkisi vardır, çünkü bu ödemeler (kişi başına 15 AZN veya 20 ABD doları) hükümetin tüm ÜİYOK'lere sağladığı tek yardımdır. Bir Devlet Komitesi yetkilisi yeni kuralların uygulanmadığını söylemesine rağmen, yeni gereklilik bazı yerlerde bazı ebeveynlerin, kendileri de yardım almaya devam etseler de, 2011 yılında doğan çocukları için "ekmek parası" alamadığı anlamına geliyordu. (Erkan, 2016: 43-45)

Sorunun niteliği belirsiz olsa da ve merkezi hükümet yetkilileri yardımın sağlanmasındaki herhangi bir değişikliği reddetmiş olsalar da, sorun yerel yönetim kurumlarının ve Devlet Komitesinin ÜİYOK'lerin kayıt ve ihraçıyla ilgili, yerel ofislerinin faaliyetleri ile ilgili olabilir. Devlet Komitesinin yetkilisi, kayıt sürecini, yerinden edilmiş kişilerin yerel devlet kurumlarına gitmeden doğrudan Komite'nin web sitesine kayıt yapmasına izin verecek bir elektronik sistem üzerinden yapmaya hazırlandıklarını belirtmiştir.

Bir diğer belirsizlik de cepheye yakın köylerde yerinden edilmiş kişilere statü verilmesi ile ilgilidir. Bu köylerin bazılarına -Çıralı, Orta Garvand, Ahmedağali (Ağdam bölgesi) ve Alkanlı (Fuzuli bölgesi) sakinlerine- ÜİYOK'ler statüsü verilmiştir. Ahmedağali hariç, bu köylerin bazıları terkedilmiş durumdadır ve nüfusun bir kısmı komşu köylere yerleşmiştir, bu nedenle hükümetin kararı makul görünmektedir. Ancak Ahmedağali köyünde ÜİYOK statüsü verme kararı, anlaşılmaz bir durumdur, çünkü köyün kendisi Ermeni kuvvetlerinin ön hatlarına 1.700 ila 1.800 metre uzaklıktadır. Karşılaştırmak gerekirse, Tartar bölgesindeki Kapanlı köyü Ermeni mevzilerinden 150-500 metre uzaklıkta ve Mayıs 1994'te işgal edildi, ancak halkı ÜİYOK statüsü alamadı. Ahmadagali ve Kapanlı köylerindeki bu durum, bazı durumlarda hükümetin ÜİYOK statüsü verme kararlarının anlaşılmaz ve çelişkili olduğunu göstermektedir.

ÜİYOK'lerin durumunu belgelemek bir diğer önemli konudur. Bazı durumlarda, ÜİYOK durumu aile üyelerine aktarılır. ÜİYOK'lü bir adam ÜİYOK olmayan bir kadınla evlenirse, ÜİYOK durumu çocukları için de geçerlidir. Bununla birlikte, bir ÜİYOK kadın yerel bir erkekle evlenirse, çocukları ÜİYOK'den yararlanma hakkına sahip olmayacak, ancak onlardan faydalanmaya devam edecektir. Bu yaklaşımın arkasındaki mantık, çocukların genellikle babalarının yaşadığı bölgeye kayıtlı olmalarıdır. Bu nedenle, ÜİYOK bölgelerine kayıtlı çocuklara ÜİYOK statüsü ve imkanları sağlanmaktadır.

Kırsal alanda yaşayan ÜİYOK'ler ve yerliler, hükümet yardımları, işsizlik veya engellilik yardımları alma çabalarında yolsuzluktan ve hedeflenen sosyal yardımdan şikayetçidirler. Bakü ve köylerde görüşülen ÜİYOK'lere göre, hedeflenen sosyal yardım için başvururken rüşvet vermeleri istenmektedir. Raporlara göre, yerel hükümet yetkilileri ÜİYOK'leri yalnızca yıllık yardımın ilk altı ayının kendilerine verilmesi durumunda mali yardım için kaydetmeyi kabul etti. Sonuç olarak, sadece birkaç ÜİYOK hedeflenen sosyal yardımı alabildi. Örneğin, Gubadlı bölgesindeki 34.000 ÜİYOK'den şu anda sadece 291 aile

planlı sosyal yardım almaktadır. Yerel hükümet yetkilileri bile bu rakamın çok düşük olduğunu kabul etmektedir. (Erkan, 2016: 43-45)

Devletin yargı sistemindeki yoksulluk ve güvensizlik nedeniyle, hem ÜİYOK'ler hem de yerel köylüler, ilgili makamlara dava açmak için uygun makamlara gitme konusunda isteksizdir. "Ekmek için eyaletten ayda sadece 15 Azn (20 $) alıyoruz. Şimdi, yerel yürütme gücüne gitmek için gereken 1-2 manatı çocuğumuzun boğazından nasıl kesebiliriz?" demektedir Ahmedağali köyünden bir ÜİYOK.

Akdam, Tartar ve Fizuli bölgelerindeki cepheye yakın bazı köylerde arazi özelleştirmesi yapılmamıştır, çünkü bu köylerdeki arazilerin bir kısmı Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir veya Ermeni ve Azerbaycan kuvvetleri arasındaki temas hattındadır. Bu nedenle hükümet, kalan araziyi yerel köylülere ve bazı ÜİYOK'lere gayri resmi olarak dağıttı. Birkaç köyün sakinleri (Ahmedağali, Çıralı, Orta Garvand, Kapanlı, Karaağaç ve diğerleri) haricinde, köylerdeki nüfusun çoğunluğu kullandıkları arazi üzerinde sahiplik belgelerine sahip olduklarını teyit edebilmişlerdir. Bu durum, bu köylerdeki tapu sahibi olmayan yerel sakinleri, özellikle kredi başvurusunda bulunurken, ÜİYOK'ler ile aynı duruma düşürmektedir.

Görüştüğümüz insanların neredeyse tamamı, ailelerinin yaşadığı evin sahipliğini kanıtlayan herhangi bir belgeye sahip olmadıklarını söylemiştir. Mülkün (evin ve arazinin) sahibi olduğunun kanıtı olmaması, cepheye yakın yaşayan ÜİYOK'ler ve köylüler için kredi isterken herhangi bir teminat sağlayamadıklarından kredi almayı zorlaştırmaktadır.

"ÜİYOK'ler toprakta büyüdüler ve çalışkanlar, ama en önemlisi araziyi nasıl kullanacaklarını ve üretkenliği nasıl artıracaklarını biliyorlar. Yerlilerin toprağını kullandıklarını biliyorlar, ancak yerliler topraklarını geri talep etseler bile geri dönmeyeceklerini itiraf ediyorlar. Aynı zamanda, yasal belgelerin olmaması, ÜİYOK'lerin yardım ve mikro-kredi programlarına katılmasına izin vermemektedir, çünkü yasal belgeler katılımın temel şartıdır."

Mevzuata göre, yeni bir aile kurarken, köy belediyesi yeni ailenin evi için mevcut kaynaklardan 1000 m^2 arazi ayırmalıdır. Ancak, üç nedenden ötürü, köylüler bu sözü yerine getirememekteler. İlk olarak, her 100 m^2 arazi için 18 AZN (23 $) belediyeye ödemek

zorundalar. İkincisi, bundan sonra Bakü'yü ziyaret etmeli ve Kara Komitesi'nden resmi onay almalıdırlar. Köylüler, prosedürün pahalı, hantal ve yozlaşmış olduğundan şikayet etmektedirler. Bir köylünün belirttiği gibi, "yerel olarak çözülebilecek bir sorunu çözmek için Bakü'ye gitmek doğru değil." Ancak köylüler, hiçbirinin kanunla öngörülen bu prosedürü uygulamak için Bakü'ye gitmediğini söylemekteler. Bunun, olumlu bir sonucu garanti etmeyen çok pahalı bir iş olduğuna inanıyorlar. Üçüncüsü ve muhtemelen en önemlisi, köylülerin kendilerine verilecek arazi üzerinde bir ev inşa etme imkânı olmadığıdır. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 3)

ÜİYOK'ler ve Yerel Topluluklar Arasındaki İlişkiler

Yerinden Olma Deneyimi

Odak grup çalışmaları sırasında, birçok yerli, yerinden edilmiş kişilerin sınır dışı edilmelerinden hemen sonra karşılaştıkları zorlukları dile getirmiştir. Birçoğu her şeyi geride bırakmış ve yeni yerleşimlerine sadece giydikleri kıyafetleri ile gelebilmiştir. İlk zamanlar dayanışma ruhu yüksekti ve yerel nüfus ÜİYOK ailelerine gönüllü olarak kıyafetler, tabaklar, minderler, yastıklar vb. bağışlamıştı. Bazı yerel halk, toplumda seferberlik grupları oluşturdu ve ÜİYOK'lere yiyecek ve giyecek sağlayarak yardımcı oldu. İnsanlar bazen ÜİYOK ailelerinin sadece akrabalarının evlerinde değil, aynı zamanda tamamen yabancı olanların evlerinde de geçici barınak bulduğunu hatırlıyorlar. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 3)

Kelbecerli bir ÜİYOK mensubu, yerinden edilmesinin ilk beş gününde psikolojik sıkıntısı nedeniyle neler olduğunu hatırlayamadığını söylemiştir:

"Sanki bir kurt sürüye saldırmış gibiydi. Bir kişi zihnini tamamen kaybeder, nerede koşacağınızı, ne yapacağınızı veya bundan sonra nasıl yaşayacağınızı, çocuklarınızı nasıl yetiştireceğinizi bilmiyorsunuz…"

Yerel halkın ailesine nasıl yardım ettiğini hatırlıyor ve anaokulu başkanının, çocuklar yerde uyurken onlara bir yatak ve battaniye verdiğini belirtiyor. "Bize saygı duydular ve çok yardımcı oldular."

Ancak, ÜİYOK'ler tüm yerlilerin kendilerini hoş karşılamadığını belirtiyor. Yerinden edilme sonrası erken dönemdeki ilişkilerin bugünkünden daha gergin olduğunu düşünüyorlar.

Hocalı'dan bir ÜİYOK kadını; "Neden evini terk edip kaçtın? Neden topraklarında kalmadın ve savaşmadın?" tavrıyla karşılaştıklarını, şimdi ilişkilerinin iyi olduğunu fade ederek, yerel esnafların ÜİYOK'lere veresiye mal vermediklerini de belirtiyor.

Günümüzde Halkla İlişkiler

Aynı etnik, dil ve ulusal adetlerin ÜİYOK'ler ve içinde yaşadıkları yerel topluluklar tarafından paylaşılması iki toplum arasındaki diyalogu kolaylaştırmaktadır. Odak gruplarındaki tüm ÜİYOK katılımcıları, yerel topluluklardan arkadaşları ve meslektaşları olduğunu belirtmiştir. Kural olarak, düğünlerde ve cenaze törenlerinde bir araya geliyorlar. Her iki topluluğun üyeleri arasındaki evlilikler hakkında istatistik bulunmasa da, ziyaret edilen tüm topluluklarda benzer örnekler bulunmaktadır. Bazı yerinden olmuş kişiler bu tür evliliklerin sayısının arttığına inanmaktadır:

"İlk başta, onlar hakkında biraz şüpheliydiler" denmektedir. Ama şimdi genç ÜİYOK'lerin aktif ve çalışkan olduklarını görüyorlar ve bu nedenle yerel kızlar ÜİYOK'ler ile evlenmeyi tercih ediyorlar" deniyor.

Aynı zamanda, bazı ÜİYOK'ler, özellikle şehirlerde yaşayanlar, kendilerini sosyal olarak yalıtılmış bulmaktadırlar. Yerel toplumla ilişkilerinin normal olduğunu ancak yakın olmadığını belirtiyorlar. Bazıları ÜİYOK'ler oldukları için hakaret edildiğinden söz ediyor: "Toplumun tam üyeleri gibi hissetmiyoruz. Biz toplumun sahipsiz "serbest çalışanlarıyız". Pirşağı'da yaşayan Hocalı'dan bir ÜİYOK kadını ise, "Irak görüş alanı dışında, kalp dışında" diyor.

Bakü'de bir yurtta yaşayan Akdamlı bir ÜİYOK kadını, "Bir zamanlar bir annenin çocuğunu tehdit ettiğini duydum, 'Ağlama yoksa seni bir mülteciye vereceğim," dedi. Gence'de bir yurtta yaşayan Kelbecer'den bir ÜİYOK, "Bir zamanlar yerel bir sakinle tartıştık ve bana dedi ki: 'Ermenilere size yaptıkları için teşekkür ediyoruz, daha da kötüsünü hak ediyorsunuz".

Yerel şehir sakinleri, uzun süredir yerinden edilmiş olmalarına rağmen, ÜİYOK'lerin 'yabancı' kaldıklarına ve yaşadıkları topluluklara tam olarak entegre olamadıklarına inanmaktadır. Çoğu kırsal alanlardan olduğu için kentsel koşullara uyum sağlayamadılar ve çiftçilik yapmaya daha istekliler. Özellikle Bakü'nün yerel sakinleri, iş aramak için şehre diğer

illerden gelen ÜİYOK'lerin ve göçmenlerin de onlara kırsal deneyim getirdiğine inanıyorlar. ÜİYOK'lerin yurtlarında yaşayan yerliler gürültü, kargaşa ve sağlıksızlıktan şikayet ediyorlar. Yaşam koşullarını iyileştirmek için, birçok ÜİYOK'ler balkonlarına musluk suyu kurmuş ve cadde boyunca atık suyu merkezi kanalizasyon sistemine boşaltmak için açık bir kanalizasyon sistemi kurmuşlar. (Özdal vd., 2013: 22)

Aynı zamanda, bazı yerel halk ÜİYOK alanlarındaki güvenliğin genel olarak iyileştiğini belirtiyor.

Yerliler, ÜİYOK'lerin karşılaştığı zorlukları anlıyor ve hala acı çekiyorlar ve geldikleri koşullar göz önüne alındığında, komşularla iletişim kurma gereğini anlıyorlar: “Buraya kendi özgür iradeleri ile gelmediler. Burada geride bıraktıkları her şeyi bulamadılar.” diyor, Gence'den yerel bir kadın.

Bakü’den yerli bir kadın ise, "Onlar iyi insanlar; Onlardan her zaman yiyecek alırım. Onlar dürüst insanlar ve asla ölçekleri aldatmıyorlar. Sonuçta, hepimiz insanız…” diyor.

ÜİYOK'lerin İhtiyaçlarının Algılanması ve Yardım Stratejileri

Resmi söylemde ÜİYOK'ler “ezilen”, “fakir” ve özel yardıma ihtiyaç duyanlar olarak tanımlanmaktadır. ÜİYOK'ler, "dışardan gelenler" -çeşitli yardım kuruluşları, yabancı kuruluşlar veya medya delegasyonları- geldiklerinde hükümetin savunmasız görünmelerini istediğine inanıyorlar.

ÜİYOK'lerin kamusal imajı ile günlük gerçekleri arasındaki tutarsızlıklar, memnuniyetsizliğe ve yerel sakinlerin kıskançlığına neden olmaktadır. Ekonomik durumlarına bakılmaksızın ÜİYOK'lere sağlanan imkanlardan memnun değiller:

Pirşagi'de yaşayan bir ÜİYOK; iyi giyindiğinde ya da yeni kıyafetlere sahip olduğunda diğerleri tarafından kıyafetlerin nereden geldiği ya da parayı nereden bulduklarına dair sorgulamalarla karşılaşabilmektedir. Bunun dışında yörede yaşayan diğer vatandaşlar ÜİYOK’lerin evinde klima olup olmadığını da sürekli ÜİYOK’lere sormakradır.

Genel olarak, maddi refah açısından, yerel sakinler ÜİYOK'lerin durumunun kendileriyle aynı olduğuna inanmaktadır. Kentsel ve kırsal alanlardaki yerel sakinlerin çoğunluğu, ÜİYOK'lerin aslında kendilerinden daha iyi yaşadıklarını kaydeden ÜİYOK'lere

benzer bir tutum sergilemektedir. ÜİYOK olmayanlara göre, ÜİYOK'lerin kamu hizmetleri için ödeme yapmamaları ve "ekmek parası" almaları, ÜİYOK'leri yerel sakinlerden daha elverişli bir konumda tutmaktadır. (Özdal vd., 2013: 22)

Gence'den yerel bir kadın; "Otobüste bir kez, bir ÜİYOK kadını şoföre, 'Ücreti ödeyemem çünkü param yok. Şimdi ekmek paramı alacağım.' dediğnde otobüsteki herkes protesto etti. Bizden farkı nedir? Ücreti neden ödüyoruz, ama o ödemiyor? Durumu bizimkinden çok daha iyi, en azından devlet ona ekmek parası veriyor," dedi yerel halk, ÜİYOK'leri, yerel mahkemelerde veya belediyelerde iş aramak veya anlaşmazlıkları çözmek gibi, kendileri için geçerli olmayan imkanlar veya imtiyazlar elde etmek için statülerini kullanmakla suçlarlar'' demektedir.

Yoksullar ve yerinden edilmiş kişilerin yoksulluk, işsizlik ve sosyal hizmetler açısından benzer sorunları nedeniyle, uluslararası bağışçılar yerinden edilmiş kişilere özel olarak yardımları azaltmış ve bunun yerine daha geniş bir nüfusu kapsayan uzun vadeli kalkınma programları uygulamaya başlamıştır. Örneğin, 1997'den bu yana Oxfam, ÜİYOK topluluklarına doğrudan yardımını her iki topluluğu da kapsayan bir yoksulluğu azaltma ve entegrasyon yaklaşımına kaydırmıştır. 2020 yılı başında organizasyon Azerbaycan'ın güney orta kesiminde ÜİYOK'lere ve küçük çiftçilere ve yerel topluluklardaki çalışanlarına yardımcı olacak bir iş modeli geliştirme projesi başlattı.

Benzer şekilde ICRC, Dağlık Karabağ'ın iletişim hattına yakın bölgelerde çatışmadan etkilenen toplulukların, yerliler ve yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için projeler uyguluyor. Bu projeler, Fizuli, Akdam ve Tartar bölgelerindeki yedi köyde içme suyu kuyusu açmış ve geçim kaynaklarını iyileştirmek için ÜİYOK'lere ve yerel sakinlere küçük ölçekli finansal yardım alacak bin düşük gelirli aileyi tanımlamıştır. Bu yaklaşımda uluslararası toplum Azerbaycan hükümetini zorlamaya devam ediyor. ÜİYOK'lerin sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek ve yoksulluğu azaltma stratejisinin bir parçası olarak onlara fayda sağlayacak uzun vadeli ve sürdürülebilir çözümler sağlamak için daha fazla fon çağrısında bulunmuştur. (Özdal vd., 2013: 23)

Mülkiyet Sorunları

Bazı yerinden olmuş kişiler yerel sakinlere ait mülklere ve evlere el koymuştur. Örneğin, odak gruplarından birinin üyeleri, aslen Gence'de yaşayan Kelbecer'den gelen ÜİYOK'ler, 1993'te özelleştirilen yerel bir mukim tarafından sahip olunan eski bir ofis binasına el koyduklarını itiraf ediyorlar. Ancak, sahibi onları tahliye etmeye çalışmamış ve binaya ait üç hektarlık araziyi depolamak için kullanmış. ÜİYOK'ler aynı fikirde: "Biz bundan çok memnunuz. Bize asla kötü davranılmadı."

Ancak, çoğu durumda, mülkiyet anlaşmazlıkları, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan itirazlar da dahil olmak üzere, dava konusu olmuştur.

1990'lı yılların başlarında, Azerbaycan hükümeti ÜİYOK'lerin Bakü ve diğer şehirlere girişleri sırasında işgal ettikleri boş dairelerin ve evlerin bakımı için yasal bir çerçeve sağlamaya çalışmıştır. Sonuç olarak, ÜİYOK'lerin 1992 ve 1994'te işgal ettikleri yerleşim yerlerinden tahliyesini önlemek için, Bakanlar Kurulu 1999 yılında diğer (ÜİYOK olmayan) vatandaşlara bu yerleşimlere sahip olma hakkı tanıyan ikamet emirlerinin geçerliliğini askıya almaya karar verdi. 2004 tarihli bir başkanlık kararnamesine göre, ÜİYOK'ler mülkiyet haklarına bakılmaksızın 1992 ve 1998 yıllarında hiçbir ikametgâhtan tahliye edilemez.

Bu kararnameler, mülkiyet haklarını garanti eden yerel yasaların yanı sıra ÜİYOK'lerin sosyal korunmasına ilişkin yasa ile de çelişmektedir. Bu nedenle yasa, ÜİYOK'lerin yerleşiminin diğer vatandaşların mülkiyet haklarını ihlal etmesi durumunda hükümetin ÜİYOK'lere alternatif barınma imkânı sağlaması gerektiğini öngörmektedir. Sonuç olarak, yerel mahkemeler ÜİYOK'lerin mülkiyet hakları şikayetlerindeki mülkiyet haklarını desteklemektedir. Ayrıca, ÜİYOK'lerin özel emlaktan çıkarılmasının, işgal altındaki bölgeler kurtarılıncaya veya hükümetin ÜİYOK'leri yeni alanlara götürene kadar ertelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu karar hem yasal sahipleri hem de ÜİYOK'leri tatmin etmemiş, çünkü birincisi mallarının ne zaman boşaltılacağını bilmiyordu ve ikincisi belirsizlik içinde yaşamak zorunda kalmıştır.

Akimova'nın ilk olarak 2007 yılında Azerbaycan'a karşı dava açtığını ve daha sonra benzer şikayetlerle ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir ÜİYOK ailesi tarafından ele geçirilen bir Bakü sakininin iddiasını onadı. Alternatif barınma ile ÜİYOK'lerin rehabilitasyonun sağlanması için çağrıda bulundu. Bu ve benzeri kararlar resmen açıklandığından, hükümet bu anlaşmazlıkları ya yasal sahiplerle (Akimova'nın Azerbaycan'a

karşı iddia ettiği gibi) karşılıklı anlaşma yoluyla çözmek zorunda kalmıştır veya henüz mahkemenin kararına uymamıştır. Bu tür kararlar, kentsel konutlarda yaşayan ÜİYOK'lerin bu tür konutlara erişimlerinin olmadığı konusunda emsal teşkil etmiştir. (Özdal vd., 2013: 23)

Aynı zamanda, yerel sakinlere ait arazilerin ÜİYOK'ler tarafından yasadışı olarak ele geçirilmesi vakaları vardır. 1999'da hükümet toprak reformuna başladı ve ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan herkese eşit miktarda toprak verildi. ÜİYOK'ler ve cepheye yakın yaşayan bazı köylüler, arazileri Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edildiğinden ekilebilir arazilerin dağıtımından yararlanamadılar. Kırsal alanlarda, yerliler ve yerinden olmuş kişiler arasındaki temel gerilimlerin arazi reformu döneminde gerçekleştiğine inanılmaktadır. Bazı yerinden edilmiş kişiler, yerel sakinlerin sahip olduğu arazileri sözlü bir anlaşma temelinde kulanmaya başladılar ve her yıl hektar başına 60-100 AZN ödeyerek ayni ödeme yaptılar. Diğerleri toprağı ele geçirdi ve yerel makamlardan sınırsız erişim elde etti.

2.2. Azerbaycanda Zorunlu Göçmenlere Yapılan Yardımlar

Azerbaycan'da mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerle ilgili çalışma alanında devlet politikasının temeli Haydar Aliyev tarafından atılmış ve bu problemi çözmek için gerekli strateji belirlenmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in inisiyatifi ve önderliğinde, mültecilerin ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin yaşam koşullarını iyileştirmek, istihdamı artırmak ve diğer sorunları çözmek için önemli önlemler alındı. Sonuç olarak, şimdiye kadar yaklaşık 300.000 mülteci ve yerinden edilmiş kişinin barınma koşulları iyileştirildi. 2019 yılında Bakü, Sumgayıt ve Abşeron bölgesinde 5 yeni konut kompleksi hizmete açıldı. Yine aynı yıl, 5.800'den fazla ÜİYOK'li ailenin yaşam koşulları iyileştirildi. Bu ÜİYOK'ler arasında Ulusal Kahraman, şehit aileleri, savaş gazileri ve engelliler yer alıyor. 192 şehit, 2 Ulusal Kahraman ailesi, 147 katılımcı ve Karabağ savaşçısı, Nisan savaşının 4 katılımcısına Gobu Park'ta yeni daireler, Umid yerleşiminde (Garadağ bölgesi) yeni konutlar, Abşeron ve Sumgayit'teki konut kompleksleri verildi.

ÜİYOK'lerin yaşam koşullarını iyileştirmek için Bakü ve diğer bölgelerdeki konut komplekslerinin ve bireysel evlerin inşası devam ediyor. 2020 yılında 6.000'den fazla ÜİYOK ailesine yeni daireler sağlanacağı ifade edilmektedir.

Birinci Başkan Yardımcısı Mehriban Aliyeva, mültecilerin ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin sorunlarının çözülmesine de özellikle dikkat ediyor. Halen en zor koşullarda yaşayan ÜİYOK ailelerine Mehriban Aliyeva'nın talimatları üzerine yeni daireler verilmektedir.

Azerbaycan'daki ÜİYOK'lere yönelik uygulamalar aslında, herhangi bir uluslararası sözleşmeye veya yükümlülüğe dayanmamaktadır. Esas olan devletin politik, sosyo-ekonomik potansiyelinin sahaya yansıtılmasıdır. (Dinçer vd., 2010: 368)

Azerbaycan devletinin ÜİYOK'lerin sorunlarını çözmedeki faaliyetleri iki yönlü olarak planlanmış gözükmektedir. Birincisi, Ermeni-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasına siyasi bir çözüm bulunana kadar ÜİYOK'lerin yaşam koşullarını ve istihdamını geçici olarak iyileştirmektir. bahsedildiği gibi, bu alanda yapılan çalışmalar sonucunda 300.000 mülteci ve yerinden edilmiş kişi yeni dairelere taşınmış ve 103 yeni yerleşim yeri inşa edilmiştir. Bu çalışma sonucunda ÜİYOK'ler arasındaki yoksulluk oranı 15 yılda %75'ten %12'ye düşmüştür. Diğer taraf ise, devlet kurumlarının ve uluslararası kuruluşların katılımını, görüş ve önerilerini, uluslararası deneyimlerini dikkate alarak "Büyük Dönüş" programının geliştirilmesidir. Bu yönde atılan ilk iki adım; Çocuk Marcanlı köyü ve daha önce Dağlık Karabağ'ın idari bölgesi olan Tartar bölgesindeki Şıxarx yerleşimidir. Devlet tüm kurumlarıyla, "Büyük İade" programını tam olarak uygulamaya odaklanmıştır.

Ülke içinde yerinden olmuş kişiler, uluslararası hukukta da belirtildiği gibi, kendi ülkelerine gönüllü ve onurlu bir şekilde geri dönme hakkından faydalanacaklardır.

Cumhurbaşkanının reformlarının bir parçası olarak, özellikle barınma sağlanmasında adalet ve şeffaflık konularında olumsuz koşullar yaratan boşlukları ortadan kaldırmak için mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerle olan çalışmaların geliştirilmesi önemlidir. Devlet Komitesinin faaliyeti, bu ve diğer acil görevleri gereken düzeyde yerine getirmek için harekete geçirilmelidir.

ÜİYOK'lere ilişkin devlet politikasının çeşitli alanlarında iyileştirmeler yapılmaktadır. Böylece; hem sosyal sorunlarını daha hızlı ve yasal olarak çözmenin yanı sıra, olumsuz durumları ortadan kaldırmak ve sosyal adaleti sağlamak konularında da adım atılmış olmaktadır. 24 Ocak 2017 tarihli 11 sayılı Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı

ile onaylanan, 2018'in ikinci yarısından bu yana Devlet Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Komitesinde yürütülen reformlar sonucunda, "ÜİYOK'ler ve bunların eşitleri için gıda ödenekleri ve kamu hizmetleri; "Diğer hizmetler için devlet bütçesinden yapılan ödemeler yerine tek bir aylık ödeneğinin ödenmesine ilişkin kurallar" çerçevesinde, 2018'de 2017'ye kıyasla tek bir aylık ödenek alan ÜİYOK'lerin sayısı 20.488 kişi azaldı. (Dinçer vd., 2010: 368)

Buna ek olarak, 2018 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili çalışma alanında uygulanan reformlara uygun olarak, Devlet Komitesi 2 yeni yapısal birimi; Organizasyon, Kontrol ve Analiz Dairesi ile yardım hattını oluşturmuştur. Bu organizasyonların işlevlerinde değişiklik yapılarak yeni bir yapılanmaya gidilmiştir.

Ayrıca, ÜİYOK'lerin yeniden yerleştirilmesinde şeffaflığın sağlanması için Devlet Komitesinde bir Devlet Komisyonu ve bir çalışma grubu kurulmuştur. Komisyon, komisyonun bir çalışma grubu tarafından yapılan yerinde incelemeleri çeşitli devlet kurumlarının veri tabanında yer alan ÜİYOK'ler ile karşılaştırılarak, konut koşullarının iyileştirilmesi ile ilgili olarak alınan itirazların sonuçlarını tartışmakta ve açıklamaktadır. Komisyonun nihai görüşü Devlet Komitesi başkanına sunulur ve her şeyden önce, en zor yaşam koşullarında yaşayan ÜİYOK'lerin yeniden yerleşimi aşamalar halinde gerçekleştirilir.

Elektronik belge yönetimini iyileştirmek, elektronik imza ve elektronik muhasebe sisteminin modern gerekliliklere uygun olarak çalışmasını sağlamak amacıyla, Komite'nin yapısındaki iç değişiklikler nedeniyle Şubat 2019'da "Bilgi Teknolojisi ve Elektronik Yönetim Sektörü Uygulaması" kurulmuştur.

Komite vatandaşlarının kabul süreci iyileştirilmiş ve ilgili işlerin temsilcileri tarafından tüm iş günlerinde kabulleri organize edilmiştir. Her Salı günü vatandaşlar Devlet Komitesinin başkanı tarafından ayrı ayrı, diğer günlerde de komitenin diğer liderleri tarafından Kabul edilmektedir. Buna ek olarak, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in talimatlarıyla, şehir ve bölgelerdeki merkezi yürütme organları başkanları tarafından vatandaşların kabul programına uygun olarak, başkan ve başkan yardımcılarının seyyar kabulleri farklı bölgelerde düzenlenmektedir. 2019'da, Devlet Komitesinin başkanı tarafından 10.288 vatandaş kabul edilmiştir. Bunlardan 5.758'i Devlet Komitesinde, 1.812'si şehir ve bölgelerde vatandaşların

kabul programına uygun olarak merkezi yürütme organları başkanları tarafından, 2.718'i ise Bakü ilçelerinde ve çevresindeki seyyar toplantılarda kabul edilmiştir.

Bugüne kadar, binlerce ÜİYOK ailesinin yaşam koşulları iyileştirilmiştir. Ancak, hala zor koşullarda yaşayan ÜİYOK'ler bulunmaktadır. Devlet Komitesi yurtları, diğer idari binaları ve tesisleri düzenli olarak denetlemekte ve gerekirse çatılarını, elektrik kablolarını, altyapısını ve sıhhi tesislerini onarmaktadır. (Dinçer vd., 2010: 368)

Olası yangınları önlemek için gerekli önlemler alınmaktadır. ÜİYOK'lerin yaşadığı yurtlarda yangınları önlemek için Bakü'de bir komisyon kurulmuştur. Karar, Başbakan Yardımcısı Ali Ahmadov başkanlığındaki Bakanlar Kurulu toplantısında alınmıştır. Devlet Komitesinin önderliğinde kurulan komisyon, Bakü bölgelerinin icra başkan yardımcıları, Azerishig Açık Anonim Şirket yetkilileri, Acil Durumlar Bakanlığı Güvenlik Kontrol Ajansı Devlet Değerlendirme Merkezi çalışanları ve Devlet İtfaiye Teşkilatı'nı içermektedir. Çalışma grubu Bakü'deki 204 yurtta teftiş yapmıştır. 176 tanesinde, güç kaynağı sisteminin yeniden yapılandırılmasına karar verilmiştir. Bir rapor hazırlanmış ve Bakanlar Kuruluna sunulmuştur.

Onarımın, ofis binalarında geçici olarak yer alan ÜİYOK'lerin yer değiştirmeyeceği anlamına gelmediğine dikkat edilmelidir. Kuşkusuz, kamu binalarında yaşayan tüm ÜİYOK'lere kademeli olarak yeni konut sağlanacaktır.

ÜİYOK'lerin maddi durumunun iyileştirilmesi, devletin sosyal politikasındaki ana unsurlardan biridir. Bu, "ÜİYOK'ler ve eşdeğerleri için tek aylık ödenek artırılması üzerine Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile doğrulanmıştır. Kararnameye göre, tek aylık ödeneğin miktarı 1 Nisan 2020'den itibaren yüzde 50 arttırılmıştır. Başkanın emri, şu anda tek bir aylık ödenek alan 500.000'den fazla ÜİYOK için geçerlidir. Bu, ÜİYOK'ler için tek aylık ödenek miktarını artırmak amacıyla 2019'da verilen ikinci emirdir. Böylece, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 1 Mart 2018 tarihinden itibaren imzaladığı Karara göre, yardımlar yüzde 10 artmıştır. Sonuç olarak, toplamda yıl boyunca yüzde 70 oranında artış olmuştur.

ÜİYOK'lerin istihdamını sağlamak için, 22 Haziran 2018'de Bakü Garadağ ilçesinin Muşvigabad yerleşiminde ve 26 Ekim 2018'de Gobu Park yerleşiminde Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma ve Sosyal Koruma Bakanlığı ile birlikte ÜİYOK'ler için bir iş fuarı düzenlenmiştir. Aktif istihdam olaylarında ÜİYOK'lere toplam 994 boş pozisyon

sağlanmıştır. 2019'un ilk iş fuarı, 7 Mayıs'ta Absheron bölgesindeki ÜİYOK'ler için inşa edilen bir konut kompleksinde düzenlenmiştir. Fuarda 80 şirketten 881 açık pozisyon oluşturulmuştur. ÜİYOK'lerin istihdamının artmasını desteklemek için çalışma fuarları düzenlenmeye devam edecektir. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 8, 19)

Ayrıca, diğer devlet kurumları ve özel kuruluşlar tarafından yürütülen projeler, vatandaşlarımızın bu kategorisinin istihdamını artırmak için desteklenmiştir.

ÜİYOK'lerin istihdamının sağlanması diğer devlet kurumları tarafından da yürütülmektedir. 2019'un ilk çeyreğinde, Devlet İstihdam Servisi 1.876 ÜİYOK'ye uygun iş sağlamış, 1.529 ÜİYOK, "İşsizin Arkadaşı" programı kapsamında iş sözleşmeleri temelinde ücretli sosyal hizmetlere katılmıştır. Sosyal açıdan en savunmasız gruplardan biri olan ÜİYOK'lerin serbest meslek programı kapsamında küçük aile çiftliklerine sahip olmalarını sağlamak için de çalışmalar devam etmektedir. 2020 Ocak-Nisan aylarında, yaklaşık 400'ü ÜİYOK olan 1.610 kişi bu programa katılmıştır.

2019'un başındaki verilere göre, 1.986'sı bütçe kuruluşlarında ve diğer alanlarda kalıcı işlerde, 134.000'i mevsimlik işlerde, ÜİYOK istihdam edilmiştir.

Mehriban Aliyeva'nın Birinci Başkan Yardımcılığına atanmasından sonra, ÜİYOK'lerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar yoğun ve sistematik hale gelmiştir. Birinci Başkan Yardımcısının ilk toplantısını 9 Mart 2017 tarihinde, en zor koşullarda, kötü binalarda, herhangi bir anda çökme tehlikesi bulunan alanlarda geçici olarak yer alan ÜİYOK statüsünde bulunanların yaşam koşullarını iyileştirmeye ayırmış olması, dikkatini bu alana yönlendirdiğini göstermektedir. Bu toplantıda, devlet kurumlarına acil önlem almaları ve özel sektöre başvurmaları talimatı verilmiştir. Bu alanda kurumsal sosyal sorumluluklarını gerçekleştiren özel şirketler, devletin çalışmalarına katkıda bulunmaya karar vermişlerdir. Bunun yanında, ülkenin en büyük yerleşim yerlerinden Bakü'nün Garadağ bölgesinde Gobu Park konut kompleksinin ilk kez kurulması ve bir yıldan az bir süre içinde gerekli sosyal ve teknik altyapıya sahip 1.026 daireden oluşan bir konut kompleksinin hizmete açılması dikkat çekicidir. Kompleksin açılışına katılan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Birinci Başkan Yardımcısı Mehriban Aliyeva, özel sektörün faaliyetlerini ve sosyal sorumluluğunu övmüştür. Gelecekte işadamlarından bu alana katkıda bulunmaları istenmiştir. Gobu Park-2 konut

kompleksi tamamlanmak üzeredir. Kısa sürede 1.200 aile için ikinci bir konut kompleksinin devreye alınması beklenmektedir. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 8, 19)

Ayrıca, Sumgayit'in 12. mikro bölgesinde yer alan ÜİYOK'ler için konut binaları özel sektör tarafından inşa edilmiştir.

Her şeyden önce, 2020 Nisan ayında, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Sabunchu ilçesinin Kurdakhani yerleşimindeki ÜİYOK'ler için 810 dairelik bir konut kompleksi açtığını unutmamak gerekir. ÜİYOK'lerin buradaki binalara yerleştirilmesi tamamlanmıştır. Kurdakhani yerleşimi çevresinde ve yaşamı tehdit eden zor koşullarda yaşayan aileler yeni dairelere taşınmıştır.

ÜİYOK'lerin yaşam koşullarını iyileştirmek için bu yıl birkaç konut kompleksinin inşasına başlanması planlanmaktadır ve bunların birçoğu devreye alınacaktır. Bakü'nün Pirallahi bölgesinde 300 ÜİYOK ailesi için yeni bir yerleşim alanının inşaatı tamamlanmak üzeredir. Yakın gelecekte teknik altyapı tesisleri ile birlikte üç adet dokuz katlı konut binası ve 220 kişilik bir okul binasının faaliyete geçmesi planlanmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, Mehriban Aliyeva'nın inisiyatifiyle özel sektör tarafından inşa edilen Gobu Park-2 konut kompleksi üzerindeki çalışmalar tamamlanmıştır. 1.200 kişilik bu yeni yerleşim artık devreye verilmiştir.

Bölgelerdeki yerinden edilmiş kişilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Beylagan bölgesinde zor koşullarda yaşayan 146 ÜİYOK ailesi için sosyal ve teknik altyapıya sahip müstakil evlerden oluşan yerleşim yerinde ve Şirvan'daki yatakhanelerde yaşayan 685 ÜİYOK ailesi için 13 adet dokuz katlı konutlardan oluşan mahallede tamamlama son aşamaya gelmiştir. Her iki komplekste de okullar, anaokulları ve diğer gerekli altyapı tesisleri inşa edilmiştir.

Aynı zamanda 2019 yılında Kurdamir, Ujar, Goygol, Goychay, Fuzuli ve Agjabadi bölgelerinde yeni konut kompleksleri inşa edilecek ve faaliyete geçecektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından 2004 yılında onaylanan "Yaşam Koşullarını İyileştirme ve Mülteci ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin İstihdamını Artırma Devlet Programı" nda öngörülen önlemlerin uygulanması ve 2007 ve 2011'de yapılan bu programın ekleri başarıyla devam etmektedir.

Ayrıca, Birinci Başkan Yardımcısı Mehriban Aliyeva'nın Nasimi bölgesindeki Tıp Üniversitesi'nin 4 numaralı yurdunda ve Garadagh bölgesindeki Gobu Park konut kompleksinde yaşayan ÜİYOK'lerle yaptığı toplantıda, 26 Nisan 2020'de yeni bir yol haritasının hazırlandığını söylediğini de belirtmek gerekir. Bu bağlamda, tüm kamu binalarında, yatakhanelerde, pansiyonlarda, hem Devlet Komitesi hem de Haydar Aliyev Vakfı çalışanları araştırma yapacak, insanlarla buluşacak ve tüm sorunları öğrenecektir. (Çelikpala ve Veliyev, 2015: 8, 19)

3. AZERBAYCAN'DA ZORUNLU GÖÇMENLERİN SOSYAL FAALİYETLERİ

3.1. Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK'ların) Kavramsal Çerçevesi

Sivil toplum kuruluşları veya örgütleri, kamu alanı dışında kanunlara uygun para kazanma amacı olmayan belirli bir amaç çerçevesinde bireylerin bir araya gelerek örgütlendiği bağımsız birlik olarak adlandırılabilmektedir (Demirci, 2014: 178). Sivil toplum kuruluşları denilince vakıf, dernek ve sendika gibi örgütlenmeler ilk olarak akla gelmektedir. Lokal ve uluslararası boyutta örgütlenebilen sivil toplum kuruluşlarının etkinlik alanları ve örgütlenme şekilleri birbirinden farklılaşmaktadır. Sosyal hizmetler, barış, çevre, eğitim, sağlık, insan hakları ve özgürlükleri vb. sivil toplum kuruluşlarının en çok faaliyet gösterdiği etkinlik alanlarıdır (Aslan ve Kaya, 2004: 216). Farklı etkinlik alanlarında örgütlenen sivil toplum kuruluşları, örgütsel yaşamın önemli unsurlarındandır. Örgütsel yaşam perspektifinde sivil toplumun gelişmesi için üçüncü 10 sektör olan STK'lar gönüllü kuruluşlar olarak siyasal ve ekonomik alandan bağımsız kendine ayrı bir yer edinmelidir (Keyman, 2010).

Sivil toplum kuruluşları (STK), genel olarak hükümet dışı örgütler, gönüllü kuruluşlar, kar amacı gütmeyen örgütler olarak adlandırılmaktadır. Birleşmiş Milletler Ana Sözleşmesi'ne bakıldığında sivil toplum örgütleri, "Hükümet Dışı Kuruluşlar" (NGO, Non Governmental Organizations) olarak isimlendirilmektedir. Bu bakımdan uluslararası alanda NGO's kavramı yaygınlık kazanmıştır. Dünya genelinde kavramın kullanımına bakıldığında Avrupa ülkelerinde ve diğer ülkelerde sivil toplum kuruluşları "Hükümet Dışı Kuruluşlar" olarak kullanılırken ABD ve Japonya'da ise edilen "Kar Amacı Gütmeyen Örgütler" (NPO, Non Profit Organization) olarak kullanılmaktadır (Kaypak, 2013: 188-189; Oktay ve Pekküçükşen, 2009: 175).

Sivil toplum kuruluşlarının ortaya koyduğu perspektif demokratikleşme ve temel hak ve özgürlüklerin gerçekleşmesi üzerinedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşları vatandaşlık bilincini ortaya çıkararak devlet alanı dışında aktif yurttaşlığın oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Devletten özerk heterojen bir yapıya sahip olan insan haklarına saygılı bir biçimde hareket eden sivil toplum kuruluşları kendi aralarındaki ilişkide karşılıklı saygı ve beraberlik ruhu ile hareket etmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu şeffaflık, hesap verebilirlik, sivil savunuculuk ve özerlik gibi ölçütler bir anlamda bunun göstergesidir.

Bu ölçütler, yönetimin şeffaf olmasını, farklılıklara tahammülün gelişmesi, cinsiyetler arası eşitliği, denetim ve raporlama olgusunun gelişmesini, yasal ve mali sisteme uyumluğun sağlanması, katılım düzeyinin artmasını ve temsilin güçlenmesini beraberinde getirmektedir. Böylelikle katılımcı, çoğulcu, şeffaf bir demokratik yapı oluşmaktadır (Aslan ve Kaya, 2004: 216; Demirci, 2014: 178, Acı, 2005: 26-27).

3.2. Azerbaycan'da Sivil Toplum Kuruluşları'nın (STK'ların) Gelişimi

18 Ekim 1991 tarihinde bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını elde etmesinin ardından sivil toplum kuruluşları faaliyet gösterebilmeleri ve gelişmeleri açısından daha elverişli bir konuma sahip olmuştur. 12 Kasım 1995'te Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası kabul edilmiştir. 1995'teki bu Anayasa'nın ardından uluslararası standartlar düzeyinde STK'lar kurulmaya ve faaliyet göstermeye başlamıştır (Nazrin, 2013).

2000 yılında kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Sivil Toplum Kuruluşları Yasası ile birlikte dernek ve vakıflar yasal ve hukuki bir dayanağa kavuşturulmuş; bu yasa ile birlikte Ulusal STK Platformu ve Ulusal STK Forumu (USF) kurulmuştur. Sivil Toplum Kuruluşları Yasası; Azerbaycan'da gönüllülüğün oluşturulması ve sivil toplum anlayışının yerleştirilmesi konusunda atılan ilk adım olarak önem taşımaktadır.

Avrasya'da Sosyal Hareket ve Yenilenme Girişimi (İSAR) - Azerbaycan, Avrasya Vakfı, Açık Toplum Enstitüsü Yardım Vakfı (ACİYF-Azerbaycan), Counterpart International ve gibi uluslararası kuruluşların kurulması ile birlikte Azerbaycan'daki sivil toplum hareketi daha profesyonel bir ivme kazanmıştır.

2011 yılı Haziran ayı resmi verilerine göre Azerbaycan'da 2.700 STK resmi olarak tescil edilmesine rağmen bunlardan yalnızca 1.500 STK aktif halde bulunmaktadır. Aktif olarak faaliyet gösteren 1.500 STK'nın büyük çoğunluğu faaliyetlerine Bakü'de devam etmektedir. Kırsal bölgelerde bulunan STK'lar hizmet olarak daha zayıf bir haldedir ve finansman sorunu yaşamaktadır (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası, 2011).

Azerbaycan'da 2011 yılı verilerine göre kayıt dışı şekilde ve kırsal alanda bulunan yaklaşık 1.200 STK faaliyet göstermektedir. Kırsal alanda bulunan STK'lar, finansmana

sınırlı erişimin ve genel zayıf yönetişim uygulamaları sonucu olarak durgunluk durumundadır. Bu nedenle, kırsal bölgelerde bulunan STK'lar kendi toplulukları için daha fazla gerekli olan sosyal, eğitim ve savunma hizmetlerini sağlayamamakta ve bölgenin gelişimine engel olmaktadır.

3.3. Zorunlu Göçmenlerin Kurdukları STKlar

Asker Aile Topluluğu, 1992 yılında Karabağ Savaşı sırasında kurulmuş ve 1994 yılında tescil edilmiştir. Topluluğun asıl amacı ordu kurmak, askerlerin ve ailelerinin haklarını korumak ve vatanseverliği teşvik etmektir. Kurucu Roza Alikızı'nın himayesinde, 17 yaşın altındaki 100 mülteci ve ÜİYOK çocuğu bakım altına alınmıştır. 2010 yılından beri STK Destek Konseyi ile projeler üzerinde çalışmakta ve Türkiye'de bir şubesi bulunmaktadır.

2017-2020 yılları arasında, Karabağ mağdurlarını desteklemek ve Ermenistan'daki esir ve kayıp yurttaşlarımızın haklarını korumak için yurtdışında bazı projeler hayata geçirilmiştir. Mart 2020'den itibaren, karantinadaki 100 aileye gıda yardımı yapılmıştır. 2016 yılında, Karabağ ve Hocalı soykırımı ile ilgili ziyaret edilen Hollanda ve Belçika'da proje kapsamında Amsterdam'da ve Brüksel'de toplantılar yapılmıştır.

1) Asker aile topluluğu ne zaman ve kimler tarafından oluşturuldu?

22 Haziran 1992'de farklı ülkelerden gazeteciler tarafından kuruldu. 4 Eylül 1992'de Azerbaycan'da tescil edildi.

2) Kuruluşun kaç üyesi var?

Kuruluşun 1000'den fazla üyesi var. IEPF'nin Sovyet sonrası alanda ve Avrupa'da ofisleri vardır.

3) Organizasyonun ana hizmet alanları nelerdir?

IEPF medya ve sivil toplum, sürdürülebilir kalkınma, barışı koruma ve çatışmaların çözümü, mülteci ve yerinden edilmiş kişiler konularına odaklanmaktadır; gençlik ve gönüllülük alanlarında faaliyet göstermektedir.

Bilindiği üzere, Uluslararası Avrasya Basın Vakfı, 2007 yılından bu yana BM Ekonomik ve Sosyal Konsey'in (ECOSOC) kilit danışma üyesidir. Model olarak ilişkilerini geliştirmek için en yüksek ilişkileri kullanma fırsatı elde ettiler. 2014 yılında kuruluş, 2017 yılında yenilenen BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) STK'sı olan 19 ülkeden oluşan bir Genel Komite tarafından ECOSOC'un Üst Düzey Danışmanlık Statüsüne üye seçildi. ECOSOC'un Temel Danışmanlık Durumu, IEPF'nin daha büyük ölçekte faaliyet göstermesi için büyük fırsatlar yarattı. Bu arada, 2012-2014'te Uluslararası Basın Enstitüsü (IPI) Yönetim Kurulu üyesi olarak IPI'nin Bakü Bölgesel Girişim Merkezi'nin ve Ulusal Komite Başkanının Uluslararası Nobel Barış Ödülü faaliyetlerini ifade etmek gerekir.

Stockholm'deki Barış Bürosu Genel Kurulunda (BSB) IEPF başkanı olarak BSB Yüksek Kurulunun yanı sıra 18 ülkede (Azerbaycan, Gürcistan, Türkmenistan, Türkiye, İran, Irak, Kıbrıs, Lübnan, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Bahreyn, Katar, BAE, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Suriye) kurulmuştur.

IEPF, Azerbaycan'daki Yunus Merkezi'nin kurucu ortağı olan Uluslararası Yunus Sosyal İş Merkezi'nin Sovyet sonrası koordinatörüdür.

4) 2017-2020 Yılları Arasında Yapılmış Olan Yardımlar

Pandemi sırasında 80'den fazla aileye kuruluşun desteği ile yiyecek ve nakit yardımı sağlanmıştır. 2020 Mart ayına kadar Shikharkh, Tartar'ın Hasangaya köylerinde, Fizuli, Horadiz kentinin yerleşim yerlerinde, ADA Üniversitesi, BSU, Bakü British School işbirliği ile BMHCR'nin desteğiyle savaştan etkilenen diğer bölgelerde çeşitli yardım programları uygulanmıştır.

Mart 2020'ye kadar 100'den fazla uluslararası gazeteci işgal altındaki Karabağ topraklarıyla temas hattına yakın bölgeleri ziyaret etmiş, El Cezire Medya Ağı ile çeşitli projeler imzalanmıştır. 2019 yılının sonlarında IEPF tarafından çekilen belgesel Odlar Yurdu Azerbaycan, 2 ay boyunca El Cezire'de yayınlanmıştır.

5) Devlet Desteği Hakkında

Çeşitli programlarda vatandaşlar, sivil toplum ve yerel yönetim kurumları ile karşılıklı yarar sağlayan işbirliği, kırsal alanlarda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına önemli katkı

sağlamıştır. Projeler hem hükümet hem de uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmiştir. Uluslararası örgütlerin desteği esas alınarak sosyal ve insani alanlarda çalışma yapılmıştır.

6) Hayata Geçirilen Projeler

Mayın Eylemi Araştırma Projesi (Avrupa Komisyonu), Birinci Düzey Maden Arama Programı (UNDP), Mayın Eylemi İhtiyaçları Çalışması (UNDP), Azerbaycan Mayın Eylem Derneği'nin (US DOS) kurulması, Tartar Mesleki Eğitim Merkezi'nin (PTC) kurulması ve güçlendirilmesi (USDOS), Kafkasya Bölgesel İşbirliği Konferansı, "Devlet okullarında yerel ve ÜİYOK öğrencileri arasında sosyal etkileşimin geliştirilmesi ve teşvik edilmesi" (Dünya Bankası), "Bölgelerde sivil toplum inşasına ÜİYOK gençlik katılımının desteklenmesi" (ABD Büyükelçiliği), "Azerbaycan Gençlik Destek Programı "(UNICEF)," Hayatın kaynağı değişti - Su "(STK Konseyi), İslam İşbirliği Örgütü Gazeteciler Derneği (Basın Konseyi) tarafından düzenlenen ve Mısır Halk Cumhuriyeti'nden gazetecilerin kamusal yaşamın konularıyla ilgili ziyareti sosyal tekerleklerin Proje (STK Konseyi), Azerbaycan Mayın Eylem Programı (ANAMA), Kadın Topluluğu ve Sosyal Adalet: ÜİYOK'lerde Toplumsal Cinsiyete Dayalı Şiddetin Tartışılması (ABD Büyükelçiliği), ÜİYOK'ler İhtiyaç Çalışması (UNDP), Özel İhtiyaçlar ADA Üniversitesi, IEPF ve UNICEF'in desteğiyle "ÜİYOK Aileleri ve Devalüasyonun Bu Ailelerde Doğan Çocukların Yaşamları Üzerindeki Etkisi" (ADA) ve diğer projeler çerçevesinde Azerbaycan'da çeşitli sosyo-insani yardım projeleri hayata geçirilmiştir.

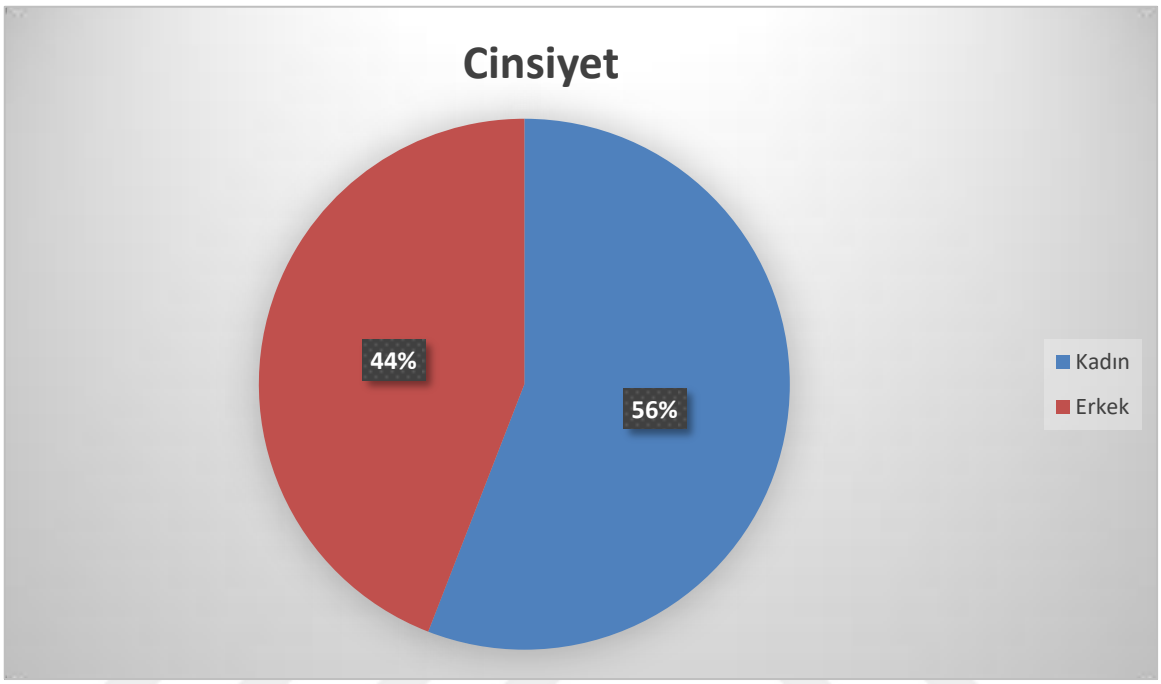
7) Uluslararası İlişkiler

IEPF, BM ECOSOC NGO, UNDP, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, UNICEF, ABD Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Komisyonu, NATO, Uluslararası Basın Enstitüsü, Uluslararası Barış Bürosu, Mülteciler ve Sığınmacılar için Avrupa Konseyi, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı altındaki Sivil Toplum Örgütlerine Devlet Desteği Konseyi, Azerbaycan'daki bazı ülkelerin ve diğer etkili örgütlerin elçilikleriyle işbirliği içinde çalışmaktadır.

3.2. Azerbaycandaki STK'ların Faaliyetine Dair Anket ve Analizler

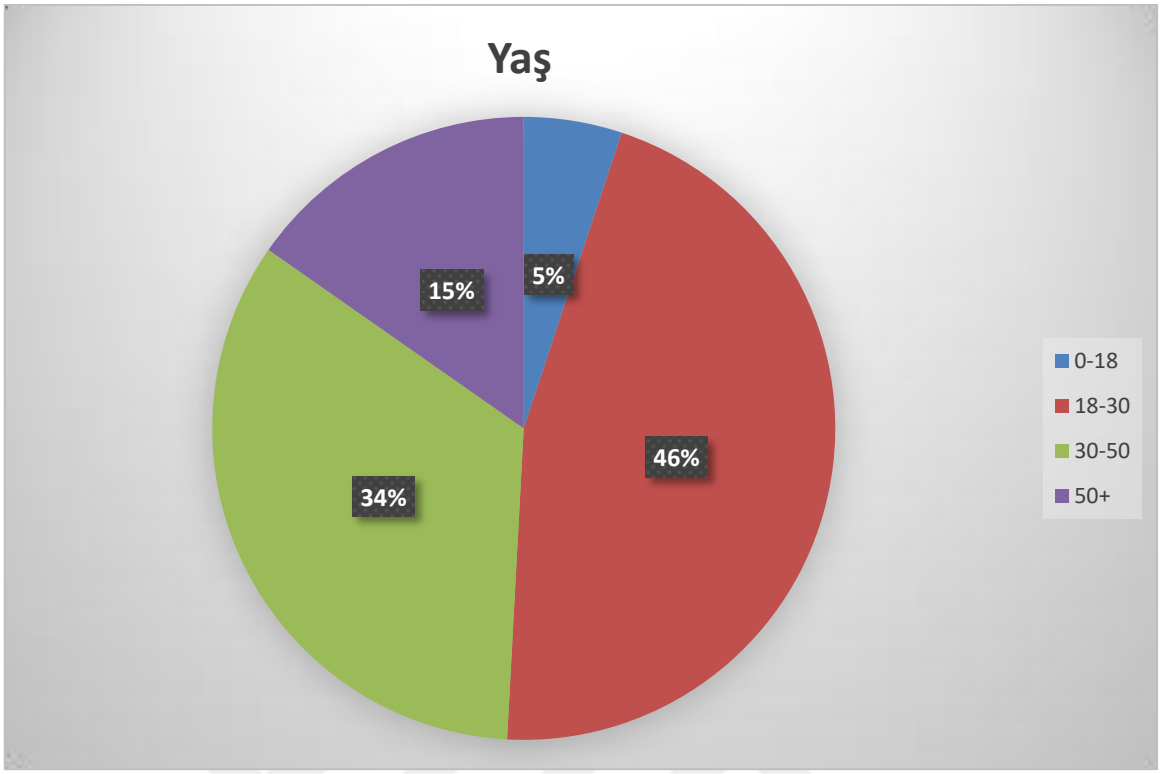
Mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin sosyal faaliyetlerini belirlemek amacıyla Azerbaycan'da bir anket yapılmıştır. Ankette sorulan sorular 3 bölümden oluşmaktadır.

Bunlardan ilki ankete katılanlar hakkında genel bilgilerdir. İkincisi, anket katılımcısının üyesi olduğu kuruluşla ilgili sorular ve üçüncüsü, bu organizasyonun faaliyetleri ile ilgili sorulardır. Bu ankete göre, mülteciler veya yerinden edilmiş kişiler tarafından oluşturulan sivil toplum örgütleri ile faaliyetlerinin ilkeleri ve kapsamı tanımlanmıştır.

Tablo 3: Anket Katılımcılarının Cinsiyeti

Ankette, ilk etapta katılımcılar hakkında genel bilgi almak için sorular soruldu. Bu sorulara dayanarak, ankete katılanların %56'sının kadın ve %44'ünün erkek olduğu tespit edildi.

Tablo 4: Anket Katılımcılarının Yaş Grubu

Ankete katılanların ortalama yaşına dikkat ettiğimizde, burada 18-30 yaş arası insanların (%46) baskın olduğunu görüyoruz. Bu da Azerbaycan'da gençlerin sivil toplum örgütlerinde aktif faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Ankete katılanların %34'ü 30-50 yaş arası vatandaşlardır. % 15,3'ü 50+ yaştaki kişiler, %5'i 0-18 yaşlarındaki kişilerdir. Bunun anlamı, Azerbaycan'da yerinden edilmiş kişiler tarafından kurulan sivil toplum örgütlerinde çoğunlukla gençlerin ve yetişkinlerin yer almasıdır.

Tablo 5: Anket Katılımcılarının Eğitim Seviyesi

Ankete katılan bireylere sorulan bir sonraki soru, eğitim düzeyleriyle ilgilidir. Bulgular, ankete katılanların %53'ünün üniversite mezunu olduğunu, %32'sinin lise mezunu olduğunu, %10'unun eğitim almadığını, %3'ünün yüksek lisans eğitimi aldığını veya mezun olduğunu ve %2'sinin uzmanlık alanında doktora çalışmalarına devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 6: Anket Katılımcılarının Çalışma Oranı

Ankete katılan kişilerin iş faaliyetlerinin varlığını belirlemek için sorulan soruya verilen cevaplara göre, ankete katılanların %73'ü çalışıyor ve %27'si işsiz. Bu sonuçlar, anketin genel sonucunu özetlerken özellikle önemlidir.

Tablo 7: Anket Katılımcılarının Medeni Durumu

Anket katılımcılarına yöneltilen sorulardan biri medeni durumlarıyla ilgilidir. Cevaplara göre, %51'i evli ve %49'u bekar.

Tablo 8: Anket Katılımcılarının Aileleri İle Birlikte Yaşama Oranı

Anket katılımcılarına sorulan bir diğer soru, aileleriyle birlikte yaşamalarıyla ilgiliydi. Katılımcılarının cevaplarına göre, %90'ı aileleriyle birlikte yaşarken, %10'u ayrı yaşamaktadır.

Tablo 9: Anket Katılımcılarının Ailelerinde Olan Birey Sayısı

‘Ailenizde kaç kişi var? ‘sorusunun cevapları 6 kategoriye ayrılmıştır: 1: 0; 2: %7; 3: %20; 4: %31; 5: %25; 5+: %17.

Tablo 10: Anket Katılımcılarının Mülteci veya Zorunlu Göçmen Durumu Oranı

'Mülteci veya yerinden edilmiş olma durumunuz var mı?' sorusuna 'Evet' cevabı verenlerin oranı %93. Ankete katılanların sadece %7'si bu soruyu "Hayır" olarak yanıtladı.

Tablo 11: Anket Katılımcılarının Hangi Şehir veya Ilçeden Mülteci veya Zorunlu Göçmen Olması Oranı

Anket katılımcılarına yöneltilen bir sonraki soru, hangi şehir veya bölgede mülteci veya yerinden edilmiş kişiler oldukları ile ilgilidir. Bu soruya, anket katılımcılarının her biri kendi durumuna göre cevap verdi. Ankete katılanların çoğu, Laçın, Fizuli ve Qubadlı bölgelerinde mülteci veya yerinden edilmiş kişiler olduklarını belirtti. Genel olarak, ankete katılanların %18,64'i Laçın bölgesi, %6,77'i Fizuli, %13,55'i Ağdam, %6,77'si Gubadli, %5,08'i Hankendi, %8,47'i Hocalı, %1,69'u Hocavend, %11,86'ü Şuşa, %6,77% Ermenistan, %5,08'i Kelbecer bölgesinden olan mülteci veya yerinden edilmiş kişilerdir.

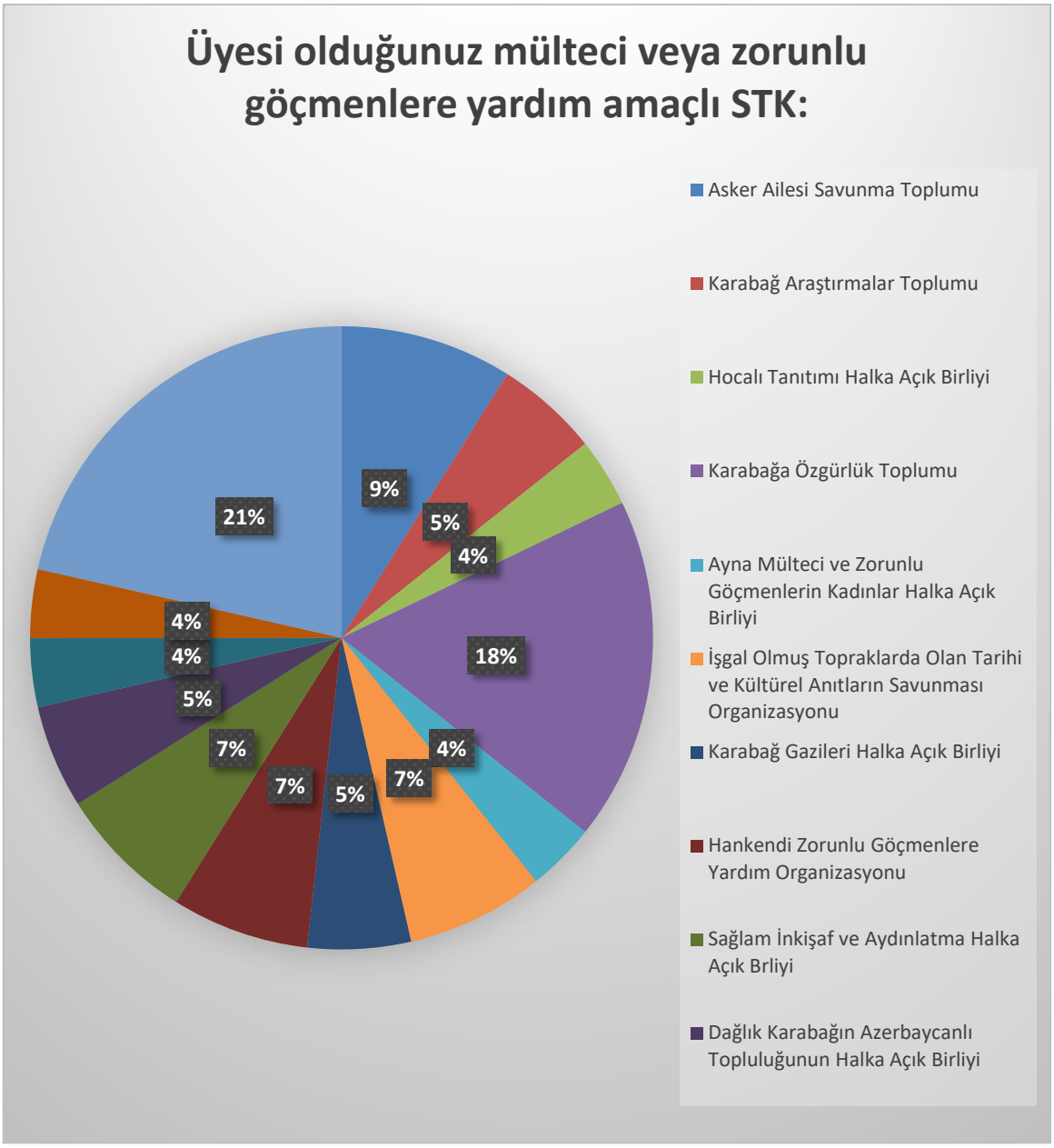
Tablo 12: Mülteci veya Zorunlu Göçmenlerin Sık Sık Karşılaştığı Sorunlar

Anket katılımcılarına sorulan bir sonraki soru, mülteci veya yerinden edilmiş kişiler olarak daha sık karşılaştıkları zorluklarla ilgilidir. Bu nedenle, ankete katılanların hangi alanlarda zorluk çektikleri sorulduğunda, onlara 4 seçenek sunuldu. Bunlar; tıbbi bakım, eğitim, konaklama ve para. Ankete katılan mültecilerin veya yerinden edilmiş kişilerin %59.5'i, çoğunlukla ikamet ile ilgili zorluklarla karşı karşıya olduklarını bildirmiştir. Anket, katılımcılarının %19'unun para sorunları, %14'ünün eğitim, %9'unun tıbbi bakım sorunları olduğunu göstermektedir.

Tablo 13: Anket Katılımcılarının Şuan Yaşadığı Yer (Şehir; İlçe Olarak)

Anket katılımcılarının mültecilerden veya yerinden edilmiş kişilerden oluştuğu göz önüne alındığında, şu anda nerede bulundukları da sorulmuştur. Verilen cevaplara göre, ankete katılanların %71'i Bakü'de, %6,77'si Apşeron yarımadasında, %3,38'si Beylagan bölgesinde, %1,69'u Gence'de, % 1,69'u Istanbul'da, %6,77'si Sumgayit'te, %2'si Ağjabedi'de, %1,69'u Geranboy bölgesinde yaşıyor.

Tablo 14: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu Mülteci veya Zorunlu Göçmenlere Yardım Eden STK'lar

Anket katılımcılarına sorulan bir sonraki soru, hangi STK üyesi oldukları ile ilgilidir. Bu soruya, anket katılımcılarının her biri kendi yanıtını kaydetmiştir. Ön seçenekler sunulmamıştır. Anketteki her katılımcı, üyesi olduğu sivil toplum kuruluşunu not etmiştir. Verilen cevaplara göre, ankete katılanların %18'i "Karabağ Kendi Kendine Yardım Derneği", %9'u Asker Ailesi", %7'si İşgal Altındaki Topraklarda Tarihi ve İkonik Anıtların Korunması Örgütü", %7'si "Hankendi Yerinden Edilmiş Kişilere Yardım Örgütü", %7'si "Sağlıklı

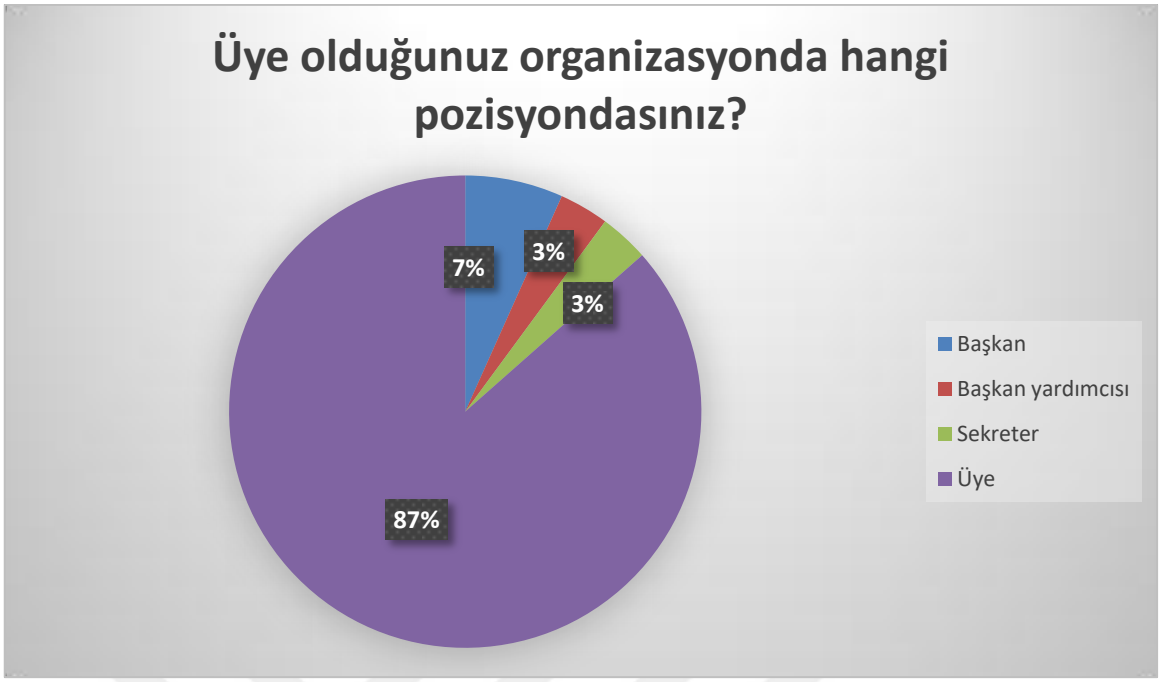
Gelişim ve Aydınlanma Birliği" üyesidir. Bunların arasında %5'i "Dağlık Karabağ Azerbaycanlılarının Açık Birliği", %5'i "Karabağ Araştırma Topluluğu", %5'i "Karabağ Gazel Birliği", %4'ü "Hocalı" STK'larında yer almaktadır. %4, "Lachinsky Karikatür ve Şiddet Bağımlıları Açık Birliği", %4, Ayna Karikatür ve Şiddet Bağımlıları Açık Birliği", %4 "Tarihsel Medya Destek Örgütü" üyesidir. Ayrıca, bazı anket katılımcıları bireysel STK'ların isimlerini vermiştir ancak bunlar %1'den daha az bir sonuç göstermiştir.

Tablo 15: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'larda Çalışma Süresi

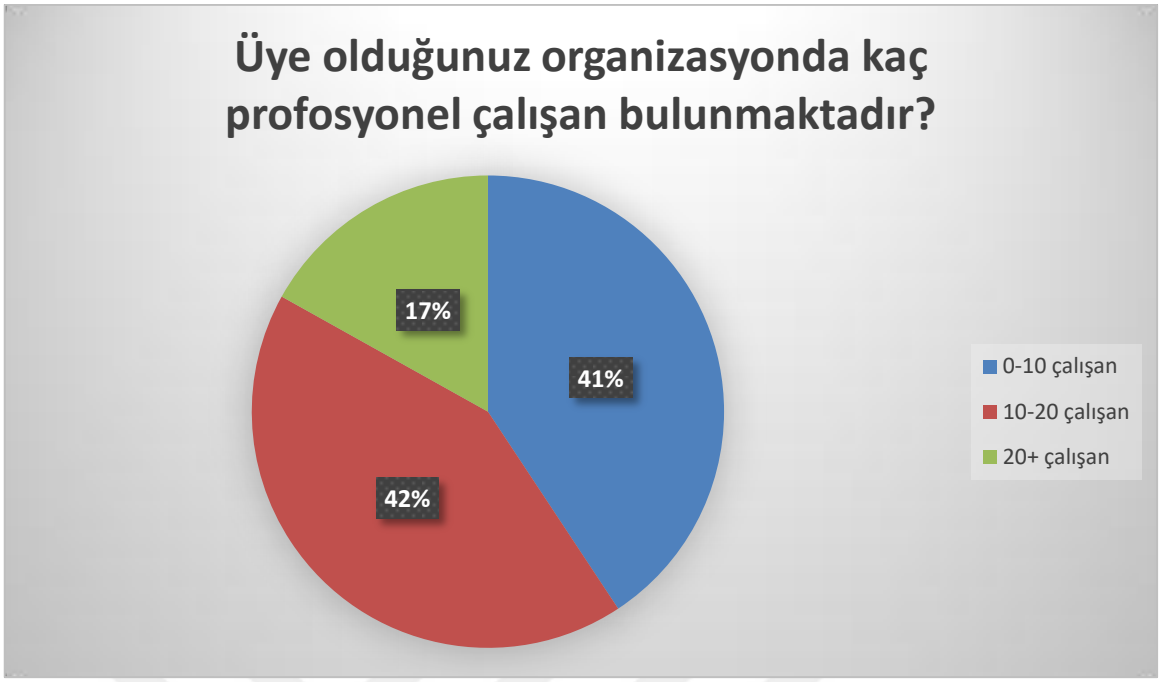
Busoru, üye oldukları STK'lar için ne kadar süre çalıştıklarıyla ilgiliydi. Burada anket katılımcılarına 4 seçenek verildi. Bu resimde;

Anket katılımcılarının her biri, kendi kişisel deneyimlerine dayanarak, bu soruyu cevapladı. Elde edilen sonuçlara göre, ankete katılanların %58'i 0-3 yıl, %24'ü 3-5 yıl, %7'si 5-10 yıl, %12'si 10+, yıl süreyle STK'larda çalışmaktadırlar.

Tablo 16: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'lardaki Pozisyonu

Bir sonraki soruda, anket katılımcılarına STK'da hangi pozisyonda çalıştıkları soruldu. Verilen cevaplara göre, ankete katılanların %87'si STK üyesi, %7'si Başkan, %3'ü Sekreter, %3'ü başkan yardımcısı pozisyonunda görev almaktadır.

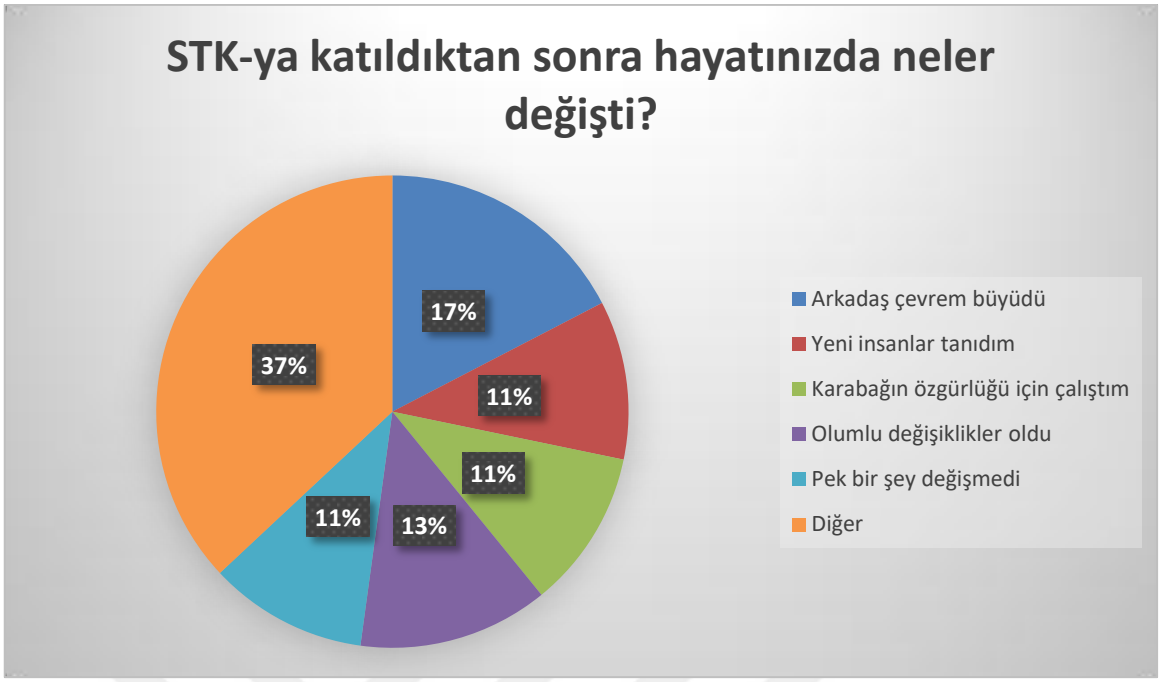
Tablo 17: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'larda Çalışan Profosyonel Çalışan Sayısı

Anket katılımcılarının, üye oldukları STK'larda kaç profesyonel çalışanın bulunduğuna dair soruya vedikleri cevaplarda, ankete katılanların %41'i üye oldukları STK'larda 0-10 profesyonel çalışan, %42'si üye, %10-20'si profesyonel çalışan ve %17'si 20+ profesyonel çalışan olduğunu belirtmiştir.

Tablo 18: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'ların Hizmet Ettiği Kitle

Anket katılımcıları, bu soruda çalıştıkları organizasyonun hangi kitleye hizmet ettiğini cevaplamışlardır. Ankete katılanların yanıtlarına göre, üye oldukları STK'ların %42'si mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere, %22'si çocuklara, %18'i yaşlılara, %10'u herkese hizmet etmektedir.

Tablo 19: Anket Katılımcılarının STK'ya Katıldıktan Sonra Hayatlarında Yaşanan Değişiklik

Bu soru, anket katılımcılarının STK'ya katıldıktan sonra hayatlarında ne gibi değişiklikler olduğunu içeren sorudur. Bu cevapları özetlersek; ankete katılanların %17'sinin arkadaş çevresinin genişlediğini, %13'ünün yaşamlarında olumlu değişiklikler olduğunu, %11'inin Karabağ özgürlüğü adına çaba gösterdiğini, %11'inin yeni insanların tanındığını, %11'inin hayatında hiçbir değişiklik olmadığını söyleyebiliriz.

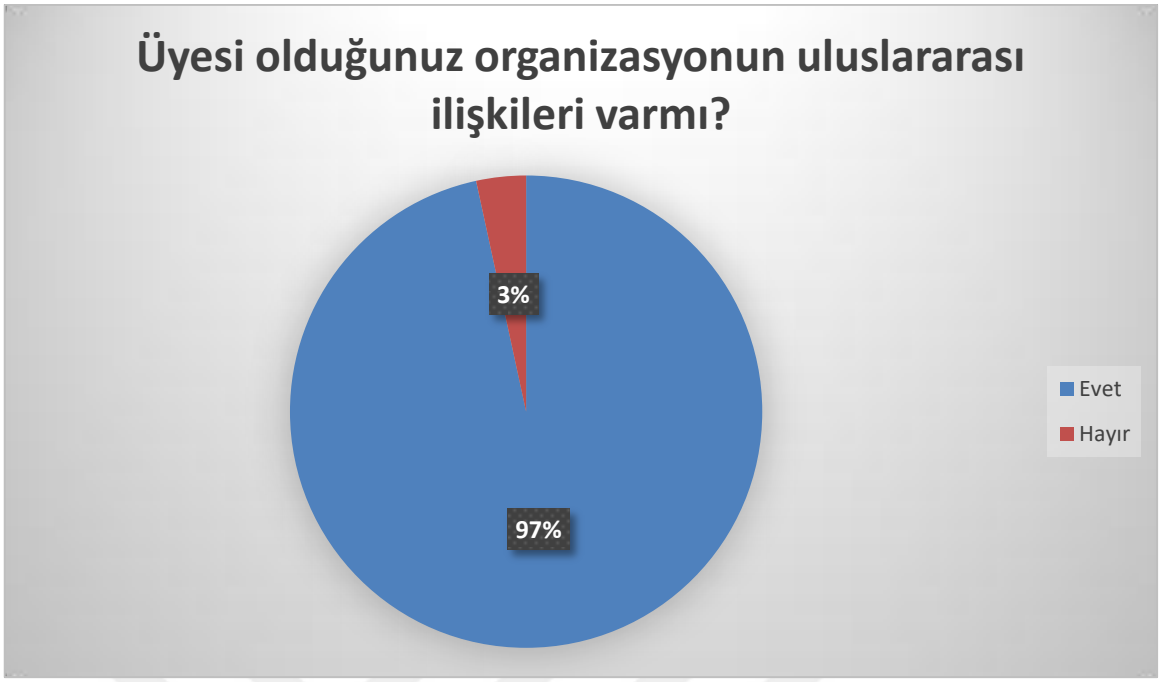
Tablo 20: Anket Katılımcılarının Üye Olduğu STK'ların Faaliyet Gösterdiği Şehir veya Bölgeler

Anket katılımcılarına sorulan bir diğer soru, üye oldukları STK'ların hangi şehir veya ilçeye hizmet ettiği ile ilgiliydi. Bu konuda, anket katılımcılarına ön seçenekler sunulmadı. Ankete katılanların kendileri bu soruya uygun bir cevap yazdılar. Verilen cevaplara göre, ankete katılanların üye oldukları kuruluşların %47'si Bakü, %25'i işgal altındaki topraklarda, %26'sı Azerbaycan, %2'si Bakü, Gence, Şemkir, Gazah, Sumgayıt, Saranboy, İsmailli'de faaliyet göstermektedir.

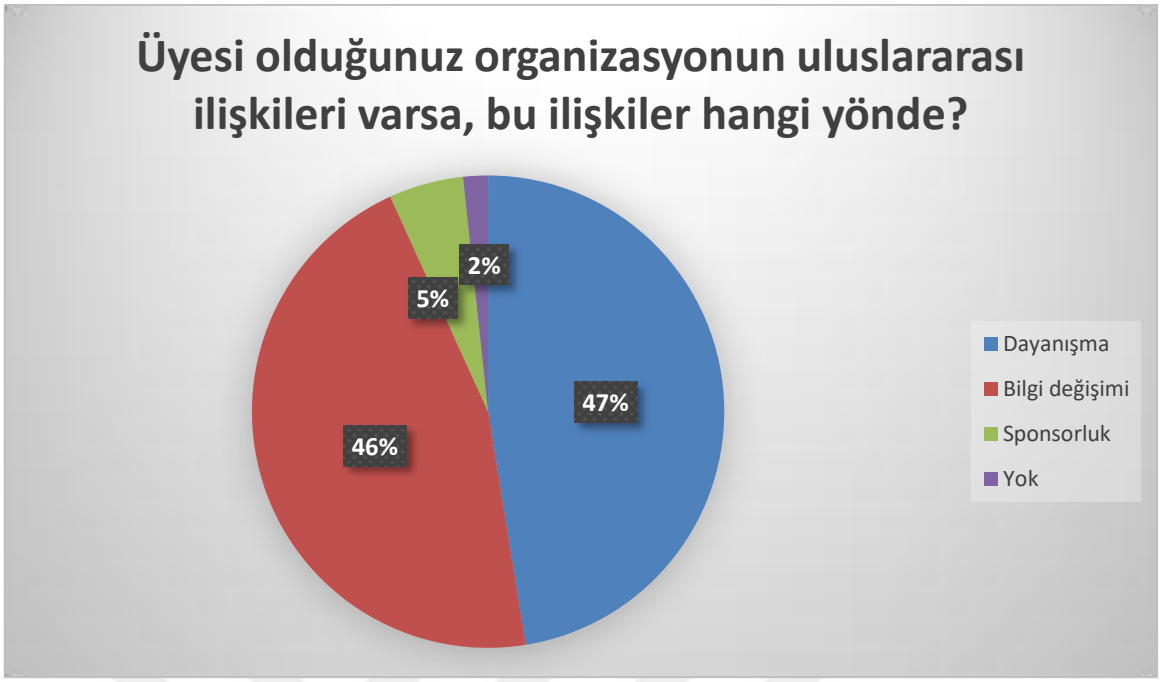
Tablo 21: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu STK'ların Yardım Gösterdiği Alanlar

Anket katılımcıları olan STK'ların genellikle hangi alanlarda yardımlar yaptığını belirlemek için, aşağıda gösterildiği gibi bir soru sorulmuştur. Verilen cevaplara göre, ankete katılanların üye oldukları STK'ların %46'sı sosyal, %25'i sağlık, %18'i hukuk, %10'u eğitim, %1'i işgal altındaki topraklarda tarihi ve kültürel anıtların korunması alanında yardımcı olmaktadır.

Tablo 22: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonun Uluslararası İlişkiler Oranı

Her organizasyonun gelişimi ve büyümesi için gerekli koşullardan biri, bu derneğin uluslararası bağlantılarının mevcudiyetidir. Bir sonraki soru, anket katılımcılarına üye oldukları STK'ların uluslararası bağlantılarının varlığı sorulmuştur. Bu soruya, ankete katılanların %97'si “evet”, %3'ü “hayır”olarak cevap vermiştir.

Tablo 23: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonun Uluslarası Ilişkilerinin İstikameti

STK'ların hangi yönde uluslararası bağlantıları olduğu sorulduğunda, katılımcıların %47'si dayanışma, %46'sı bilgi alışverişi, %5'i sponsorluk ilişkileri olduğunu söylemiştir.

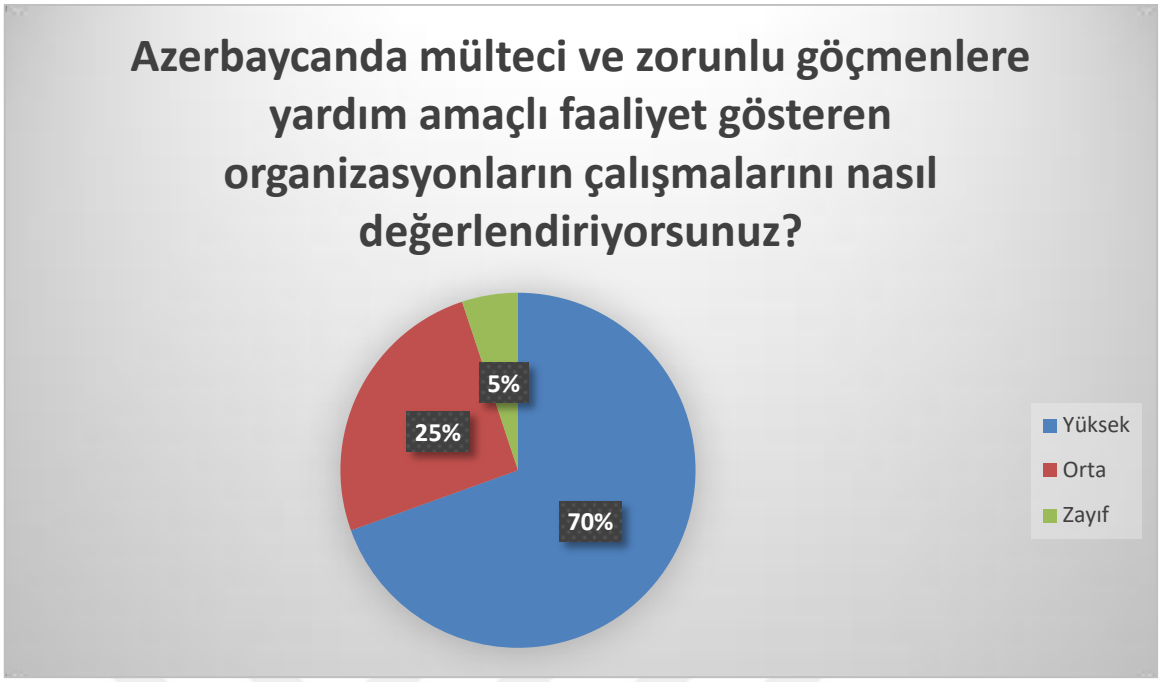
Tablo 24: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organzasyonun Diğer Organizasyonlarla Ortak Çalışmak İçin Maksatları

Anket katılımcıları, organizasyonlarının diğer organizasyonlarla hangi amaçlarla birlikte çalıştıkları sorusunu yanıtlamıştır. Cevaplara göre, ankete katılanların %40'ı organizasyonlarının diğer organizasyonlarla işbirliği içinde çalıştığını ve böylece daha büyük hizmet verebileceklerini, %36'sının organizasyonun kapasitesinin geliştirilmesi için olduğunu, %21'inin bu iş birliğinin finansal destek almak için yaratıldığına inandığını düşünüyor.

Tablo 25: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonların Devlet Desteği Aldığı Alanlar

Ankete katılanlara, üye oldukları organizasyonun hangi faaliyet alanlarında devlet desteği aldığı da sorulmuştur. Katılımcıların %36'sı mülteci veya zorunlu göçmenlere yardım amaçlı destek olduğunu, %15'i mülteci veya zorunlu göçmenlere erzak yardımının yapılması için destek olduğunu, %9'u mülteci ve ya zorunlu göçmenlere iş bulunması için destek olduğunu, %7'si zorunlu göçmenlerin kalacak yer temin edilmesi için destek olduğunu, %5'i zorunlu göçmenlere maddi yardımın sağlanması için destek olduğunu, %5'i mülteci veya zorunlu göçmenlere tıbbi yardımın yapılması için destek olduğunu, %3'ü ise zorulu göçmenlere gıda (erzak) yardımının yapılması için destek olduğunu belirtmişdir.

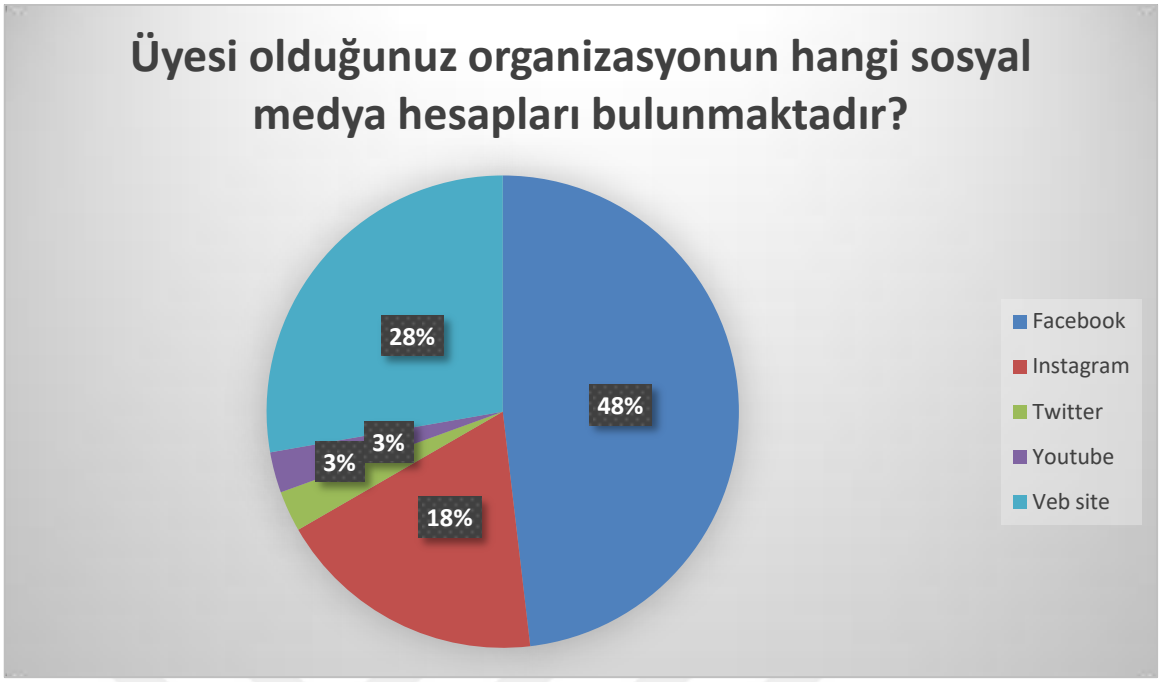
Tablo 26: Anket Katılımcılarının Azerbaycanda Mülteci ve Zorunlu Göçmenlere Yardım Amaçlı Faaliyet Gösteren Organizasyonların Çalışmalarını Değerlendirmesi

Bu soruda, ankete katılanlara Azerbaycan'da faaliyet gösteren kuruluşların mülteciler veya yerinden edilmiş kişileri desteklemek amacıyla çalışmalarını nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Ankete katılanların %70'i Azerbaycan'da mültecileri veya yerinden edilmiş kişileri desteklemek için faaliyet gösteren kuruluşların çalışmalarını yüksek, %25'i ortalama, %5'i ise kötü olduğunu bildirmiştir.

Tablo 27: Azerbaycanda Mülteci ve Zorunlu Göçmenlere Destek Amaçlı STK'lara Devlet Desteğinin Seviyesi

Ankete katılanlara "Azerbaycan'da mülteci ve zorunlu göçmenlerin STK'larına devlet desteğinin hangi seviyede olduğu sorulmuş; %73'ü devlet desteğinin yüksek olduğunu, %17'si orta düzeyde olduğunu, %5'i devlet desteğinin çok küçük olduğunu, %5'inin de bu desteğin hiç olmadığını söylemiştir.

Tablo 28: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonların Sosyal Medya Hesapları

Anket katılımcılarına üyesi oldukları STK'ların hangi sosyal medya hesaplarına sahip olduğu da soruldu. Facebook %48, web sitesi %28, Instagram %19, Twitter %3, YouTube hesapları %3 olarak tespit edildi.

Tablo 29: Anket Katılımcılarının Üyesi Olduğu Organizasyonun Gelir Kaynağı

Anket katılımcıları, üye oldukları STK'ların gelir kaynağını belirleme sorusuna da cevap vermişler; cevaplara göre, STK'ların %41'inin özel kişilerden, %41'inin devletten, %15'inin ise sponsorluklardan destek aldığı anlaşılmıştır.

Tablo 30: Anket Katılımcılarının Ulusal Arenada Mülteci ve Zorunlu Göçmenlere Yardım Amaçlı Yaptığı İşler

Ankete katılanların uluslararası alanda mültecilere veya göçmenlere yardım etmek amacıyla neler yaptıklarını belirlemek için sorulan soruda, katılımcıların %44'ü soykırımla ilgili bilgilerin toplanması ve dağıtılması, %29'u Ermeni vandalizmini doğrulayan verilerin yayılması, %27'si ise konuyla ilgili uluslararası konferanslara katılma şeklinde ifade etmiştir..

Tablo 31: Anket Katılımcılarının Temsil Ettiği Organizasyonda Katılım Oranı

Son olarak, temsil ettikleri organizasyonda katılım düzeylerinin sayısı sorulmuş, ankete katılanların %59,1'unun organizasyonun faaliyetlerinde tamamen meşgul olduğunu, %39,6'unun kısmen katıldığını, %1,3'sinin daha az ölçüde katılımının olduğunu belirtmiştir.

Anket sonuçlarına göre Azerbaycan'da yaşayan mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler, günlük yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara rağmen aktif olarak sosyal hizmete dahil olmakrtadır. Ankete katılanlara göre, devlet Azerbaycan'da ÜİYOK'ler tarafından oluşturulan STK'lara yardım sağlamaktadır. ÜİYOK'ler tarafından kurulan STK'lar, Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında yaşayan mültecilere ve ÜİYOK'lere bu tür bir yardım temelinde mali yardım sağlamaktadır. Buna ek olarak, STK'lar ayrıca mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere gıda yardımı sağlıyor ve onlara iş ve barınma sağlamaktadır. Azerbaycan'da ÜİYOK'ler tarafından kurulan STK'lar sadece ülkedeki ÜİYOK'lere yardım etmekle kalmıyor, aynı zamanda Dağlık Karabağ hakkındaki gerçeklerin uluslararası arenada dünyaya tanıtılmasında aktif rol almaktadır. Ankete katılanlara göre, STK üyeleri, Dağlık Karabağ hakkındaki gerçekleri dünyaya iletmek için bilgi toplama ve yayınlama çalışmalarının yanı sıra konuyla ilgili makaleler içeren uluslararası konferanslara katılmaktadır.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsızlıklarının ilanıyla yaşanan olaylar uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Barış sürecine daha yeni girmiş olan Azeri-Ermeni sorunu bugün de önceliğini korumakta ve dünyanın çözülmesi zor sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Bazı devletlerin ve uluslararası kuruluşların çabalarına rağmen çözülemeyen bu sorun, aslında uluslararası sistemdeki belirsizliklerle ilgilidir.

Bu sorunu çözmeye yönelik tüm girişimlerde, uluslararası hukukun ilkeleri, dinsel yakınlık gibi öznel nedenlerden üstün tutulsaydı, sonuca ulaşılabilirdi. Bununla birlikte, Rusya gibi devletlerin, bazı öznel nedenlerle uluslararası hukuk ilkelerinin ihlalleri de dâhil olmak üzere bölgesel çıkarlarını korumaya yönelik her türlü girişimini göz önünde bulundurursak, sorunun çözülmesini beklemek biraz fazla iyimserlik olur. Tüm bunlara ek olarak ekonomik zorluklar ve geri kalmışlık gibi iç darboğazlar, ordunun ağır durumu ve Ermeni lobilerinin yarattığı uluslararası arenada Azerbaycan'ın olumsuz imajı düşünüldüğünde durum oldukça zor görünüyor.

AGİT ve bu teşkilat bünyesinde kurulan Minsk grubu gibi örgütlerin yapıları gereği bu konuda etkin hareket edememeleri, sorunun çözümünde gecikmeye neden olmaktadır. 1994 yılında Rusya ve AGİT'in girişimleriyle Azerbaycan ile Ermenistan arasında ateşkes anlaşması imzalandı. O zamandan beri ümit verici bir gelişme olmadı. Sorunun çözümü, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, ekonomik ve sosyal gelişimi ve dünya devletleri arasında bağımsız bir devlet olarak konumu açısından hayati önem taşımaktadır. Etnik unsurlar açısından zengin olan ve sahip olduğu önemli jeopolitik ve doğal kaynakları nedeniyle bölgesel güçlerin gündeminde olan Azerbaycan, çok dikkatli ve güç dengesini göz önünde bulundurarak hareket etmek zorundadır. Ermenilerin meydana getirdiği yükten kurtulma odaklı olarak bir politika Azerbaycan'ın başka sorunlarla karşılaşmasına neden olabilir. Bu nedenlerle Azerbaycan güçleri Dağlık Karabağ sorununu toprak bütünlüğü içinde ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak çözmeye çalışıyor. Ancak Ermenistan, Azerbaycan'ın önerdiği çözüm projelerini kabul etmek istemiyor; Ancak bölgesel güçlerin ve uluslararası kuruluşların Ermenistan'ı bu tavrından caydırmak için herhangi bir eylemde bulunmaması yakın gelecekte sorunun çözülmesi olasılığını azaltmaktadır.

Ermenistan ve Rusya destekli Dağlık Karabağ Ermenileri, yapıcı olmayan tutumlarını sürdürüyorlar ve tam bağımsızlık talep etmekte ısrar ediyorlar. Bu durum, bir milyona yakın mülteci ve zorunlu göçmen barındıran ve ağır ekonomik koşullar altında bulunan Azerbaycan'ın siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlarını artırmakta ve derinleştirmektedir. Bugünün uluslararası sisteminin temeli, bir devletin toprak bütünlüğü ilkesidir. Bu ilkeye göre Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığı veya Azerbaycan'ın rızası olmadan Ermenistan ile birleşmesinin hukuki geçerliliği olmayacaktır. Ancak Azerbaycan yönetiminin böyle bir duruma rıza göstermesi mümkün görünmüyor. Öte yandan Azerbaycan, Dağlık Karabağ'a toprak bütünlüğü çerçevesinde mümkün olan en yüksek özerkliği vermeye hazır olduğunu en başından ilan etmiştir. Bu durumda, Dağlık Karabağ sorununun adil ve kalıcı bir çözümü ancak uluslararası hukuk temelinde sağlanabilir. Bu çerçevede barışçıl bir çözüm yolu bulunabilir. Bunun için öncelikle Ermeni yönetiminin zihinsel bir değişim geçirmesi gerekmektedir. Her şeyden önce Ermeni yönetimi, Azerbaycan'ın rızası olmadan sınır değişikliğinin mümkün olmadığını ve güç kullanarak toprak kazanmanın kabul edilemez olduğunu kabul etmelidir.

Ermeni yönetimi, kurtarımcılık politikalarından vazgeçmek zorunda kalacaktır. Ancak Ermeni yönetiminde en azından şimdilik böyle bir zihinsel değişiklik gözlemlenmiyor. Mevcut zihniyet devam ederse, ufukta barışçıl ve adil bir çözüm de gözükmüyor. Adil ve dengeli bir barışçıl çözüme ancak Batılı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar Ermeni yönetimine baskı yaparsa ulaşılabilir. Ermenistan, uluslararası hukuku çiğneyerek Azerbaycan'a saldırdı ve topraklarının %20'sini işgal etti. Aynı zamanda, Ermenistan'ın saldırgan politikası sonucunda yaklaşık bir milyon insan anavatanlarını terk etmek zorunda kaldı. Medeni dünyanın gözü önünde devam eden bu eylem "insanlığa karşı suç" olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan Ermeni yönetimi bununla da yetinmiyor, Cenevre Sözleşmesi ile yasaklanmış ve bir savaş suçu sayılan, kendi vatandaşlarını veya diasporanın Ermeni sivil nüfusunu işgal edilen bölgelere yerleştiriyor. Bu manzara karşısında Batı ülkelerinin Ermenistan konusunda duygusal zaafları olduğu görülmektedir. Ermeni yönetiminin uluslararası hukuka ve evrensel değerlere karşı yürüttüğü bu savaşta Batılı ülkelerin baskı yerine Ermenistan'ı ödüllendirdiği izlenimi ortaya çıkıyor. Batılı ülkeler ve bu çerçevede Minsk Grubu'nun eş başkanları olan devletler; çözümün temeli olarak uluslararası hukuku değil, mevcut fiili durumu baz alma eğilimindedir. Dolayısıyla uluslararası hukuk temelinde barışı sağlamak için değil, işgal olgusuyla barışı sağlamak için baskı yapıyorlar. Bu

noktada mevcut duruma bakarsak; 1988'den beri göçmen statüsüne geçen yaklaşık 1 milyon Azerbaycan Türkü çok ağır şartlar altında yaşıyor. Azerbaycan Devleti, bölgesel ve uluslararası güçlerin attığı adımlar; çeşitli ülkeler ile yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarının yardımıyla hayatta kalmaya çalışan göçmenlerin geleceğe umutla bakmaları için yetersiz kalıyor.

Her şeye rağmen bugün Dağlık Karabağ sorununun çözümü için en uygun yöntem Azerbaycan ve Ermenistan için barışçıl yöntemlerdir. Bu nedenle bu sorunu çözmek için alınabilecek her türlü diplomatik girişimin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Son çare olarak savaş kaçınılmaz olabilir. Çünkü Dağlık Karabağ gibi sorunları olan ve bunun sonucunda milyonlarca mültecinin ortaya çıktığı bir ülkenin kalkınması mümkün değildir. Azerbaycan'ı dünyanın medeni ve gelişmiş devletleri arasında olmaktan alıkoyan iki temel sorun, yani Dağlık Karabağ sorunu ve ekonomik sorunlar bir an önce çözülmelidir. Mültecilerin ve zorunlu göçmenlerin evlerine dönme umutları her geçen gün azalırken, göçmenlere yardım eden yerel ve uluslararası yardım kuruluşlarının sayısı da giderek azalmaktadır. Azerbaycan halkının her bireyi gibi göçmenlerin en büyük dileği; onlara Ermenistan'ın işgal ettiği toprakları, yani en temel insan haklarından biri olan "Kendi evleriyle kendi topraklarında yaşama" haklarının geri verilmesidir.

Yapılan ankette de görüldüğü üzere, Azerbaycan'da mültecilere ve yerinden edilenlere hizmet sağlamak için çalışan sivil toplum kuruluşları birçok alanda mültecilere ve yerinden edilenlere destek vermektedir. Devlet, yaklaşık 30 yıldır kendi evlerinden sürgünde olan bu insanlara yardım etse de, tüm ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değildir. Bu nedenle, onlara gerekli yardımı sağlamak için birçok sivil toplum kuruluşu faaliyet göstermektedir. Anket sonuçlarına göre, STK'lar mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere sosyal, tıbbi ve yasal yardım sağlamaktadır. Bununla birlikte, bu örgütler sadece mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere yardım etmekle kalmıyor, aynı zamanda Karabağ gerçeğinin dünyaya anlatılmasında de önemli bir rol oynuyorlar. Bu alandaki STK'ların faaliyetleri çok takdir edilmektedir, ancak mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere yardım etmenin, kendi yuvalarını, evlerini serbest bırakana kadar onları mutlu edemeyeceği unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Derneği ASSAM. **Kafkasya'nın açık hesabı: Dağlık Karabağ**. (08.04.2016). https://www.assam.org.tr/bolgeler/islam-ulkeleri/ortaasya/azerbaycan/kafkasyanin-acik-hesabi-daglik-karabag.html (27.07.2020).

ADİK, Azerbaycan Rakamlarda, http://www.azstat.org, Bakü, 2006.

Ağacan, Kamil. (2009). "Ermenistan`la Protokoller ve TürkiyeAzerbaycan İlişkilerine Etkisi", **21. Yüzyıl Dergisi**, S. 11, ss. 1-14.

Ahmedov Elçin. (2010). **İslam Konfransı Təşkilatı Ermənistanı Təcavüzkar Kimi Tanıyan Ilk və Yeganə Beynəlxalq Təşkilatdır, QAT (Qarabağ Azadlıq Təşkilatı). "Qarabağ Dünən, Bu Giin və Sabah",** 9-cu elmi-əməli konfransının materialları toplusu. Bakü.

Akkuş, Akif. (1998). **Türkiye ve Türk Dünyası Coğrafyası**, Konya, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 15.

Aliyev, Cəlal ve Budaqov, Budaq. (2003). **Türkler, Azərbaycanlılar, Ermənilər, Tarixi Həqiqətin Soyqırımı**, Bakü, Azərbaycan Nəşriyyatı.

Aliyev, Kamal Makili. (2013). **Nagorno-Karabakh Conflict In International Legal Documents and International Law**, Bakü, Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Azerbaijan.

Askerzade, Aygün. (2009). "NATO Çerçevesinde AzerbaycanTürkiye Askeri Siyasi İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi,** S. 20, ss. 1-17.

Aslan, Mehmet, ve Kaya, Gazanfer. (2004). "1980 Sonrası Türkiye'de Siyasal Katılımda Sivil Toplum Kuruluşları". **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,** 5(1), 213-223.

Aslanlı, Araz. (2009). **Qarabağ Problemi, Tarixi, Mahiyyəti, Həll Prosesi**, Bakü, Araz Araştırmalar Merkezi.

Aslanlı, Araz. (2001). "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", **Avrasya Dosyası Dergisi**, Azerbaycan Özel Sayısı, Ankara, Asam Yayınları, C:7, No:l. ss: 393-430.

Azerbaycan Respublikası Əsir və İtkin Düşmüş, Girov Götürülmüş Vətandaşlarla Əlaqəli Dövlət Komissiyası. **Azərbaycan Ərazisində Törədilmiş Terror-Təxribat Aktları.** http://www.human.gov.az/az/viewpage/44/Az%C9%99rbaycan+%C9%99razisind%C9%99+t%C3%B6r%C9%99dilmi%C5%9F+terror-t%C9%99xribat+aktlar%C4%B1#.X0vDGtYzbIU (30.01.2020).

Azərbaycan Respublikasının Prezdenti İlham Əliyev. **Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ Münaqişəsi.**

https://static.president.az/media/W1siZiIsIjIwMjAvMDgvMTAveW01dHhtNHlmX1FhcmFiYWdfMjAyMF9BWkVfVVBEQVRFXzIucGRmIl1d?sha=1a0b6d42a1fe1b62 (13.04.2020).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurası. (2011). **Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının 2011-ci ildəki fəaliyyəti haqqında hesabat.**

http://cssn.gov.az/documents/%C5%9Euran%C4%B1n%202011-ci%20il%20f%C9%99aliyy%C9%99ti%20haqq%C4%B1nda%20hesabat.pdf (03.10.2020).

Azerbaycan Stratejik Araştırmalar Merkezi. **Nagorno-Karabagh Conflıct - Some Facts.** (07.01.2012).

http://sam.gov.tr/tr/wp-content/uploads/2012/01/7.-NAGORNO-KARABAGH-CONFLICT.pdf (18.04.2020).

Babayeva, Vefa. (2003). **Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri**, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Beşiroğlu, İntikam. (2001). "19–20 Yüzyıllarda Ermenistan'daki Azeri Türklerinin Göç Ettirilmesi ve Soykırım Gerçekliği", **Avrasya Dosyası Dergisi**. Azerbaycan Özel Sayısı 7 (İlkbahar): 454-468.

Bozkuş, Yıldız Deveci. (2016) "Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Işığında Dağlık Karabağ Sorunu", **TYB Akademi: Türk-Rus İlişkileri**, C. 6, S. 17, ss. 137-158.

Bulut, Ahmet. (2007). **Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Güvenlik Boyutu ve Geleceği**, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Chicky, E. Jon. (2009). The Russian-Georgian War: Political and Military Implications for US Policy, **Policy Paper by Central Asia Caucasus Institute & Silk Road Studies Program**, Singapur, ss. 1-19.

Çelik, Celaleddin. (2012). "Göç, Kentleşme ve Din", **Din Sosyolojisi**, (Ed. N. Akyüz, İ. Çapcıoğlu), Ankara: Grafiker Yayınları, ss.297-306.

Çelikpala, Mitat ve Veliyev, Cavid, 2015, "Azerbaycan Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği", **CIES Policy Brief**, S. 03, ss. 1-25.

Dalkılıç, İlknur. (2015). **Azerbaycan`ın Bağımsızlık Süreci ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri (1991-2000)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Demirci, Mustafa Kemal. (2014). **Sivil Toplum Kuruluşlarında Hizmetkâr Liderlik Davranışı Düzeyinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma: Turizm Sektörü Örneği.** Journal of Alanya Faculty of Business/Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 6(1), 177-184.

Dinçer, Osman Bahadır ve Özdal, Habibe ve Necefoğlu, Hacali. (2010). "Yeni Dönemde Türk Dış Politikası", **Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**, USAK Yayımları, Ankara.

Erkan, Süleyman. (2016). "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum", **UİİD-İJEAS**, S. 17, ss. 41-64.

Hatemov, Vügar. (2005). **Dağlık Karabağ Problemi Doğrultusunda Azerbaycan'da "Kaçkın" Göçünün Doğurduğu Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Problemler**, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hasanov, Tapdıg. (2002). **Azerbaycan Erazilerinin Ermenistan Terefinden İşgalının Ağır Sosyal - İktisadi Neticeleri**, Bakü, Çaşıoğlu Neşriyat.

İbadov, Adalet. (2007). **Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Karaca, Nurullah, Burak Aydoğdu ve Okan Bozkırlı. (2016). **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, İstanbul, Serhat Kalkınma Ajansı.

Kasım, Kamer. (2009). **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, 1. Baskı, Ankara, USAK Yayınları.

Kaypak, Şafak. (2013). "Kent Konseyleri ve Sivil Toplum Kuruluşları İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 10(1), 189-199.

Keyman, Fuat. (2010). **Avrupa'da ve Türkiye'de Sivil Toplum.** http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/avrupa-da-ve-turkiye-de-sivil-toplum. (03.10.2020).

Kurban, Vefa ve Mert, Hasan. (2016). "Azerbaycan Basınında 1915 Ermeni Meselesi", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.16 , S.3, ss 183 – 196.

Muradov, Vügar. (2003). **1988–1994 Yılları Arasında Dağlık Karabağ Olayları ve Azerbaycan'daki Göçmenlerin Durumu**, Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Gadimova Nazrin, **Azerbaijan Celebrates Constitution Day**. (12.11.2013). https://report.az/en/politics/azerbaijan-celebrates-constitution-day/ (03.10.2020)

Oğan, Sinan, "Yüzyılın Dramı Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu", **Avrasya Dosyası Dergisi**, 2001, Ankara, Asam Yayınları, Azerbaycan Özel sayısı, Cilt:7, Sayı:1, ss. 431-453.

Oktay, Ercan, ve Pekküçükşen, Şerife. (2009). "Yerel Yönetimlerin Demokratikleşmesinin Bir Aracı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları -Türkiye İçin Kısa Bir Değerlendirme-". **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** 2009 (1), 172-186

Özbay, Fatih, (2011). **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, BİLGESAM, Rapor No: 25, İstanbul.

Özdal, Habibe ve Özertem, Hasan Selim ve Has, Kerim ve Demirtepe, M. Turgut. (2013), **Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine**, USAK Rapor No: 13-06, Ankara.

Özertem, Hasan Selim. (2008). **USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu**, Ankara.

Ruintan, Kemal. (2008). **Ermenistan'ın Azerbaycan'a Tecavüzü ve Dünya Siyaseti**, Bakü, Adiloğlu Neşriyyatı.

Seferov, Rehman. (2004). **Azerbaycan Nüfusunun Yapısal Özellikleri ve Eğitim Açısından Analizi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.

Seferov, Rehman ve Akış, Ayhan. (2006) "Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan'daki Göçe Etkileri", **TİKA Avrasya Etüdleri Dergisi**, Sayı: 29-30, s.207-223, Ankara.

Süleymanlı, Nasrin, (2010). **An Analysis of the Nagorno-Karabakh Problem**, First Edition, Mersin.

TDK, www.sozluk.gov.tr

Toksöz, Gülay. (2006). **Uluslararası Emek Göçü**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tuncerli, Özge, 2019, 'Dağlık Karabağ Sorunu Kapsamında 1988 Sumgayıt Olayları', **Ulisa Uluslararası Çalışmalar Dergisi**, cilt: 3, s: 2

Tümertekin, Erol ve Özgüç, Nazmiye. (2019). **Beşeri Coğrafya / İnsan, Kültür, Mekan**, Çantay Kitabevi.

Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi. **Dağlık Karabağ Sorunu Moskova Zirvesinde Ele Alındı**. 3 Kasım 2008.
http://turksam.org/daglik-karabag-sorunu-moskova-zirvesinde-ele-alindi (30.08.2020).

Uluslararası Göç Örgütü, **Göç Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı. (2013).

publications.iom.int › system › files › pdf

Yalçınkaya, Aleaddin. (2018). **Dağlık Karabağdan Patrikhaneye Hesaplı Kıpırdanmalar**.
https://www.ozelburoistihbarat.com/kilise-havra-sinagog-patrikhane-evangelizm/patrikhane-dosyasi-prof-dr-alaaddin-yalcinkaya-daglik-karabagdan-patrikh-9086

Yalçınkaya, Aleaddin. (2006). **Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler**, Lalezar Kitabevi, İstanbul.

Yalçınkaya, Alaeddin. (2017). **25. Yılında Hocalı Soykırımı Uluslararası Sempozyumu**. e-kitap. Giresun Üniversitesi SBE, ss. 33-43.

Yerasimos, Stefanos. (1995). **Milliyetler ve Sınırlar: Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu**, İletişim Yayınları, İstanbul.

Yeşilot, Okan. (2005). "Karabağ Savaşının Sessiz ve Mağdur Tanıkları", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 15: 85-92.

Yılmaz, Reha. (2010). **Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi, Karabağ: Bildiklerimiz ve Bilmediklerimiz**, Kafkas Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi Yayınları, Yayın No: 002, ss. 367-395, Bakü.

Qasımlı, Musa. (2010). **Ermənilərin Azərbaycan Torpaqlarına Yerləşdirilməsi və Dağlıq Qarabağa Əsassız İddiaları**, Yılmaz Reha (ed.), Qarabağ: Bildiklərimiz ve Bilmədiklərimiz, Qafqaz Universiteti Beynəlxalq Münaqişələri Araşdırma Mərkəzi Nəşrləri, Nəşr N 002, ss. 3-26, Bakü.

Dağlık Karabağ. (06.05.2012) https://tr.wikipedia.org/wiki/Da%C4%9Fl%C4%B1k_Karaba%C4%9F#cite_note-1 (25.09.2020).